

Werkprogramma 2007

Postbus 19197
3501 DD Utrecht
tel.: 070 378 5653
internet: www.agro.nl/innovatienetwerk

ISBN : 978 - 90 - 5059 - 322 - 9
Overname van tekstdelen is toegestaan, mits met bronvermelding.
Rapportnr. 07.3.056, Utrecht, januari 2007.

Voorwoord

Voor u ligt het Werkprogramma 2007 van InnovatieNetwerk. Een programma dat zowel continuïteit als vernieuwing uitstraalt. De taak van InnovatieNetwerk is nog steeds het ontwikkelen (en doen realiseren) van grensverleggende innovaties op het vlak van agribusiness, groene ruimte en voeding, met als focus de (middel-)lange termijn en duurzame ontwikkeling als richtsnoer. Dit weerspiegelt de continuïteit, evenals het feit dat meerdere projecten uit de eerste periode van InnovatieNetwerk doorlopen. Het tot stand brengen van ingrijpende innovaties vraagt immers in veel gevallen om een lange adem.

Op themaniveau zijn de innovatieopgaven waar ons werk om draait, na een uitgebreid interactief proces met onze omgeving, vernieuwd. Vooral het thema Gezonde Samenleving heeft een sterk veranderde agenda ten opzicht van het oorspronkelijke thema Voeding en Gezondheid. Dat heeft ook geresulteerd in een palet aan nieuwe projecten en een totaal vernieuwd netwerk. Daarnaast is er een geheel nieuw thema gestart: Innovatiestimulerende Omgevingen.

Onze uitdaging blijft denken én doen. In de eerste jaren was vooral het denken aan de orde. Nu komt steeds meer ook de realisatie in de praktijk in beeld, waarbij het voortouw veelal door anderen is overgenomen. Kas als Energiebron, Zonneterp, Smaaklessen, Coolboxx, Zagerkweek op akkerbouwbedrijven, Cowmunity en Agroparken zijn hiervan mooie voorbeelden. We hopen ook in 2007 de inspirerende samenwerking met nieuwe en bestaande netwerken te kunnen voortzetten. Een inspiratie die zijn drive vindt in het onorthodox oplossen van hardnekkige problemen, in het creëren van duurzame sprongen voorwaarts, in innovaties die niet om de hoek liggen maar bijna aan de horizon.

Dr. J. Kremers,
Voorzitter InnovatieNetwerk.

Dr. G. Vos,
Directeur InnovatieNetwerk.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Inleiding **1**

Ruimte Creëren **5**

Duurzaam Ondernemen **25**

Gezonde Samenleving **53**

InnovatieStimulerende Omgevingen **71**

Professionaliseren door Leren **75**

Monitoring en evaluatie **81**

Communicatie **85**

Totale begroting 2007 **91**

Inleiding

In 2006 is de tweede periode van InnovatieNetwerk van start gegaan. Dit is gestart met het formuleren van een nieuwe agenda voor de periode van 2006-2010 met behoud van de kerntaakstelling: het ontwikkelen en in de praktijk doen brengen van op duurzaamheid gerichte grensverleggende vernieuwingen in de domeinen landbouw, voeding en groene ruimte. Via een analyse van een breed scala aan verkenningen, debatten met mensen binnen en buiten onze domeinen en individuele gesprekken is er een ontwerpagenda tot stand gekomen. Lopende het jaar 2006 is deze agenda verder aangescherpt.

InnovatieNetwerk richt zich in de komende jaren op 4 hoofdthema's:

- Ruimte Creëren
- Duurzaam Ondernemen
- Gezonde Samenleving
- Innovatiestimulerende Omgevingen

Via het thema Professionaliseren door Leren trachten we voortdurend en mede in interactie met onze omgeving, onze professionaliteit in ons werk te verhogen.

Ook in 2007 zal ons werk een mix zijn tussen 'oud' en 'nieuw'. De periode 2001-2005 heeft een rijke erfenis nagelaten van kansrijke grensverleggende concepten, voor een belangrijk deel ook passend binnen de nieuwe agenda. Het in de praktijk doen brengen van dergelijke innovaties vergt in veel gevallen een lange adem. Het is daarom van belang om de kansrijke -en nog niet afgeronde- trajecten uit de periode 2001-2005 een vervolg te geven. Geleidelijk zal er steeds meer ruimte ontstaan voor het ontwikkelen van nieuwe concepten. De balans tussen het tot betekenis brengen van al ontwikkelde concepten en het ontwikkelen van nieuwe verschilt per thema. Vooral voor het thema Ruimte Creëren ligt er nog een forse uitdaging in het naar

de praktijk brengen van reeds ver uitgewerkte concepten als Nieuwe Rivieren, Zandgenoten en Tijdelijke Natuur. De ruimte voor de ontwikkeling van nieuwe concepten zal hier in 2007 nog beperkt zijn. De ruimte hiervoor is veel groter binnen het thema Gezonde Samenleving dat inhoudelijk een sterke vernieuwing en verbreding heeft ondergaan. Die ruimte is er uiteraard ook voor het geheel nieuwe thema Innovatiestimulerende Omgevingen. Duurzaam Ondernemen neemt hier min of meer een middenpositie in.

Op het vlak van communicatie is er in 2006 een stevige basis gelegd voor een efficiënte en meer professionele uitvoering. Mede in verband met ontwikkelingen binnen LNV zijn vormgeving en drukwerk van rapporten bij een professionele marktpartij belegd en is een nieuw ontwerp van de website gemaakt, die updating aanmerkelijk eenvoudiger maakt. De concepten van InnovatieNetwerk hebben ook in 2006 veel publiciteit gegenereerd. Er is dan ook geen aanleiding om de kern van onze communicatiestrategie te wijzigen. Wel zal in 2007, door het aflopen van het contract met de huidige communicatie-medewerkster, de organisatie van de communicatiefunctie opnieuw worden gezien.

De kracht en effectiviteit van InnovatieNetwerk wordt voor een belangrijk deel ontleend aan de netwerken waarin we opereren. Zowel voor het opsporen van kiemen voor grensverleggende ideeën, als voor conceptontwikkeling en implementatie blijven netwerkpartners essentieel. We willen dan ook voortdurend op zoek blijven naar nieuwe inspirerende contacten. Vooral voor de thema's Gezonde Samenleving en Innovatiestimulerende Omgevingen is dat sterk aan de orde. Daarnaast koesteren we de bijzondere binding met meerdere partijen. Het Ministerie van LNV blijft hierin, als formele eigenaar van InnovatieNetwerk en als beleidsverantwoordelijke in ons domein een bijzondere plaats innemen. Het gezamenlijk organiseren (met TransForum) van de Dag van de Toekomst in 2006 is hiervan onder meer een uiting. Maar ook met Ministeries als VROM, VWS, V&W en EZ worden contacten onderhouden. We hechten veel belang aan de allianties en samenwerkingen, die we hebben met het bedrijfsleven, in het bijzonder die met de tuinbouw (via SIGN) en met de melkveehouderij (via Courage). Ook de samenwerking met de Bsik-programma's TransForum, Habiforum en Leven met Water wordt voortgezet. Samenwerking met de akkerbouw en in de intensieve veehouderij zijn in de fase van voorbereidende besprekingen.

I. Het thema

De ambitie voor het thema Ruimte Creëren is het ontwikkelen en tot uitvoering brengen van vernieuwende, grensverleggende en toekomstgerichte concepten die er voor zorgen dat de “groene ruimte” zich op een duurzame wijze ontwikkelt, in de zin dat aan alle drie de P’s (People, Profit en Planet) optimaal aandacht besteed wordt.

De groene ruimte is van eminent belang voor onze samenleving: 6 miljoen Nederlanders wonen er (waarvan een deel er ook werkt), en bijna alle 16 miljoen Nederlanders recreëren er regelmatig. Tegelijkertijd ligt daar ook een majeur probleem. Er zijn zó veel mensen en partijen die de groene ruimte willen gebruiken, dat het onmogelijk is al die claims afzonderlijk in te willigen. We willen als samenleving flink wat extra natuur realiseren, de aanleg van (spoor)wegen vraagt om ruimte, er is mede in verband met klimaatverandering behoefte aan waterberging, nieuwe woonwijken moeten worden ontwikkeld enz. Bovendien staat de landbouw, de traditionele drager van het landschap, onder druk. Subsidies worden afgebouwd en deze sector wordt steeds meer gezien als een economische activiteit die het inkomen uit de markt moet verdienen. Maar in diverse regio’s zijn de omstandigheden voor concurrentie op wereldschaal ongunstig, bijvoorbeeld omdat er sprake is van kleinschalige landschappen die we willen behouden (terwijl de concurrentie vraagt om schaalvergroting), of omdat mogelijk toekomstig stedelijk gebruik van de grond een prijsopdrijvende werking heeft. Kenmerkend is verder dat het onderscheid tussen stad en platteland vervaagt. Europese regels als bijvoorbeeld de Kaderrichtlijn Water en de Vogel- en Habitatrichtlijn vergroten de druk op de ruimte.

Tot dusver worden er twee strategieën gehanteerd voor het omgaan met de ruimte. De eerste, en tot nu toe dominante, is die van ruimte beheersen. Trefwoorden zijn onder andere functiescheiding en toelatingsplanologie. Deze strategie heeft ons de afgelopen decennia veel goeds gebracht. Langzaam komen de nadelen aan het licht. Die betreffen onvoldoende aanpassingsvermogen aan veranderende omstandigheden en wensen, en het onbenut laten van kansen. Dat laatste is niet alleen nadelig voor de economische ontwikkeling, maar zorgt er paradoxaal genoeg ook voor dat publieke waarden als bijvoorbeeld landschappen minder sterk worden gemaakt dan zou kunnen omdat ze onvoldoende gekoppeld worden aan private belangen.

De tweede, meer recente strategie is die van ruimte ontwikkelen met als trefwoorden onder andere multifunctionaliteit en ontwikkelingsplanologie. Deze strategie sluit beter aan op de gewenste aanpassingen en ontwikkelingsmogelijkheden, maar heeft als valkuil dat belangen met weinig directe economische kracht zoals natuur of ruimtelijke kwaliteit dreigen onder te sneeuwen. Bovendien kan multifunctionaliteit ook een excuus zijn om niet te kiezen terwijl dat eigenlijk wel zou moeten. Verder leidt het voornemen om functies te combineren tot extra procesmatige complicaties, die soms tot totale inertie in plaats van ontwikkeling leiden.

De centrale opgave wordt daarmee hoe je tot een combinatie van beide strategieën kunt komen die de sterke punten verenigt en de zwakke uitbant. Of, anders gezegd, hoe kun je komen tot een ontwikkelstrategie die zorgt voor voldoende aanpassing aan veranderende omstandigheden en wensen met respect voor wat “we”, als samenleving, belangrijk vinden en willen behouden. Een duurzame en aantrekkelijke ruimtelijke ontwikkeling van gebieden dus. De nieuwe strategie noemen we ‘ruimte creëren’, en vindt zijn basis in de kwaliteiten van afzonderlijke gebieden. Om de gewenste duurzame ontwikkeling van de ‘groene ruimte’ mogelijk te maken zetten we ons in om fysieke, bestuurlijke, sociaal-economische én mentale ruimte te creëren voor grensverleggende vernieuwingen. Hier hoort bij een scherpe analyse van de vraag wat vernieuwingen tegenhoudt.

2. De innovatieopgaven

Boven is aangegeven dat de ambitie van het thema is het ontwikkelen en tot uitvoering brengen van vernieuwende, toekomstgerichte en grensverleggende concepten die bijdragen aan duurzaamheid. Die ambitie trachten we te bereiken voor drie ruimtelijke subdomeinen, die elk hun specifieke inhoudelijke opgaven voor innovatie hebben, maar overigens wel nauw samenhangen. Die domeinen zijn: landschap en natuur; water; wonen en werken.

Landschap en natuur

Het probleem hier is dat vanuit economisch perspectief landschap en natuur vooral als kostenpost worden gezien en te weinig worden gekoppeld aan de ontwikkeling van andere functies. Verder staat het proces van het betrekken van burgers en bedrijven bij het realiseren van (meer) omgevingskwaliteit nog in de kinderschoenen. Dit alles

leidt aan de ene kant tot veel ontwikkelingen die slecht uitpakken voor de kwaliteit van natuur en landschap en problemen ten aanzien van financiering ervan, en aan de andere kant tot een beperkt draagvlak voor wat er wordt gedaan om dat te veranderen.

De innovatieopgave is het ontwikkelen van concepten die laten zien dat natuur en landschap geen kostenpost zijn maar eerder een kapitaalgoed dat andere functies versterkt, en waarin je dus investeert om ze op peil te houden of te verfraaien, zonder overigens het (deels?) publieke karakter van natuur en landschap uit het oog te verliezen. Een uitdaging die bij dit onderdeel pregnant naar voren komt - denkend aan de lange realisatietijd van bijvoorbeeld natuur - is niet alleen rekening te houden met huidige waarden en normen, maar ook en vooral met toekomstige. Verder moet goed gelet worden op het al dan niet uniek zijn van natuur en landschap in internationale context.

Water

De gebeurtenissen de afgelopen jaren hebben geleerd dat de strategie 'van water weren naar water accommoderen' onvoldoende soulaas biedt voor de uitdagingen waar we voor staan. De strategie schenkt onvoldoende aandacht aan de positieve kanten van water, waardoor het lastig is maatregelen gerealiseerd te krijgen. Ook de waterkwaliteit, die door de Kaderrichtlijn Water sterk aan belang heeft gewonnen, komt er in de strategie bekaaid af.

De opgave in dit subdomein is te komen tot een strategie die meer de nadruk legt op wat samengevat kan worden met de woorden "water waarderen". Het essentiële verschil is dat in de nieuwe strategie het water letterlijk en figuurlijk meer ruimte krijgt en dat waterkwaliteit en -kwantiteit niet als een bedreiging maar als een kans worden gezien. De uitdaging is burgers, bedrijven en overheden te verleiden met nieuwe ontwerpen die tot de verbeelding spreken.

Wonen en werken

Aan de ene kant wordt steeds betoogd dat een sterk landelijk gebied met flinke economische activiteiten nodig is om weerstand te bieden tegen ruimteclaims vanuit de stad, maar aan de andere kant is men zeer beducht dat er activiteiten op het platteland worden ontwikkeld die de eigenheid van het landschap aantasten. Dat leidt tot gemiste kansen, bijvoorbeeld bij de ontwikkeling van vrijkomende agrarische bebouwing. Tegelijkertijd worden wel vele hectares aangewezen voor monofunctionele bedrijventerreinen.

Wat betreft het wonen geldt mutatis mutandis hetzelfde: weliswaar wordt algemeen erkend dat extra bewoning op het platteland de werkgelegenheid onder bepaalde voorwaarden kan bevorderen, vanuit landschappelijk oogpunt is men zeer beducht die bewoning toe te staan. Dat leidt tot het missen van economische én landschappelijke kansen, en veroorzaakt bijvoorbeeld problemen voor starters op de woningmarkt (worden weggedrukt door andere kopers).

De opgave is hier om de maatschappelijke behoeften ten aanzien van wonen en werken in het landelijk gebied op een duurzame en toekomstgerichte manier te realiseren met inbegrip van het bijdragen aan de gewenste ruimtelijke kwaliteit. Trefwoorden zijn nieuwe woon/

werkconcepten, multifunctionele bedrijventerreinen en economische activiteiten die bijdragen aan omgevingskwaliteit.

Naast de bovenstaande drie inhoudelijke opgaven (landschap en natuur, water en wonen en werken) zijn er twee meer procesmatige opgaven te onderscheiden, die bijna altijd terugkomen wanneer bij het werken aan een concept getracht wordt tegelijkertijd te dromen, te denken en te doen. Het gaat om het actief betrekken van burgers en bedrijven, en het omgaan met regels en instituties. Deze opgaven worden hier apart beschreven, maar zullen als onderdeel van de drie inhoudelijke opgaven aangepakt worden.

Actieve betrokkenheid

Bij actieve betrokkenheid is de opgave hoe je van burgers en bedrijven actieve “producenten” van hun leefomgeving kunt maken met (ook) aandacht voor wat anderen belangrijk vinden. Dit in tegenstelling tot de huidige situatie waarin burgers en bedrijven veelal passieve consumenten zijn van hun leefomgeving.

Deze innovatieopgave is ingegeven vanuit de gedachte dat de overheid alleen niet in staat is de publieke, algemene belangen voldoende tot hun recht te laten komen, maar dat daarbij een duidelijke rol is weggelegd voor burgers en bedrijven. Het gaat er hierbij ook om na te gaan hoe burgers en bedrijven tot dit andere gedrag verleid kunnen worden. Een vraag is bijvoorbeeld of en hoe actief betrokkenen via de markt voor hun inzet beloond kunnen worden. Een andere vraag is hoe je als overheid ruimte (soms heel veel) kunt geven aan andere partijen en toch de publieke belangen kunt hoeden.

Regels en instituties

Bij Regels en instituties is de opgave hoe je een situatie kunt realiseren waarin grensverleggende vernieuwingen en in het bijzonder ontwikkelde concepten niet door regels en instituties worden gefrustreerd maar wellicht juist gestimuleerd. Bij regels gaat het om zowel formele als informele regels, inclusief de cultuur van bijvoorbeeld risicomijdend gedrag die daar bij hoort.

In het kielzog van de beheersingsstrategie (zie paragraaf 1) zijn veel regels en instituties ontwikkeld die klemmen wanneer meer ontwikkeling gewenst wordt. Tegelijkertijd hebben mensen het gevoel gekregen dat er nog maar heel weinig ruimte is voor eigen handelen en zijn we terechtgekomen in een cultuur van procederen tot de Raad van State. Hoe ga je daarmee om bij innovatieprojecten en -trajecten?

3. Projecten

Voor het thema Ruimte Creëren zal het zwaartepunt van de activiteiten in eerste instantie liggen bij het naar de praktijk brengen van inmiddels robuuste concepten, die in de eerste periode van Innovatie-Netwerk zijn ontwikkeld. Voor het thema is de situatie als volgt¹:

- In de periode 2000-2005 zijn twee robuuste concepten ontwikkeld (Nieuwe Dorpen en Grasol) waarvoor al stappen richting praktijk zijn gezet. De praktijkfase is echter nog niet afgerond.

---

¹ Zie verderop voor een beschrijving van de concepten. Grasol is per 1-1-2006 overgeheveld naar het thema Duurzaam Ondernemen.

- In diezelfde periode zijn vier robuuste concepten ontwikkeld die nog betekenis in de praktijk moeten krijgen (Tijdelijke natuur, Zandgenoten, Nieuwe Rivieren en Netlandschap);
- Vijf concepten uit de periode 2000-2005 zijn nog in ontwikkeling en moeten nog betekenis in de praktijk krijgen. Het gaat om: Singelgolf; 3DZ; Tuinenrijk; Rietplantage; Glastuinbouw en Ruimtelijke Kwaliteit.

Samenvattend kan gesteld worden dat er behoorlijk wat kansrijke concepten voor het thema Ruimte Creëren liggen, maar dat het tot werking brengen in de praktijk ervan nog veel tijd en energie vergt. Daar zal dus de komende jaren de nadruk op (moeten) liggen.

Uiteraard gaan we nieuwe concepten niet uit de weg, maar we zullen ze niet actief zoeken². Medio 2007 zal de balans opgemaakt worden, waarvoor de voorbereidingen uiteraard al eerder zullen starten. Bij het opmaken van de balans speelt een rol de relatie tussen de innovatieopgaven en de concepten/projecten. Verder is van belang hoe groot de realisatiekans van concepten wordt ingeschat. Zo nodig zullen dan projecten worden beëindigd en zal het zoeken van nieuwe concepten actief opgepakt worden. Daarbij denken we voorlopig aan de volgende onderwerpen (rijp en groen en niet uitputtend):

- De jeugd die blijkens onderzoek weinig op heeft met landschap en natuur;
- De gemiste kansen bij het combineren van recreatie en grootschalige natuurontwikkeling (met de PanParks in Europa als interessant voorbeeld);
- Bestaande en nieuwe bedrijventerreinen als leverancier van ruimtelijke kwaliteit;
- ‘Waterkwaliteit’ (de aandacht daarvoor dreigt onder te sneeuwen omdat ‘waterkwantiteit’ zoveel aandacht opeist);
- Koppelen van bestuurlijke systemen rond bodemkwaliteit, grondwater en oppervlaktewater om te komen tot omgevingskwaliteit;
- Allochtonen: andere gewoontes en dus ander ruimtegebruik (?);
- Niet meer van hetzelfde maar echt nieuw: nieuwe activiteiten op het platteland;
- Platteland NL 2030 - sociaal duurzaam;
- De eindigheid van multifunctionaliteit;
- De beeldkwaliteit van het landschap en de financiering daarvan;
- De toegankelijkheid van het landschap;
- Innerlijke ruimte (als contramal van de fysieke ruimte);
- De paardeneconomie als (mede)drager voor duurzame ontwikkeling van het platteland.

De concepten waar we actief aan gaan werken in 2007 hebben we geordend naar innovatieopgave hieronder in schema weergegeven. Verderop worden de diverse concepten toegelicht.

---

² *Behalve in Klimaatkeuken EU, dat juist gericht is op nieuwe concepten, met dien verstande dat zij moeten helpen om ongewenste gevolgen van klimaatverandering tegen te gaan.*

Concepten Ruimte creëren schematisch bijeen¹⁾

Concept	Innovatieopgave ²⁾	Fase	Inzet
Netlandschap	Landschap & natuur	Realisatie/verankering	Gemiddeld
Tijdelijke natuur	Landschap & natuur	Realisatie/verankering	Beperkt
Rietplantage	Landschap & natuur	Oriëntatie	Beperkt
Singelgolf	Landschap & natuur	Realisatie/verankering	Gemiddeld
Nieuwe Rivieren/ Freude am Fluss	Water	Realisatie/verankering	Hoog
Zandgenoten	Water	Realisatie/verankering	Hoog
Rijke Delta	Water	Oriëntatie	Beperkt
Tuinenrijk	Wonen & werken	Realisatie/verankering	Hoog
Recreatie	Wonen & werken	Realisatie/verankering	Hoog
Glastuinbouw en ruimt. Kwaliteit	Wonen & werken	Concept-ontwikkeling	Beperkt
Nieuwe Dorpen	Wonen & werken	Realisatie/verankering	Gemiddeld
3DZ	Wonen & werken	Realisatie/verankering	Zeer beperkt
Klimaatkeuken EU	Verkennd/ondersteunend	Concept-ontwikkeling	Gemiddeld
Space academy	Verkennd/ondersteunend	Concept-ontwikkeling	Beperkt

¹⁾ Alle concepten/projecten zijn doorlopend, behalve Rijke Delta. Dat gaat pas echt van start in 2007.

²⁾ De procesmatige innovatieopgaven Actieve betrokkenheid en Regels en instituties spelen in vrijwel alle projecten.

³⁾ In het verleden is voor dit concept ook de titel Visa-Card in gebruik geweest.

Bij het realiseren van de beoogde resultaten zal met allerlei partijen intensief samengewerkt worden, en in het bijzonder met de BSIK-programma's Habiforum, Leven met Water en Transforum. Verder zullen we ons laten inspireren door ontwikkelingen in het buitenland, bijvoorbeeld door het NIROV te vragen één keer per jaar een buitenlandse reis te organiseren gerelateerd aan een van onze concepten of ideeën daarvoor. Tot slot zullen we intensiever contacten met de politiek leggen. De intensivering van deze politieke contacten kan zowel betrekking hebben op lokale, regionale, nationale als internationale politieke vertegenwoordigers. Dit is afhankelijk van welke institutionele en politieke belemmeringen de verdere realisering van een specifiek concept of een groep concepten in de weg staan.

Landschap en natuur

Netlandschap³

Het concept

Achtergrond is de constatering dat in het verleden een aantrekkelijk landschap doorgaans een bijproduct was van de landbouw, terwijl dat in afnemende mate het geval is/kan zijn. Er is dus behoefte aan nieuwe manieren om gewenst landschap in stand te houden dan wel te ontwikkelen. Het vinden daarvan is de primaire opgave.

Net(land)schap is het ontwikkelde concept. In feite is het een nieuwe financierings- en organisatievorm die bestaat uit de volgende, met elkaar samenhangende onderdelen:

- Een grondbank;
- Een compensatiefaciliteit (o.a. voor water en CO₂);
- Een vereniging "Vrienden van" (voor het draagvlak);
- Een faciliteit voor vormen van dienstverlening (zorg, recreatie, e.d.).

De organisatie probeert publieke waarden aan private waarden te koppelen.

Stand van zaken

Er is een robuust concept ontwikkeld aan de hand van de problematiek in Amstelland bij Amsterdam, een veenweidegebied met een landschappe-

lijke kwaliteit die men liefst zou willen behouden en een agrarische sector die steeds moeilijker kan concurreren op de wereldmarkt. Nu wordt geprobeerd het concept echt van de grond te krijgen in Amstelland. Daarbij gaat het om vragen als: Structuur en vorm gebiedsfonds (bijvoorbeeld NV of BV), zoeken founding fathers, de te hanteren spelregels, en de prijsstelling van grond en beheer. Najaar 2006 worden in dit verband verschillende bijeenkomsten georganiseerd.

Activiteiten 2007

Eind 2006 ligt er een go - no go moment: alleen als het lukt in het sterk verstedelijkt gebied rond Amstelland een netlandschap tot stand te brengen (of de faalfactoren overkomelijk zijn), zal het werken aan dit concept gecontinueerd worden. Activiteiten zijn dan:

- a. Kijken of het concept Net(land)schap ook werkt in meer perifere gebieden waar men de kwaliteit wil behouden;
- b. Kijken of het concept ook werkt in gebieden waar men juist de bestaande kwaliteit wil verbeteren (eventueel te splitsen in stedelijke en perifere gebieden).

Fase en inzet

Fase: Realisatie/verankering.

Inzet: Gemiddeld, vooral om te zorgen dat het ontwikkelde gedachtegoed op andere plekken wordt opgepakt.

Tijdelijke natuur

Het concept

Tijdelijke natuur - natuur die voor een aantal jaren ontwikkeld wordt op gronden die wachten op realisatie van bestemmingen als bijvoorbeeld bedrijvigheid of wonen - biedt permanente winst voor mens én natuur. Onze huidige wet- en regelgeving houdt echter de ontwikkeling van tijdelijke natuurgebieden tegen, evenals de heersende beleidscultuur. Daarmee doen we ons zelf in ecologisch en recreatief opzicht tekort.

In heel Nederland zijn vele tienduizenden hectares grond door overheden of projectontwikkelaars aangekocht ten behoeve van woningbouw, infrastructuur, bedrijventerreinen, of ontgrondingen. Vaak gaat het om voormalige landbouwgronden of opgespoten terreinen waarvan de natuurwaarden bij aankoop of aanleg gering zijn. De toekomstige bestemming is al vastgelegd in streek- en bestemmingsplannen, maar het kan nog wel een aantal jaren duren voordat de definitieve bestemming daadwerkelijk wordt gerealiseerd. Al die tijd probeert de grondeigenaar angstvallig de natuur buiten de deur te houden, door terreinen regelmatig om te ploegen of te verpachten als landbouwgrond. Want komen er beschermde soorten op het terrein af dan kan hun aanwezigheid, met de wet in de hand, gebruikt worden om verdere ontwikkelingen op het terrein tegen te houden, te vertragen of om compensatie te eisen.

Stand van zaken

De ecologische dimensie van dit inmiddels robuuste concept is onderzocht met als resultaat onderbouwing van de stelling dat tijdelijke natuur permanente winst betekent voor de natuur. Ook zijn we in de juridische aspecten gedoken. Het advies van IMI in Brussel en Prof. Backes (Utrecht) is dat tevoren ontheffing gevraagd moet worden door een grondeigenaar voor het te zijner tijd opruimen van de tijdelijke natuur, met als argument dat dit in

het belang van flora en fauna is. Dit betreft een nieuwe redeneerlijn. Er kan daarom nu niet met zekerheid worden voorspeld of een rechter deze gang van zaken zal accepteren, maar het lijkt wel waarschijnlijk. Naast het vragen van een ontheffing zal dus op basis van het al dan niet toekennen door de Minister van LNV van de ontheffing ook een proces nodig zijn om juridische duidelijkheid en zekerheid te verschaffen aan de grondeigenaar. Met LNV is overlegd hoe een en ander vorm gegeven kan worden. Meer algemeen is gesproken over de voor- en nadelen van het concept en wat er van LNV verwacht wordt. Twee locaties zijn gezocht om proefprocessen te starten. Ook is stilgestaan bij de ethische aspecten van het idee.

Activiteiten 2007

Het met LNV en geïnteresseerde grondeigenaren doorakkeren van het concept en bepalen wat het betekent voor ieders rol. Het samen vorm geven aan de ontheffingsaanvragen gericht op het uiteindelijk daadwerkelijk indienen daarvan. Nadat de ontheffing verleend is of afgewezen, partijen stimuleren bezwaar aan te tekenen en via de weg van een proces juridische duidelijkheid en zekerheid helpen creëren voor de grondeigenaren. Afronden studie ethische aspecten. Bij voldoende resultaat: zoeken locatie waar tijdelijke natuur ontwikkeld zal worden gericht op het illustreren voor een breed publiek van de kansen die tijdelijke natuur in zich heeft (eventueel te combineren met één van de locaties voor een proefproces).

Fase en inzet

Fase: Realisatie/verankering.

Inzet: Beperkt en gericht op in samenwerking met LNV een proefproject starten

---

⁴ Voorheen heette dit concept *Energieplantage*.

Rietplantage⁴

Het concept

Doel is het ontwikkelen van een economisch, technisch, landschappelijk en recreatief verantwoorde oplossing voor de heersende problemen in de veenweidegebieden. Kern van de oplossing is de teelt van biomassa (riet, maar wellicht ook grienden en wilgen) die zowel een functie heeft in het kader van recreatie als in de productie van energie (biobased economy) en aldus moet zorgen voor een nieuw en duurzaam economisch fundament.

Stand van zaken

DHV en en LINKit Consult hebben voor eigen rekening een verkenning uitgevoerd, met als titel "De Energieplantage. Een nieuwe toekomst voor de veenweidegebieden in Nederland". Op basis daarvan is aan deze partijen de opdracht gegeven hun gedachtegoed verder uit te werken.

Activiteiten 2007

Eind 2006 ligt er een go no go moment. Dan zal gekeken moeten worden of het idee van de Rietplantage voldoende robuust is om verder als concept tot werking te brengen.

Fase en inzet

Fase: Oriëntatie.

Singelgolf

Het concept

Het concept beoogt een golfbaan (of cluster van golfbanen) te ontwikkelen, die als een lint door het landschap loopt, over de grond van meerdere agrariërs. De boeren blijven er boeren, maar nu met een stevige structurele economische basis via de koppeling aan een krachtige economische functie: golf. Het gaat om nieuwe organisatie- en financieringsmodellen, andere inpassing in het landschap (mogelijk bij clusters van banen leidend tot geheel nieuwe gebiedsontwikkeling), het doorbreken van het isolement van golf door een combinatie met andere functies (variërend van recreatie tot zorg) en het toegankelijk maken van het agrarisch landschap. Daarmee helpt het concept om de volgende problemen aan te pakken:

- Verbreding van de landbouw levert tot nu toe veelal een marginale economische basis voor agrarische bedrijven;
- Het agrarisch landschap is weinig toegankelijk, terwijl de behoefte aan 'groene recreatie' groot is;
- Golfbanen vormen enclaves in het landschap, vaak niet in harmonieus geheel met het omringende landschap;
- Bij aanleg van golfbanen is de grondverkopende boer er beter van geworden, maar de situatie verandert niet wezenlijk voor de omringende boeren.

Stand van zaken

Er is een ontwerpopdracht verstrekt aan een multidisciplinair consortium van partijen, met o.a. H+N+S Landschapsarchitecten, CLM, Buiting Bosontwikkeling, F. Pont (golfbaanarchitect). In september is het concept gepresenteerd op een conferentie van de Utrechtse Milieufederatie en is het rapport afgerond. Hierin zijn zowel een enkele baan als een cluster van banen financieel en landschappelijk uitgewerkt. In de tweede helft van 2006 is het proces gestart richting het identificeren van mogelijke locaties voor het realiseren van het concept. Er hebben zich inmiddels 12 initiatieven gemeld voor een mogelijke pilot. Bij een aantal van de initiatieven is vooral een koppeling met natuurontwikkeling voorzien. Onze voorkeur ligt vooralsnog primair bij een koppeling met de landbouw.

Activiteiten 2007

In een serie verkennende voorgesprekken is door meerdere partijen (landbouw, exploitanten golfbanen, e.d.) interesse getoond in dit concept en is de potentie en kansrijkheid onderschreven. De activiteiten in 2007 zullen vooral gericht zijn op het in gang zetten van een traject richting realisatie van twee pilots, een enkelvoudige baan en een cluster van banen. Dit betekent de selectie van twee gebieden om de pilotprojecten invulling te geven.

Fase en inzet

Fase: Realisatie/verankering.

Inzet: Gemiddeld, vooral gericht op het in gang zetten van twee pilots.

Water

Nieuwe Rivieren & Freude am Fluss

Het concept

Door de aanleg van nieuwe rivieren is er een hoop 'winst' te boeken. De winst heeft betrekking op onder andere extra ruimte voor recreatie, wonen aan het water, natuur en klei-, grind- of zandwinning. Daarnaast kunnen nieuwe rivieren dienen als ruggengraat voor ruimtelijke ontwikkeling. In veel gevallen kunnen nieuwe rivieren ook nog bijdragen aan de vergroting van de rivierveiligheid.

De verandering in denken die aan dit robuuste concept ten grondslag ligt, is dat water (en dus ook rivieren) niet iets is waarover je moet spreken in termen van bedreigingen, maar dat water iets is waar je in essentie veel plezier aan kunt beleven.

Bij de ontwikkeling van dit concept wordt samengewerkt met het Interreg project Freude am Fluss onder leiding van Prof.dr. A.J.M. Smits (RU Nijmegen). In dat project staat ook het plezier met rivieren centraal. Dat plezier wordt hier echter niet gerealiseerd door de aanleg van nieuwe rivieren, maar door het landinwaarts terugleggen van winterdijken waardoor de uiterwaarden worden vergroot en daarmee de kansen voor aantrekkelijke functiecombinaties. Men zoekt naar geschikte locaties in Duitsland, Frankrijk en Nederland langs de rivieren de Rijn en de Loire.

Stand van zaken

Het debat over het concept is aangezwengeld door gesprekken met tientallen belangrijke spelers zowel op lokaal, regionaal als nationaal niveau. Er zijn lezingen gehouden op symposia en artikelen geschreven en verschenen in de dagbladen Trouw en NRC-Handelsblad. Het tijdschrift Landwerk heeft een special uitgebracht met artikelen over Nieuwe Rivieren. Ook is er een tv-film voor de NCRV gemaakt die begin 2006 is uitgezonden. Verder zijn/worden er contacten gelegd met de Tweede Kamer commissie voor Water.

Nadere onderbouwing van het concept inclusief technische, rivierkundige en financiële implicaties heeft plaatsgevonden. Resultaten zijn vastgelegd in drie publicaties en twee korte flyers.

Voor een eerste concrete locatie (Betuwe) is Berenschot bezig met het formeren van een Ondernemend Gezelschap dat gaat werken aan de realisatie van een nieuwe rivier. Eind 2006 verschijnt een boek dat voor vier voorbeeldlocaties (Zutphen, Oijen-Wanssum, Arnhem en Veessen Wapenveld) laat zien hoe wonen en nieuwe rivieren gecombineerd kunnen worden. Het boek bevat niet alleen inhoudelijke voorbeelden, maar levert ook berekeningen over innovatieve financieringen en de daarbij behorende organisatievormen. Het wordt met enige bombarie aangeboden aan leidende partijen rond rivierveiligheid en ruimtelijke kwaliteit.

Activiteiten 2007

Ambitie is om op tenminste één plek langs de rivieren in Nederland een onomkeerbaar proces op gang te brengen dat gaat leiden tot de aanleg van een nieuwe rivier. In 2007 zal daarom het accent liggen

op het in samenwerking met partijen op concrete locaties verder vorm geven van het concept. We zullen proberen op een drietal locaties voet aan de grond te krijgen, om op die manier de kans dat de ambitie op termijn wordt te vergroten.

In 2007 zal de samenwerking met het project Freude am Fluss met name gericht zijn op het (mee)organiseren en participeren in de internationale uitwisseling van kennis en ervaring tussen de betrokkenen in de drie deelnemende landen.

Fase en inzet

Fase: Realisatie/verankering.

Inzet: Hoog. De kans op besluitvorming over realisatie is in 2007/2008 relatief groot, omdat in die tijd alternatieven voor de PKB Ruimte voor Rivieren aangedragen mogen worden. Daar moeten we gebruik van maken.

Zandgenoten

Het concept

Centraal in dit robuuste concept staat de gedachte dat zandwinning geen doel op zich is, maar een afgeleide hoort te zijn van maatschappelijke doelen waarvan besloten is dat die gerealiseerd dienen te worden. Twee situaties zijn onderscheiden:

- a. Een maatschappelijk doel gericht op het tegengaan van verrommeling in de nabijheid van de stad;
- b. Een maatschappelijk doel gericht op het realiseren van bijzondere natuur en landschap.

Stand van zaken

Als voorbeeld voor de aanpak van een verrommelend stedelijke gebied is het oog gevallen op het gebied tussen Malden (Gelderland) en Molenhoek (Limburg). Daar is de Vereniging Bos en Kuil actief die al jaren vecht tegen bebouwing tussen die twee plaatsen. Door gesprekken met ons is de overtuiging gegroeid dat met een beetje bebouwing en ontzanding een fraaie structuur geschapen kan worden die ook goed bestand is tegen toekomstige claims op de ruimte. Bekeken wordt of de realisatie van dit idee via een Habiforum-proeftuin kan verlopen.

Wat betreft het bijzondere landschap dat ontwikkeld zou moeten worden, zijn er nog twee opties: een gebied bij Reuver (Meerlebroek) en een gebied bij Well. De locatie Meerlebroek maakt op dit moment het meeste kans, omdat deze locatie ook dienst kan doen als locatie in het kader van Verhandelbare Ontwikkelingsrechten, een project van de Provincie Limburg, Habitura (een groene projectontwikkelaar) en Habiforum. Daardoor kan het als het ware een "tweede motor" krijgen.

Activiteiten 2007

Onze voorbeeldlocaties laten nog onvoldoende zien dat je met slimme zandwinning én maatschappelijke doelen kunt realiseren én kunt voldoen aan een groot deel van de maatschappelijke behoefte aan zand (wat op bovengenoemde locaties aan zand gewonnen kan worden is hooguit voor lokaal gebruik). Daarom zullen we in 2007 aansluiting

zoeken bij het project Waalweelde, dat de provincie Gelderland samen met de Radboud Universiteit en een groot aantal andere partijen gaat uitvoeren. Het project is er op gericht om in de Waal tussen Nijmegen en Tiel rivierverruimende maatregelen te ontwikkelen die substantieel bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit. We zullen nagaan of we in dat verband ons concept Zandgenoten tot werking kunnen (laten) brengen, waarbij de uitdaging zal zijn ons scherp te blijven richten op onze niche: het ontwikkelen en tot werking brengen in de praktijk van nieuwe concepten. Een steun hierbij is dat Habiforum waarschijnlijk een groot deel van het proces voor zijn rekening zal nemen.

Fase en inzet

Fase: Realisatie/verankering.

Inzet: Hoog. De kans op realisatie is in 2007/2008 relatief groot, mede gerelateerd aan de mogelijkheid alternatieven te ontwikkelen voor de PKB Ruimte voor Rivieren. Daar willen we maximaal gebruik van maken (Waalweelde).

Rijke Delta

Het concept

Voor het herstel van de natuurlijke estuariene (w.o. de natuurlijke en landschappelijke) dynamiek van de zuidwest Nederlandse Deltawateren zijn de verbindingen met de rivieren cruciaal. Deze verbindingen zijn tijdens de Deltawerken gedeeltelijk of helemaal afgesloten waardoor de natuurlijke estuariene dynamiek sterk is afgenomen of verdwenen. Dit heeft een aantal ecologische, economische en sociale problemen met zich meegebracht. De hypothese is dat zonder goede verbindingen tussen deze wateren en de rivieren de inspanningen voor estuarien herstel slechts beperkt zullen zijn. Daarvoor zijn ook 'zoet-zout-verbindingen' tussen instanties nodig. De (her)verbinding van de rivieren met het estuarien systeem raakt aan maatschappelijk grote belangen zoals de rivierwaterverdeling in Nederland (die al enige decennia vast ligt, met gevolgen tot in IJsselmeer en Groningen), gebruik van zoet water voor de landbouw (tot diep in het Groene Hart en in Brabant) en voor drinkwater in een dichtbevolkte regio, de economische ontwikkeling van Rotterdam. Daarnaast raakt het direct de scheiding tussen en binnen instituties waar het gaat om zoet (rivieren) en zout (delta, Noordzee). Het bevat bovendien een internationale dimensie (Schelde, Antwerpen), hoewel de nadruk primair ligt op de nationale aspecten.

Het concept triggert daarmee transities van zowel fysieke als institutionele systemen.

Stand van zaken

Het project is voorbereid en gecontracteerd in 2006 en start in 2007.

Het gaat om een oriënterende (definitie)studie die vervolg moet krijgen met een pilot of 'good practice' project. De uitdaging is om vanuit deze definitiefase een project te formuleren dat binnen enkele (max. 3) jaren een duurzaam verankerd proces op gang kan brengen voor de vereiste verbindingen en veranderingen.

Het project wordt uitgevoerd in directe samenwerking met het Bsik-programma Leven met Water.

Activiteiten 2007

De gehele definitiestudie wordt uitgevoerd in 2007. Het bevat de volgende onderdelen:

Fase 1: verkenning naar fysieke mogelijkheden en betrokken partijen.

Fase 2: verkenning van mogelijkheden voor gezamenlijke actie.

Fase 3: ontwerp van Plan van Eisen voor good practice / pilot.

Indien deze fase succesvol wordt afgesloten en besloten wordt tot een vervolg, kan dit najaar 2007 van start gaan.

Fase en inzet

Fase: oriëntatie.

Inzet: beperkt. InnovatieNetwerk voert regie als opdrachtgever. Inhoudelijk werk door het projectteam.

Wonen en werken

Tuinenrijk

Het concept

Op het platteland zijn twee belangrijke ontwikkelingen op gang gekomen: boeren stoppen en burgers trekken naar het platteland. Dit biedt kansen zowel op het vlak van de landschapsontwikkeling als om de agrarische structuur verder te versterken. Een verrassende en niet alledaagse combinatie die door velen als onmogelijk wordt ervaren. Tuinenrijk is geïnspireerd op het knooperf, een erftype dat kenmerkend is voor Twente. Knooperven zijn boerenerven die door middel van paden en beplanting met elkaar verbonden zijn. Het knooperf organiseert als het ware het landschap met zijn tentakels van routes en beplantingen en vormt op die manier het ordenend principe voor het buitengebied in Twente. De uitdaging in dit concept is om bedrijfsontwikkeling mogelijk te maken in een kleinschalig landschap, en tegelijkertijd burgers kansen te bieden om op grotere knooperven te wonen en verantwoordelijkheid te nemen voor beheer en onderhoud van de karakteristieke beplanting die de knooperven verbindt.

Stand van zaken

Samen met de provincie Overijssel en de gemeente Tubbergen zijn in 2006 een aantal locaties gezocht die als pilot kunnen dienen voor de realisatie van Tuinenrijk. Aan de eigenaren is gevraagd of we hun erf en gronden mogen lenen om fictief te gaan “rekenen en tekenen”. In september 2006 hebben de gedeputeerde van Overijssel en de wethouder RO van Tubbergen op beleidsniveau de zaken afgestemd.

Activiteiten 2007

De activiteiten in 2007 zijn voornamelijk gericht op het realiseren van een pilot en het toepasbaar en overdraagbaar maken van de ervaringen daarmee naar andere locaties binnen en buiten de gemeente Tubbergen. Ook zal, in samenwerking met het thema Duurzaam Ondernemen, nagegaan worden of er een concept ontwikkeld kan worden rond het thema “grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap”.

Fase en inzet

Fase: Realisatie/verankering.

Inzet: Hoog. Er is bestuurlijke enthousiasme ontstaan en uitdagende ontwerpen zijn beschikbaar gekomen. De verantwoordelijke gedeputeerde in Overijssel en de wethouder willen graag het tempo er flink inhouden. Dat vereist een behoorlijk grote inzet.

Recreatie

Het concept

De recreatiesector is economisch van groot belang en heeft ook een significante invloed op de kwaliteit van de leefomgeving. Tegelijkertijd is versterking van de sector hard nodig om de toenemende en vooral veranderende vraag naar recreatie op een duurzame wijze te kunnen verzorgen. Mede op verzoek van het Ministerie van LNV is dit onderwerp op de agenda gekomen. Vooralsnog zijn de activiteiten vooral gericht op het ontwikkelen van een door ondernemers uit de sector recreatie aangestuurde InnovatieFaciliteit Recreatie (werktitel). De volgende innovatieopgaven zijn benoemd:

- Samenwerken binnen én buiten de sector;
- Echte vraagsturing;
- Omgevingskwaliteit stimulerende recreatie;
- Slimme bereikbaarheid;
- Imago.

Stand van zaken

Stichting Recreatie KIC heeft een aantal gesprekken gevoerd met belangrijke spelers in het veld. Verder is er met een deel van deze spelers uit bedrijf en beleid een workshop gehouden. Conclusie daarvan was: a. Er is urgentie om anders te gaan werken; b. Het voortouw ligt, mede vanwege hun marktkennis, bij ondernemers; c. De overheid dient kaders te stellen en eventueel faciliterend op te treden; d. De aanwezige partijen willen samen werken aan een andere werkwijze. Inmiddels hebben twee vervolgsessies met ondernemers plaatsgevonden. Dat heeft op 11 juli 2006 geleid tot het Manifest van Hattem. Daarin verklaren recreatieondernemers dat zij de handschoen willen oppakken als het gaat om innovatie in hun sector. Zij kondigen de oprichting aan van InnovatieFaciliteit Recreatie. In de tweede helft van 2006 wordt nagegaan hoe deze InnovatieFaciliteit eruit moet gaan zien en wordt gewerkt aan het opstarten van eerste innovatieprojecten. Tevens wordt gezocht naar partijen en personen die zich bij het initiatief willen aansluiten.

Activiteiten 2007

Verder ondersteunen van het starten van de InnovatieFaciliteit Recreatie, uitwerken innovatieagenda, uitvoeren innovatieprojecten. Er zal, zoals het er nu naar uitziet, flink in dit concept geïnvesteerd moeten worden. Na de opstartfase zal de rol van InnovatieNetwerk en de andere betrokken partijen regelmatig herijkt en indien gewenst aangepast worden.

Fase en inzet

Fase: Realisatie/verankering (van de faciliteit).

Inzet: Hoog. Er is veel enthousiasme opgeroepen, maar het initiatief is nog te kwetsbaar om op eigen benen te staan.

Concept

Aan de orde is hier de vraag op welke wijze een economisch verantwoorde glastuinbouw ruimtelijk aantrekkelijk(er) voor omwonenden gemaakt kan worden. Daar zijn in het verleden verschillende strategieën voor ontwikkeld (bijvoorbeeld scheiden wonen en werken, combineren van wateropvang kassen met tuinen van omwonenden, mooiere fronten).

Stand van zaken

Enige jaren geleden is het rapport Glastuinbouw en Ruimtelijke kwaliteit uitgebracht. In 2005 heeft InnovatieNetwerk geparticipeerd in een project gericht op glastuinbouwontwerpen voor de Zuidplaspolder. In 2006 is er vooral vanuit de energie-invalshoek gewerkt aan de Zuidplaspolder (concept Zonneterp).

Activiteiten 2007

Voortbouwend op de contacten in de Zuidplaspolder proberen te komen tot realisatie van kassen met ruimtelijke kwaliteit. Hier zal nauw samengewerkt worden met het thema Duurzaam Ondernemen en met SIGN en Habiforum.

Fase en inzet

Fase: Concept-ontwikkeling.

Inzet: Beperkt, een groot deel van het werk wordt vanuit Habiforum en SIGN gedaan.

Nieuwe Dorpen

Het concept

Centraal in dit robuuste concept staat de overgang van denken dat bouwen/wonen in het landelijk gebied slecht is voor het landelijk gebied naar denken dat bouwen/wonen juist de kwaliteit van het landelijk gebied in brede zin kan verhogen. Met kwaliteit worden zowel economische, sociale als fysieke aspecten bedoeld.

Het denken dat bouwen/wonen in het landelijk gebied positief kan zijn is op zich niet nieuw, want het zit ook al verscholen in bijvoorbeeld het gedachtegoed van landgoederen. In dit soort rood voor groen denken draait het echter maar om twee van de drie P's: profit en planet. Wat ontbreekt is de derde P van people. De aandacht voor deze derde P is echt nieuw aan Nieuwe Dorpen en komt tot uitdrukking in het feit dat het gaat om het ontwikkelen van sociale gemeenschappen die in principe voor alle bevolkingsgroepen (rijk én arm, wit én zwart, etc.) toegankelijk zijn.

Stand van zaken

Het debat over het concept is de afgelopen jaren breed gestimuleerd via symposia en artikelen in diverse bladen. Onderbouwing en uitwerking van het concept heeft plaatsgevonden resulterend in een groot aantal publicaties, een bijdrage aan Twee Vandaag en een DVD. Daarmee is de ambitie om een maatschappelijk debat te stimuleren over nut en noodzaak van het concept gerealiseerd, en zouden onze

activiteiten wellicht stopgezet kunnen worden. Onze ambitie gaat echter verder. We willen proberen op een concrete locatie stappen naar realisatie te zetten en de hindernissen daarbij samen met partijen uit de weg ruimen. In Dantumadeel zijn verschillende stappen daarvoor gezet. Op andere locaties zijn gesprekken gevoerd die echter om verschillende redenen (nog?) niet geleid hebben tot verdere samenwerking. Dit zijn Bunnik, Doetinchem, Hoekse Waard en Bellingwedde. In Brabant lopen nog gesprekken. Via de CASE-studie naar Wonen in zeer lage dichtheden, die is uitgewerkt voor de provincie Flevoland, kan contact gelegd worden met die provincie. Bovendien zijn er ook diverse contacten rond het gedachtegoed van Nieuwe Marken. Bureau Vista heeft een opdracht voor een Nieuwe Dorpen variant met als werktitel Duinwonen in droogmakerijen. Dit concept is goed voor de waterhuishouding, verfraait het landschap en zorgt ook nog eens voor huizen in de Randstad. Vista is het gedachtegoed verder aan het uitwerken. Ook zijn er gesprekken met Zeeland over Innovation Island, een project waarin bouwen en wonen gebruikt gaan worden als kwaliteitsimpuls voor Schouwen Duiveland.

Activiteiten 2007

Ingezet zal worden op verdere stappen in Dantumadeel. Verder willen we op tenminste twee andere locaties een proces gericht op de realisatie van een Nieuw Dorp op gang brengen. Het meest kansrijk lijken op dit moment Noord-Brabant, Zeeland (Innovation Island) en Zuid- en Noord Holland vanwege het ontwerp voor Duinwonen. Maar ook andere kansen zullen we proberen te benutten. We zullen vooral meebewegen met de kansen die zich voordoen, waardoor de inzet beperkt kan blijven. Bekeken wordt of stappen richting realisatie in samenwerking met Habiforum kunnen worden gemaakt.

Fase en inzet

Fase: Realisatie/verankering.

Inzet: Gemiddeld. Een grotere inzet zou wellicht gewenst zijn, maar de ervaring leert dat het tempo (en daarmee ook deels de inzet) toch vooral extern wordt bepaald.

3DZ

Het concept

In de eerste periode van InnovatieNetwerk hebben Zeeuwse jongeren zich gebogen over de vraag wat er zou moeten gebeuren om Zeeland in de toekomst aantrekkelijk te laten zijn om te wonen en werken. Door de Stichting Maatschappij en Onderneming (SMO), CREON Advies en de Hogeschool Zeeland (HZ) is een aanpak ontwikkeld om dat traject in goede banen te leiden. Die aanpak is door de jongeren zeer gewaardeerd. Daarom is aan STOAS en HZ gevraagd om te bezien of de gehanteerde aanpak kan worden uitgewerkt tot een nieuw onderwijsconcept, en wel op een zodanige wijze dat dit nieuwe concept echt gebruikt gaat worden.

Stand van zaken

Met de nodige vertraging komen de eerste resultaten binnen. Het unieke van de aanpak met Zeeuwse jongeren blijkt vooral geweest te zijn dat veel vernieuwingen die afzonderlijk al wel worden toegepast in

het onderwijs, tegelijk zijn opgepakt. Het blijkt nog lastig de resultaten op een zodanige wijze te presenteren dat de onderwijspraktijk er mee aan de slag gaat. Eind 2006 wordt de eindrapportage verwacht.

Activiteiten 2007

Vooralsnog wordt er van uitgegaan dat in 2007 geen inspanningen meer nodig zijn vanuit InnovatieNetwerk om het ontwikkelde onderwijsconcept tot werking in de praktijk te brengen. Maar echt duidelijk is dat pas aan het einde van 2006.

Fase en inzet

Fase: Concept-ontwikkeling.

Inzet: Vooralsnog geen

Verkennde en ondersteunende activiteiten

Klimaatkeuken EU

Doel

Doel is niet in eerste instantie het (verder) ontwikkelen van één nieuw concept, maar het verkennen van de gevolgen van mogelijke klimaatveranderingen voor voedselproductie, energie en ruimtegebruik en het van daaruit zoeken naar concepten om van die gevolgen kansen te maken. Gewerkt wordt met zogenoemde “klimaatextremen”, om daarmee een beter gevoel voor de effecten van klimaatverandering voor West-Europa te krijgen. Het project onderscheidt zich vooral van andere lopende activiteiten door de nadruk op de ontwikkeling van nieuwe concepten.

Stand van zaken

Er is een team geformeerd met als extern leider Marjon de Hond van KNMI/NOS. Verder zijn onder andere betrokken het Nederlands Instituut voor Oecologisch Onderzoek (KNAW-NIOO) en de Technische Universiteit Delft. De opzet is globaal als volgt:

- Het definiëren van een aantal extreme maar wel plausibele klimaatscenario's (warmer, kouder, natter, etc);
- Het bepalen van de gevolgen daarvan voor voedselproductie, energie en ruimtegebruik (inclusief bebouwing);
- Het zoeken van oplossingen voor gesignaleerde knelpunten in de vorm van nieuwe concepten en bezien wat “no regret” opties zijn.

Op het derde onderdeel ligt de nadruk. Er zal nauw worden afgestemd met ARK/Routeplanner.

In 2006 is een begin gemaakt met de organisatie van workshops waarin wordt geprobeerd een beeld te krijgen van de gevolgen van mogelijke extreme klimaatscenario's en oplossingsrichtingen voor ongewenste ontwikkelingen.

Activiteiten 2007

In 2007 zal de nadruk liggen op het op gang brengen van het uiteindelijk doel van deze activiteit: ontwikkelen van concepten die bijdragen aan het voorkómen van ongewenste ontwikkelingen en het formuleren van de onderliggende innovatieopgaven.

Fase en inzet

Fase: Concept-ontwikkeling.

Inzet: Gemiddeld, met name in het eerste deel van 2007. Wil dit project nog doorwerking krijgen in het werkprogramma (nieuwe concepten), dan is het zaak er voor te zorgen dat er doorgepakt wordt.

Space academy

Doel

Het gaat hier om een vooralsnog voor de buitenwereld onzichtbare organisatie die workshops organiseert waar je in de praktijk echt wat aan hebt. Centraal staat de gedachte dat je mensen competent moet maken om nieuwe kennis te kunnen vertalen naar hun eigen handelen. Pas dan hebben ze iets aan kennis. Samen met Habiforum en andere partijen ontwikkelen we gaandeweg een aanpak om dat voor elkaar te krijgen.

Stand van zaken

Dit project heeft een redelijk slapend bestaan gekend vanwege een tekort aan tijd. Maar het onderwerp blijft onverminderd actueel. Het sluit ook goed aan bij het voornemen van Habiforum om de komende jaren te werken aan een Praktijkacademie Gebiedsontwikkeling (PAGO), waarin professionals op een andere wijze gaan leren over gebiedsontwikkeling.

Activiteiten 2007

Geprobeerd zal worden een Community of Practice op te starten met professionals uit andere organisaties zoals WING, Habiforum, Transform, Kasteel Groenevelt en Leerarchitectuur. Er wordt samen opgetrokken met het thema Professionaliseren door leren.

Fase en inzet

Fase: Concept-ontwikkeling.

Inzet: Beperkt.

Duurzaam ondernemen

1. Het thema

De uitdaging in dit thema is om Duurzame ontwikkeling geen randvoorwaarde te laten zijn, die vanuit de overheid wordt opgelegd, maar een doel dat vanuit de markt gegenereerd wordt. Dit betekent bijvoorbeeld dat fysieke producteigenschappen ondergeschikt zijn aan de waardeconcepten waarmee de consument van morgen - in al zijn verscheidenheid - de markt betreedt. Dat op zijn beurt impliceert dat innovaties ingezet worden om consumenten te verleiden om daadwerkelijk de duurzame keuze te maken - te kunnen kiezen voor producten en productieprocessen die niet of veel minder dan nu gebaseerd zijn op onbetaalde en onomkeerbare afwentelingen naar toekomstige generaties hier en elders. Shareholders value en consumer concerns vallen in dat perspectief samen. Door de innovatiekring Duurzaam Ondernemen is voorgesteld om te bezien op welke wijze het spanningsveld tussen enerzijds de eisen van de markt en anderzijds die van de omgeving kan worden opgelost. In 2007 zal in het nieuwe project "Duurzame ketens" worden verkend of hiervoor nieuwe grensverleggende concepten moeten en kunnen worden ontwikkeld.

2. De innovatieopgaven

Vertaald naar innovatievragen die de eerste stap kunnen zijn in het ontwikkelen van doorbraakconcepten, betekent dit:

1. Doorbraken gebruik natuurlijke hulpbronnen (focus: voortbrengingssysteem)

Voor de agrosector en voor andere activiteiten op het platteland speelt

het gebruik van natuurlijke hulpbronnen een essentiële rol. Hoe te komen tot doorbraken in het gebruik van natuurlijke hulpbronnen (water, energie), in de omgang met planten en dieren (incl. dierziekten) en met niet-vervangbare materialen en grondstoffen? Ecologische sprongen zijn nodig; welke technologieën bieden uitzicht op doorbraken?

2. Nieuwe functionaliteiten (focus: nieuwe producten en diensten)

De opgave is ook om systemen te herontwerpen op basis van duurzaamheid, zodat geheel nieuwe producten en diensten ontstaan. Hoe te komen tot andere functionaliteiten van systemen, die een duurzame ontwikkeling op gang kunnen brengen? Voorbeelden: de recreatiesector baseren op beleving, op traagte, op spanning; de agrosector op productie van duurzame energie? Hoe kunnen we de kwaliteiten van het landelijk gebied (landschap, natuur, rust, ruimte, stilte, duisternis) tot waarde brengen?

3. Duurzame waardeproposities (focus: nieuwe transactievormen en afrekenmechanismen in ketens en netwerken)

Hoe te komen tot een duurzame ontwikkeling die niet (alleen) als randvoorwaarde vanuit de overheid wordt afgedwongen, maar die (ook en vooral) vanuit de markt als business opportunity wordt gezien? Zijn duurzaamheidsconcepten op een zakelijke en marktgerichte wijze in te vullen? Is duurzaamheid te koppelen aan topkwaliteit en beleving? Hoe te komen tot doorontwikkeling van niches tot ook in economische zinbetekenisvolle nieuwe marktsegmenten? Hoe te komen tot generieke en specifieke financieel-economische arrangementen zodat waardeclusters fundamenteel anders gaan functioneren, namelijk gericht op duurzame ontwikkeling? Welke arrangementen vraagt dit binnen ketens?

4. Nieuwe verbindingen tussen productie en consumptie (focus: consument/gebruiker)

Duurzaam produceren creëert alleen waarde bij een florerende duurzame consumptie. Hoe consumenten te motiveren om daadwerkelijk duurzame keuzen te maken - te kiezen voor producten en diensten die niet of veel minder dan nu zijn gebaseerd op onomkeerbare afwentelingen naar toekomstige generaties? Hoe duurzaamheid mee te koppelen met andere waarden, zoals genot, gemak, gezondheid? Stel dat we uitgaan van de gebruiker/consument als handelend object, die zelf een duurzame omgeving produceert (voedsel, energie, water) en zo uitgroeit tot een duurzame 'pro-sument'; wat betekent dit dan voor de verhouding tussen producent en consument, of het nu gaat om agro- of om rurale functies? Welke kansen biedt dit voor kortere en meer gevarieerde waardeketens? En voor meer regionale systemen van voedsel-, energie- en watervoorziening?

5. Duurzaam besturen (focus: overheidsrol en -instrumentarium)

Het bevorderen van duurzaam ondernemen vereist een compleet andere opstelling en de inzet van een wezenlijk ander instrumentarium vanuit overheden. Een voorbeeld is de inzet van meer marktconforme instrumenten om zo kunstmatig schaarste te creëren: bijvoorbeeld

verhandelbare mest- of CO₂-productierechten. Hoe te komen tot marktconforme instrumenten die een werkelijke stimulans vormen voor duurzaam ondernemen? Hoe kunnen overheden en bedrijven gezamenlijk nieuwe markten creëren voor duurzame producten en productieprocessen? Hier ligt een duidelijk verband met de vraagstukken die aan de orde komen binnen themacluster 4: Innovatiestimulerende omgeving.

3. Projecten

In dit werkplan 2007 wordt voorgesteld om aan de 23 hieronder genoemde projecten te werken (zie tabel). Negen projecten lopen door vanuit de vorige periode, 9 zijn gestart in 2006 en 5 zullen in 2007 beginnen. Daarmee is een flinke vernieuwing van het programma gerealiseerd. Met name in de samenwerking met SIGN zijn in 2006 relatief veel nieuwe projecten van start gegaan, waarbij in 2007 nog enkele nieuwe onderwerpen zijn geagendeerd. Dit heeft te maken met de concrete invulling van de in 2005 geagendeerde thema's door de in 2006 aangetreden projectleider, Peter Oei. De alliantie met Courage zal in 2007 een nieuwe periode van drie jaar ingaan, waarbij de realisatie van een select aantal concepten centraal staat. Met de akkerbouw en de kalversector is in 2006 overleg gestart over de oprichting van vernieuwingsorganisaties naar het model van SIGN en Courage. In de akkerbouw zijn de besprekingen hierover in een vergevorderd stadium. In 2007 kan de samenwerking van start gaan.

De projecten hebben allen relaties met één of meer innovatieopgaven (zie laatste kolom in onderstaande tabel. Hieruit blijkt dat het accent in de meeste projecten ligt bij innovatieopgaven 1, 2 en 3, die focussen op het duurzaam gebruik van natuurlijke hulpbronnen, nieuwe functionaliteiten en duurzame waardeproposities. Innovatieopgave 5, waar het gaat om veranderingen in het openbaar bestuur, krijgen minder aandacht. Binnen Glastuinbouw 2020, Rundveehouderij 2025 en Zilte perspectieven komt opgave 5 niet aan de orde. Ook innovatieopgave 4 (nieuwe verbindingen tussen productie en consumptie) is sterk ondervertegenwoordigd in de projecten. Hier zal het zwaartepunt moeten liggen bij in 2007 op te starten projecten. Het project Duurzame Ketens, een initiatief vanuit de Innovatiekring, is hiervan een voorbeeld.

Project	Doorlopend	Gestart 2006	Start 2007	Fase	Inzet	Innovatie- opgaven
Buurderij	x			Realisatie	Hoog	2,3,4,5
Duurzame ketens			x	Oriëntatie	Hoog	3,4,5
Bioport		x		Realisatie	Beperkt	1,2,5
Agrocentrum Amsterdam	x			Realisatie	Hoog	1,3
Last van sturing	x					3,5
Grasol	x			Realisatie	Beperkt	1,2
Sectorale vernieuwingsorganisaties			x	Realisatie	Beperkt	3

Project	Doorlopend	Gestart 2006	Start 2007	Fase	Inzet	Innovatie- opgaven
Glastuinbouw 2020						
Agropower		x		Realisatie	Beperkt	1,2,3,4
Waardevolle grondstoffen			x	Oriëntatie	Beperkt	2,3
Slim opereren in Aziatische markten			x	Oriëntatie	Gemiddeld	1,3
Visteelt in kassen		x		Realisatie	Beperkt	1,2
Nieuwe nuts-infrastructuur	x			Realisatie	Gemiddeld	1,2,3,4
Tuinbouwclusterinnovatiefonds				Realisatie	Beperkt	5
Arbeid		x		Oriëntatie	Gemiddeld	-
Rundveehouderij 2025						
Energieleverende melkveehouderij	x			Concept-ontwikkeling	Gemiddeld	1,2
Weerbaar vee	x			Concept-ontwikkeling	Hoog	1
Veehouderij zonder soja		x		Realisatie	Gemiddeld	1,2,3
Omgevingsmelker		x		Concept-ontwikkeling	Hoog	1,2
Zilte perspectieven						
Zilte ProefTuin		x		Realisatie	Beperkt	1,2,3,4
Water-zelfvoorzienende landbouw			x	Oriëntatie	Beperkt	1,2,3
Mariene Parken	x			Concept-ontwikkeling	Gemiddeld	1,3
Innofisk	x			Realisatie	Gemiddeld	1,3

In 2006 zijn verschillende projecten afgesloten. Bij de onderstaande paragrafen over Glastuinbouw, Rundveehouderij en Zilte perspectieven worden deze expliciet genoemd. Daarnaast zijn de volgende projecten afgerond: *Sustainable Food Lab*: De deelname van Innovatienetwerk aan dit internationale netwerk van bedrijven, NGO's en kennisinstellingen in de afgelopen twee jaar heeft niet geleid tot concrete grensverleggende projecten. Om deze reden is besloten om de deelname niet te verlengen. Via een van de bestuursleden blijft er een verbinding met dit op zich interessante netwerk bestaan.

Agroclusters 2020: Kern van dit project is de noodzaak voor de agrarische sector van de omslag “van maken naar ontwerpen”, waarbij minder sterk dan nu wordt geleund op de binnenlandse productie van grondstoffen. De urgentie van deze omslag wordt in het in 2006 verschenen essay voldoende onderbouwd. In de projecten “Bioport” en “Internationale servicenetwerken (i.s.m SIGN) wordt concreet gewerkt aan deze omslag. De projecten “Zonneterp” en “Natuurlijke weerstand” worden inmiddels samen met SIGN respectievelijk Courage opgepakt. Dit is tekenend de praktijkfase waarin deze concepten momenteel verkeren. U vindt deze projecten onder de titels “Nieuwe nutsinfrastructuur” en “Weerbaar vee”.

Het concept

Kern is het ontwikkelen van nieuwe plattelandsbedrijven die voedselproductie combineren met andere plattelandsfuncties en waarbij burgers op actieve wijze worden betrokken. Dergelijke bedrijven moeten burgers in staat stellen om integraal verantwoordelijkheid te dragen voor economische, ecologische en sociaal-culturele waarden en belangen. Uitgangspunt is dat de nieuwe onderneming een beheer voert dat zowel economisch, ecologisch als sociaal-cultureel duurzaam is. Dat leidt tot een ander systeem van verantwoordelijkheden en tot nieuwe afhankelijkheden. Logisch gevolg is ook dat er een nieuwe vorm van sturing ontstaat. Er wordt niet langer enkel vertrouwd op marktwerking en overheidsregulering. Het principe is dat burgers nauwer worden betrokken bij het beheer van hun eigen leefomgeving.

Stand van zaken

Het buurgerijtraject is gestart in 2004 met een patroonanalyse van de relatie tussen landbouw en maatschappij. Op grond hiervan zijn alternatieve ontwerpprincipes benoemd wat aansluitend heeft geleid tot een tweetal ontwerp opdrachten aan teams. Deze ontwerpen zijn in 2005 beschikbaar gekomen en in februari 2006 overhandigd aan minister Veerman. De activiteiten in 2006 hebben zich geconcentreerd op het identificeren van regio's waar de kansen op buurgerij-projecten gunstig zijn, het mobiliseren van belangstellenden en belanghebbenden en, aansluitend, het uitschrijven van projectvoorstellen op basis waarvan belangstelling kan worden omgezet in concrete participatie. Vanuit een groot aantal regio's is belangstelling. De stap naar projecten lijkt het meest kansrijk in de Haarlemmermeer, in de Gelderse Vallei en op Schouwen-Duiveland. Het doel is om deze processen in 2007 verder te begeleiden opdat uiterlijk eind 2007 concrete besluitvorming kan plaatsvinden.

Voorts is eind 2006 een opdracht afgerond waarbij praktijkervaringen met vergelijkbare projecten zijn geïnventariseerd. Die ervaringen zullen worden benut bij de opzet van buurgerij-pilots en zullen voorts basis vormen voor in 2007 te organiseren workshops. Het betrekken van internationale expertise heeft in 2006 nog onvoldoende aandacht gekregen.

Activiteiten 2007

In 2007 zullen in de regio's Haarlemmermeer, Gelderse Vallei en Schouwen-Duiveland pilotprojecten van start gaan. De opzet is dat InnovatieNetwerk nog een actieve rol speelt in de opstartfase. De inzet heeft daarbij betrekking op het opstellen van businessplannen en verkennende projectgebonden studies die gericht zijn op operationalisering van concepten die binnen het buurgerij-traject zijn ontwikkeld. Daarnaast worden ervaringen bij de stap van ontwerp naar de praktijk worden gemonitord en benut.

Fase en inzet

Fase: Realisatie/verankering, start van pilots

Inzet: Hoog, vanwege actieve betrokkenheid bij het opstellen van businessplannen en studies.

Duurzame ketens

Het concept

Tal van lopende projecten hebben een directe relatie met duurzaamheid. Op zijn minst vormt duurzaamheid een randvoorwaarde voor projecten. Een stap verder is om duurzaamheid als centraal aangrijpingspunt te kiezen en nieuwe concepten te ontwikkelen en ontwerpen te maken rond duurzaamheid. Binnen het Thema Duurzaam Ondernemen is daarbij de idee ontstaan nieuwe concepten te bedenken rond duurzame ketens binnen het werkkterrein van InnovatieNetwerk. Daarbij handelt het dan niet om ideeën die het duurzaamheidskarakter van bestaande ketens kunnen vergroten maar om het ontwerpen van nieuwe ketens. Een uitdaging vormt bijvoorbeeld de vraag op welke wijze effecten van landbouw op de omgeving (ongeacht de aard van deze effecten en ongeacht de vraag of deze positief of negatief uitwerken) kunnen worden verrekend binnen ketens en, daarvan afgeleid, op welke wijze dergelijke koppelingen vorm en inhoud kunnen krijgen. Een centraal aandachtspunt bij de uitwerking zal zijn hoe dergelijke verrekeringen in marktgerichte ketens kunnen worden opgenomen (met als consequentie dat de omgevingseffecten van landbouwproductie in de marktprijs tot uitdrukking komen) of dat daarvoor (deels) andere vormen van sturing noodzakelijk zijn zoals certificering, stelsels van heffingen en premies of verhandelbaarheid van emissie- en andere rechten.

De ambitie van een dergelijk project is om na te gaan of de bestaande spanning tussen een verdere rationalisatie van de productie (lagere kostprijs, hogere productiviteit) en omgevingseisen op andere wijze kan worden geregisseerd dan in de huidige context die door ondernemers wordt ervaren als een permanente spanning tussen de eisen van de markt en de regels van de overheid.

Activiteiten 2007

Een dergelijk project, dat sterk institutioneel van aard is, kan als volgt worden opgepakt:

- Een (in omvang beperkte) systeemanalyse van enkele bestaande ketens
- Een (internationale) scan van ideeën en concepten op het vlak van op duurzaamheid gebaseerde ketens
- Formulering van alternatieve ontwerpprincipes voor nieuwe ketens
- Het maken van nieuwe ketenontwerpen
- Try out van nieuwe ontwerpen voor één of enkele regio's waarbij het in de eerste fase gaat om via papieren exercities te verkennen hoe een dergelijk systeem concreet zal uitwerken in de praktijk.

Het betreft een onderwerp, zo leert een eerste verkenning, dat zich bij uitstek leent voor uitwerking in een internationale context. In tal van internationale netwerken en organisaties wordt reeds gewerkt aan nieuwe ketenontwerpen. Ook in eigen land groeit de expertise op dit terrein. Met een aantal organisaties zijn reeds verkennende contacten gelegd.

Omdat duurzaamheid kenmerken heeft van een containerbegrip en mede daardoor het risico bestaat dat een dergelijk project in algemeenheden blijft steken, is een scherp geformuleerde specificatie van doelen en aanpak noodzakelijk. Daarom wordt in het eerste kwartaal van

2007 een startnotitie gemaakt waarin niet enkel een inhoudelijke aanscherping plaatsvindt maar ook deelnemende organisaties en personen in kaart worden gebracht, alsmede de voorgestelde aanpak methodisch wordt uitgewerkt.

Fase in inzet

Fase: Oriëntatie.

Inzet: Hoog, aangezien het voortouw in de beginfase sterk bij innovatienetwerk ligt. Netwerken en gedachtenlijnen moeten nog worden ontwikkeld.

Bioport

Het concept

Het toepassen van biomassa in een “biobased economy” staat steeds meer in de belangstelling, mede ingegeven door de hoge energieprijzen. Nederland heeft hierin een inhaalslag te maken. Juist door de aanwezigheid van een sterk chemisch, landbouw- en logistiek cluster zou Nederland in staat moeten zijn om hierin een prominente positie te verwerven. Aangezien in de biobased economy een aanzienlijk deel van de biomassa over zee zal worden aangevoerd liggen hier kansen voor nieuwe economische activiteiten op het gebied van logistiek en verwerking. De opgave is om Nederland te ontwikkelen tot een volwaardig knooppunt voor biograndstoffen en bio-energie. Op dit knooppunt kan synergie ontstaan tussen voedsel, chemie en energie. Hiervoor is in de eerste plaats een transformatie nodig van Mainport Rotterdam van een olie- en chemiehaven naar een aanvoer- en verwerkingshaven voor biograndstoffen en bio-energie. Daarnaast kunnen andere havens een aanvullende rol spelen in specifieke niches. Deze ontwikkeling heeft ook grote gevolgen voor agroketens binnen en buiten Nederland.

Stand van zaken

In 2006 is een eerste verkenning afgerond. Hierin wordt op basis van interviews en artikelen een wenkend perspectief geschetst voor een Bioport. Tevens worden drie ontwikkelingslijnen geschetst die realisatie van een Bioport dichterbij brengen.

- De science port: koppeling van waardeconcepten van kennis, hoogwaardige producten en ontwikkeling van gespecialiseerde grondstoffen.
- De cascade port: het gericht sluiten van de food, feed, chemical, and energy cyclus, waarbij optimaal gestuurd wordt op ontwikkeling van waarde tussen ketens in plaats van binnen ketens.
- De logistieke port: grootschalige internationale ontwikkeling van een bio botlek gebied dat een belangrijke rol speelt voor de energie leveranties in Noord-West Europa én de ontwikkeling van biomassa als energiebron wereldwijd.

De ontwikkeling van bioport vraagt een projectmatige aanpak of beter gesteld een gerichte projectontwikkeling benadering. De ‘projectontwikkelaar’ wordt ondersteund door een Bioport Investment Fund, dat stimuleert en partijen de gelegenheid biedt om activiteiten op te starten. Netwerkvorming, clustering en complementaire bedrijven zijn daarbij sleutelwoorden.

Vooralsnog is onduidelijk wie de regie gaat nemen in de ontwikkeling

van de Bioport. De grote wereldwijde spelers houden hun opties open en kiezen voor een gedifferentieerde vestigingsstrategie. Overheden en infrastructuur beheerders volgen vooralsnog de ontwikkeling.

In 2006 is gestart met verkennende gesprekken en bijeenkomsten om na te gaan welke partijen binnen bestaande biomassa ketens of welke nieuwe partijen met complementaire kennis en vaardigheden (bijvoorbeeld financiële partijen of ontwikkelingsbedrijven) op het Bioport concept kunnen aanhaken. Deze activiteiten worden uitgevoerd in samenwerking met de havens van Rotterdam en Groningen, waarbij diverse overheden, kennisinstellingen en bedrijven zijn betrokken.

Eind 2006 is de verankering van dit concept in een stroomversnelling gekomen doordat het Rotterdams Havenbedrijf heeft besloten om het voortouw te nemen bij de realisatie van dit concept in haar havengebied.

Activiteiten 2007

InnovatieNetwerk blijft betrokken als meedenker bij de realisatie van de Bioport in Rotterdam en zal zich beijveren voor het aanhaken van andere havens bij dit initiatief.

Fase en inzet

Fase: realisatie/verankering.

Inzet: beperkt. In Rotterdam en Groningen wordt het concept nu opgepakt. InnovatieNetwerk blijft voorlopig betrokken als meedenker.

Agrocentrum Amsterdam

Het concept

Het door InnovatieNetwerk ontwikkelde concept Agroparken, de ruimtelijke clustering van verschillende sectoren, gericht op het sluiten van kringlopen, transportbesparing en beter dierenwelzijn en -gezondheid is na een fel maatschappelijk debat op verschillende plaatsen opgepakt. Het Nieuw Gemengd Bedrijf in Noord-Limburg, de Happy Shrimp Farm op de Rotterdamse Maasvlakte en het project A1 corridor zijn sprekende voorbeelden. Dit was aanleiding voor InnovatieNetwerk om haar inspanningen op het gebied van Agroparken te minimaliseren. Een uitzondering is gemaakt voor het project Agrocentrum Amsterdam, de vestiging van een grootschalige cluster van varkenshouderij en glastuinbouw in een havengebied, waarbij kringlopen worden gesloten door samenwerking met naburige bedrijven (bijv. kunstmestproductie, afvalverwerkingsbedrijven).

Stand van zaken

De vele partijen die de afgelopen jaren met dit zeer uitdagende concept bezig zijn geweest, zijn er niet in geslaagd om realisatie dichterbij te brengen. Begin 2006 is InnovatieNetwerk gevraagd om de regie van dit proces op zich te nemen. InnovatieNetwerk heeft besloten om dit op te pakken als een laatste inspanning op dit gebied. Op basis van de ervaringen in de voorgaande jaren hebben we besloten om via een smal spoor te opereren: het vinden van een locatie en van investeerders. Hiertoe is een trekker uit het bestuurlijke circuit (Meijdam) en één uit het de ondernemershoek (Roemaat) ingeschakeld. In opdracht van InnovatieNetwerk is een beschikbare locatie van 30 ha in een havengebied gevonden, waarop inmiddels een optie is genomen. Tevens zijn enkele grote varkenshouders bereid gevonden om een bedrijfsplan

te ontwikkelen, gebruik makend van tal van studies die de afgelopen jaren mede door InnovatieNetwerk zijn uitgevoerd.

Activiteiten 2007

Het concept van het Agrocentrum Amsterdam zal in nauwe samenspraak met investeerders (varkenshouders, tuinders, banken, projectontwikkelaars) verder worden uitgewerkt tot een bedrijfsplan. Hieruit zal moeten blijken of een dergelijk initiatief voldoende aantrekkelijk is om tot realisatie over te gaan. InnovatieNetwerk vervult een begeleidende rol door het bij elkaar brengen van relevante partijen, het inbrengen van kennis en het mede financieren van de initiële planvorming.

Fase en inzet

Fase: realisatie/verankering.

Inzet: hoog: InnovatieNetwerk voert de regie over dit project, brengt partijen bij elkaar en denkt mee bij de ontwikkeling van het businessplan.

Last van Sturing

Het concept

De kern van het concept is een verschuiving van overheidssturing naar maatschappelijke sturing. Een omdraaiing in denken, waarbij een probleem niet wordt gedefinieerd als een overheidsverantwoordelijkheid, maar als een verantwoordelijkheid van de samenleving. De basisgedachte hierachter is, dat dit leidt tot effectievere veranderingsmechanismen in de samenleving, beperking van de bureaucratie en een versterking van de verantwoordelijkheid van de samenleving zelf. De overheid heeft dan niet tot taak alles te reguleren, maar moet ervoor zorgdragen, dat er zodanige arrangementen (met checks en balances) in werking zijn, dat die samenleving ook haar verantwoordelijkheid kan nemen. De ultieme uitwerking van het adagium van Veerman 'van zorgen voor naar zorgen dat'.

Stand van zaken

In 2005 verscheen het rapport De Last van Sturing, waarin een concept voor maatschappelijke sturing was uitgewerkt m.n. gericht op een structurele verlaging van de administratieve lastendruk. Het concept is weliswaar inspirerend, maar nog tamelijk academisch van karakter. In overleg met LNV is ervoor gekozen om dit sturingsconcept uit te werken voor dierenwelzijn, waarin LNV een stap terug heeft gedaan op het vlak van regulering. Er is een opdracht verstrekt van de hoogleeraren Frissen en van Twist om deze uitwerking gestalte te geven. De eerste lijnen zijn getoetst in een workshop met bedrijfsleven, dierenbescherming, onderzoek en overheid. Eind 2006 zal het rapport verschijnen, waarna het onderwerp geagendeerd zal worden in een 'Mansholt-debat' op DG/directeurenniveau binnen LNV.

Activiteiten 2007

In het najaar van 2006 zal blijken of het ontwikkelde model potenties heeft om in de praktijk te worden toegepast. Het streven is om een pilot op te zetten, waarbij het lastige keuzes is op welke schaalniveau een dergelijke pilot dient plaats te vinden.

Fase en inzet

Fase: concept-ontwikkeling, overgaand in realisatie/verankering

Inzet: Gemiddeld. Getracht wordt het voortouw voor eventuele pilots elders te beleggen.

Grasol

Het concept

In het huidige natuurbeheer zijn er twee grote reststromen:

1. maaisel van natuurgras (dit komt voort uit het verschrallingsbeheer van natuurgebieden) en
2. kragge (of drijftillen: dat zijn drijvende pakketten dode plantenresten die bij vervingprocessen moeten worden verwijderd).

Beide zijn lastig af te voeren, maar ook lastig te verwerken en af te zetten.

Samen met Staatsbosbeheer, NIB Capital en de Biomass Technology Group heeft InnovatieNetwerk een haalbaarheidsstudie gedaan naar een economisch renderende weg om natuurgras en drijftillen te verwerken.

Het omzetten van dit materiaal in pyrolyse-olie lijkt de meest kansrijke manier om duurzaam met dit materiaal om te gaan. Deze olie, die als werknaam Grasol heeft meegekregen, kan onder meer worden gebruikt in elektriciteitscentrales voor de productie van stroom, maar is ook bruikbaar als een duurzaam geproduceerde "groene grondstof".

Dit concept is erop gericht om reststromen van Staatsbosbeheer via het pyrolyse-proces te benutten om een probleem (organische reststromen uit het natuurbeheer) om te zetten in een renderende markt.

Stand van zaken

Het concept heeft ondertussen veel waardering gekregen: het leverde ondermeer een nominatie op voor het Ei-van-Columbus. BTG heeft een pilot-installatie voor de verwerking van reststromen uit de olie-palmindustrie geïnstalleerd in Maleisië die redelijk tot goed voldoet. Om de installatie volcontinu te kunnen laten draaien blijken er echter nog behoorlijk wat problemen te overwinnen te zijn. Ten aanzien van het gebruik van pyrolyse-olie als energiedrager voor de productie van stroom dagen er beperkingen op in die zin dat de lage pH van de olie toepassing in elektriciteitscentrales in de weg staat. Dit probleem is wellicht te omzeilen door een modificatie van het pyrolyse-systeem zodanig, dat lokaal stroom kan worden opgewekt.

Resterende activiteiten in 2006

Er is al veel energie gestopt in het lokaliseren van fondsen waarmee een pilot-installatie in Nederland zou kunnen worden gebouwd. Dat is echter nog maar een begin. Om goed in beeld te kunnen krijgen wat ervoor nodig is om een werkende installatie te krijgen dient feitelijk een integraal plan voor financiering te worden opgesteld. Daartoe zal nog een aanzet worden gemaakt.

Activiteiten 2007

Wanneer blijkt dat in principe middelen kunnen worden gevonden om een pyrolyse-installatie te realiseren zal een volledig operationeel plan in vervolg op de haalbaarheidsstudie en het businessplan worden opgesteld. Hierin zullen echter wel de beoogde stakeholders moeten bijdragen.

Fase en inzet

Fase: Realisatie.

Inzet: Beperkt. Zie daarvoor onder activiteiten 2007.

Sectorale vernieuwingsorganisaties**Kiemkracht**

De akkerbouwsector wil een organisatie inrichten (voorlopige werktitel: “Kiemkracht”) die gaat optreden als initiatiefnemer, als makelaar van nieuwe contacten en netwerken en als opdrachtgever van grensverleggende vernieuwingen in de akkerbouw. Het bestuur van InnovatieNetwerk is akkoord met de vorming van een strategische alliantie met deze organisatie naar het model van SIGN (glastuinbouw) en Courage (melkveehouderij), mits aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. In 2007 zal de personele invulling plaatsvinden, waarna dit samenwerkingsverband kan starten met het opstellen van de innovatie-agenda.

Innovatie-agenda kalversector

De vleeskalversector zal in 2007 in samenwerking met InnovatieNetwerk een innovatie-agenda opstellen, met een doorkijkje naar grensverleggende concepten. Afhankelijk van de resultaten zal mogelijk een langduriger relatie worden gevormd.

Duurzame en vitale glastuinbouw 2020

In 2006 is een nieuwe periode van drie jaar ingegaan, waarin InnovatieNetwerk en SIGN een alliantie vormen om grensverleggende vernieuwingen in de glastuinbouw te agenderen, te ontwikkelen en in de praktijk te brengen. De nieuwe projectleider heeft in 2006 verschillende projectideeën gegenereerd binnen de thema's van de innovatie-agenda die in 2005 was opgesteld. In 2007 zullen deze ideeën globaal verder worden uitgewerkt. Vervolgens kan het bestuur dan een keuze maken welke concepten prioriteit hebben. Daarnaast lopen enkele projecten door vanuit bestaande activiteiten.

Markt en consument

Met welke nieuwe concepten is de markt te bereiken? Alleen het voortdurend realiseren van nieuwe toegevoegde waarde zal de krachtige marktpositie kunnen handhaven. InnovatieNetwerk/SIGN richten zich hierbij m.n. op systeeminnovatieve sprongen, zoals de productie van farmaceutische eiwitten, of het inzetten van planten voor klimaatbeheersing in de gebouwde omgeving. Nieuwe ontwikkelingen buiten de sector kunnen de opmaat bieden voor nieuwe concepten.

Agro Power**Het concept**

Hoe kan de landbouw de omslag maken van grootverbruiker van energie naar producent van energie? Is het mogelijk dat de landbouw direct stroom levert aan eindgebruikers, zonder tussenkomst van de reguliere energiebedrijven?

Bij de uitwerking kwam een ander businessmodel naar voren: de landbouw als verwerker van reststromen biomassa om energie op te wekken. Deze visie stuit op rigide regelgeving rond afval, ruimtelijke ordening en aanwending van digestaat.

Stand van zaken

In 2006 heeft InnovatieNetwerk samen met Courage en SIGN opdracht gegeven om nieuwe afzetmogelijkheden voor door agrariërs opgewekte stroom te onderzoeken. Dit kan zowel stroom uit biogasinstallaties (vee-houders, akkerbouwers) als van WKK's (warmtekracht koppelingen) uit de glastuinbouw zijn. In samenwerking met de nieuwe WKK Coöperatie Glastuinbouw zijn in 2006 rekenmodellen ontwikkeld.

Een spin-off van dit project Agro Power is dat nu minimaal twee commerciële partijen aan de slag gaan met het direct vermarkten van stroom van tuinders en akkerbouwers aan afnemers (zonder tussenkomst van de energiebedrijven). Vanwege het afschaffen van de MEP-subsidies voor duurzaam opgewekte stroom is het noodzakelijk om de bij de stroomproductie vrijkomende warmte eveneens waarde te geven. Dit is mogelijk door co-siting, bijv. alcoholdestillatie in combinatie met mestvergisting en stroomopwekking. Ook de omslag van betalen voor covergistingproducten naar het ontvangen van een verwerkingsfee is een optie, waar echter tal van wetgevingsaspecten mee samenhangen. Een tweede spin-off van dit project is de interesse die de initiatiefnemers voor een grote mestvergister bij Agriport/A7 hebben voor het ontwikkelde concept, zodat ze ondanks het verdwijnen van de MEP weer enthousiast aan de slag gaan.

Activiteiten 2007

De activiteiten op het gebied van de energiehandel zijn al opgepakt door de markt. In 2007 kan de stap naar de praktijk plaatsvinden door op locaties zoals Agriport A7 of glastuinbouwgebied Emmen te onderzoeken wat de financiële haalbaarheid is van de concepten voor co-siting.

Fase en inzet

Fase: realisatie.

Inzet: beperkt, voortouw bij bedrijfsleven.

Waardevolle grondstoffen uit planten

Het concept

De te bereiken omslag is van goedkope bulkproducten naar hoogwaardige ingrediënten.

Gesloten kassen bieden uitstekende mogelijkheden om onder geconditioneerde omstandigheden en afgesloten van omgevingsinvloeden, hoogwaardige grondstoffen te leveren. Een voorbeeld is de productie van natuurlijke kleurstoffen, die met behulp van membraantechnologie gezuiverd worden.

Stand van zaken

SIGN heeft een paar jaar geleden de mogelijkheden voor farmaceutische eiwitten gescreend. Die bleken slechts beperkt aanwezig. Eind 2006 is het Alloksys rapport opgeleverd, waaruit blijkt dat het technisch mogelijk is om planten genetisch te modificeren en daaruit naar verwachting waardevolle eiwitten te kunnen produceren. Echter, die ontwikkeling kan alleen onder streng gereguleerde omstandigheden plaatsvinden en de publieke opinie is tegen genetisch aangepaste planten.

Het onderwerp wordt in 2007 verlegd naar die planten die al van nature inhoudsstoffen produceren.

37

Activiteiten 2007

In 2007 zal worden verkend welke gewassen kansen bieden voor grootschalige implementatie in kassen, met de potentiële toepassingen in de farmacie als vertrekpunt.

Fase en inzet

Fase: Oriënterend.

Inzet: beperkt tot het genereren van de overzichten.

Visteelt in kassen

Het concept

Maak dubbel gebruik van de ruimte in een kas en produceert niet alleen groente, bloemen of fruit, maar ook waardevolle zeevisproducten. Het is een afgeleide van het Agropark-concept, gebaseerd op een combinatie van activiteiten. Een cluster van agro-activiteiten in een havengebied.

Stand van zaken

In 2006 is de Happy Shrimp Farm geopend door minister Veerman, deze gaat gamba's produceren op restwarmte van de E.ONcentrale. Dezelfde ondernemers hebben het rapport Breekwater opgeleverd, een verregaande clustering van algenteelt, decoratieve zeedieren en andere eetbare zilte producten. Er is veel kennis aanwezig die breder beschikbaar wordt gemaakt. In 2006 is een project gestart om de mogelijkheden voor gecombineerde plant- en visteelt te bestuderen met als doel ook de realisatie op die locatie. De echte innovatieopgave is van roofofbouw op zee naar duurzame visteeltsystemen.

Fase en inzet

Fase: realisatie

Inzet: beperkt, vooral meedenken, voortouw bij bedrijfsleven.

Greenports

Greenports is een thema in het kader van het programma Flowers en Food, dat door InnovatieNetwerk en SIGN is opgesteld op verzoek van het Innovatieplatform. Dit programma zal door derden worden uitgevoerd. Voor InnovatieNetwerk en SIGN ligt er een taak om de systeeminnovatieve niches in dit programma op te sporen. Gedacht kan worden aan innovatieve concepten waarmee nieuwe, zich snel ontwikkelende markten als in Azië en Brazilië te bedienen zijn. InnovatieNetwerk en SIGN hebben hiertoe voor de Europese context al een aanzet gegeven met het rapport 'Van logistieke draaischijf naar duurzaam servicenetwerk'.

Slim opereren in Aziatische markten

Het concept

De te bereiken omslag is van aanbieder of inkoper van producten naar duurzame ketenregie van productie tot en met klant. Om een belangrijke

rol als ketenregisseur in de handel in bloemen en planten te vervullen voor de snelgroeiende Aziatische markt, moet de sector een grote transformatie ondergaan. Zij dient serviceprovider te worden die waarde in de keten toevoegt. Het gaat dan o.a. om: marktkennis, herbundelen van productstromen van grof naar fijn, efficiënte logistieke dienstverlening, voorraadbeheer, beperken uitval, ICT-applicaties, exportcertificaten/kwaliteitskeuring, teeltsturing in aansluiting op de marktvraag.

Vanuit InnovatieNetwerk moeten nieuwe concepten een bijdrage leveren aan duurzaamheid. Zo kan het middels luchtvracht beleveren van de bloemenmarkt in Japan aanzienlijk duurzamer gebeuren door regionale productie te verrijken met Nederlandse kennis en joint ventures te sluiten met lokale productiebedrijven. Een voorbeeld van Nederlandse kennis is de snel groeiende toepassing van speciale gels om de houdbaarheid van bloemen sterk te verlengen, waardoor ze via gekoelde zeecontainers verscheept kunnen worden. Dat leidt tot een 'grenzeloos vers'-concept, dat van grote invloed op de Nederlandse marktpositie zal zijn.

Stand van zaken

In 2006 is een start gemaakt met de globale opzet van serviceconcepten door Henk de Groot, die vele internationale projecten in de handel van bloemen en planten heeft uitgevoerd, in samenwerking met een Chinese counterpart, het onderzoekscentrum voor de sierteeltsector in Zhangzhou. In dit kader wordt nog in 2006 een workshop georganiseerd voor het Nederlandse bedrijfsleven om de globale concepten te bespreken. De concepten zijn nader omschreven als: duurzame ketenregie (distributiefunctie onder Nederlandse regie), regie in de markt (franchise concepten voor de Chinese markt, shop - in shopconcepten), en grenzeloos vers: invloed van technieken voor langdurige houdbaarheid op de markt.

Activiteiten 2007

Indien de concepten als kansrijk worden beschouwd door de sector, kan in 2007 een fact finding mission uitgevoerd worden naar China en eventueel andere snelgroeiende markten om contacten tussen bedrijfsleven en de lokale overheid te leggen.

Fase en inzet

Fase: oriënterend/conceptontwikkeling.

Inzet: gemiddeld, gericht op verankering ideeën bij bedrijfsleven.

Nieuwe nutsinfrastructuur/Zonneterp

Het concept

Hoe buigen we verschillende niet duurzame nutssystemen om naar een duurzame nutsinfrastructuur? Water, elektra, warmte, koeling, CO₂, afval en stikstof zijn aspecten waarvoor InnovatieNetwerk en SIGN nieuwe concepten hebben ontwikkeld ten behoeve van een nieuwe nutsinfrastructuur: de Zonneterp.

Stand van zaken

In 2006 zijn verschillende activiteiten uitgevoerd: de Zonneterp-haalbaarheidsstudies (in Huissen, Nieuwveen, Westland, Dantumadeel), het Wervend document voor duurzame nutsinfrastructuur voor de Zuidplaspolder, de twee voorbeeldprojecten van elk 64 hectare in de Zuidplaspolder, de begeleiding van de tender waarmee de glastuinbouw con-

curreert met de energiebedrijven voor de levering van warmte aan 2700 woningen, de duurzaamheidsvisie Zuidplaspolder. Het gaat hier om grootschalige implementatie van het Zonneterp-concept in de praktijk. De combinatie tussen glastuinbouw en huizen noodzaakt nog meer dan voorheen een aantrekkelijke vormgeving van kassen.

Activiteiten 2007

Drie verschillende projectontwikkelaars (Volker Wessels, Dura Vermeer, Estrade/Vestia) gaan op verzoek van Stichting Glastuinbouw Zuidplaspolder met een ontwerpproces van start voor twee voorbeeldgebieden van elk 64 hectare in de Zuidplaspolder. De ontwerpen zijn gericht op de combinatie van aantrekkelijk wonen, werken en tuinbouw. Inzet is om de tuinbouw waarde te laten toevoegen door niet alleen warmte te laten leveren, maar ook in visuele verschijningsvorm. InnovatieNetwerk/SIGN volgen dit proces aandachtig, in samenwerking met de innovatiekring Ruimte creëren.

Fase en inzet

Fase: realisatie.

Inzet: gemiddeld: bijwonen stuurgroep, lobbywerkzaamheden.

Intelligente Kas in intelligente keten

Dit thema is sterk gericht op het vervangen van belastende, eentonige en laagwaardige arbeid door technologie. Het gaat hierbij dus ook om het verwerven en verwezenlijken van nieuwe inzichten voor de toekomst van arbeid in de glastuinbouw.

Inventarisatie trendbreuken voor arbeid in de glastuinbouw

Het concept

Verwacht mag worden dat in de toekomst trendbreuken op arbeidsgebied optreden door nieuwe technologie, andere sociale arrangementen en demografische ontwikkelingen. In dit project proberen we op deze trendbreuken op te sporen als opmaat voor nieuwe concepten.

De te bereiken omslag is het ombuigen van het negatieve beeld van arbeid in de glastuinbouw naar een top 10 positie als favoriete werkgever in Nederland.

Stand van zaken

In 2006 voert Wageningen UR in samenwerking met de TU Eindhoven een verkenning uit naar trendbreuken op het gebied van arbeid in de glastuinbouw.

Activiteiten 2007

Opstellen van innovatieprogramma op basis van de studie uit 2006.

Fase en inzet

Fase: oriëntatie.

Inzet: gemiddeld, mede afhankelijk van de uitkomsten van de inventariserende studie.

Tuinbouwcluster Innovatiefonds

Concept

Gebrek aan risicokapitaal beperkt de realisatie van innovaties in de praktijk. Een nieuw 'revolving' fonds gericht op de financiering kan deze problematiek oplossen.

Stand van zaken

In 2004 is uitgebreid onderzoek gedaan naar een dergelijk fonds en zijn door verschillende partijen financiële toezeggingen gedaan. In 2005 lagen de werkzaamheden vrijwel stil, maar zijn nu weer opgepakt en hebben geleid tot concretisering. Er is een splitsing gemaakt tussen een engineering & pilot regeling en een venture capital fonds. De engineering regeling wordt een extra instrument van het bestaande Technologiefonds Tuinbouw. Daarnaast zal een apart venture capital fonds worden opgezet, waarvoor toezeggingen ter hoogte van 5 miljoen zijn gedaan. Beide financieringsvormen zullen in 2007 de innovatiekracht van de tuinbouw verder versterken.

Activiteiten 2007

Begeleiden van partners om de beide regelingen in de markt te zetten. Tijdsbesteding: voor de Engineering regeling beperkt, voor de Venture Capital fonds is de nog onzeker in hoeverre ondersteuning vanuit SIGN/Innonet noodzakelijk is.

Fase en inzet

Fase: realisatie.

Inzet: beperkt, voortouw zo veel mogelijk naar overheid en bedrijfsleven.

Rundveehouderij 2025

Innovatieagenda

Dit thema wordt uitgevoerd door InnovatieNetwerk in samenwerking met Courage, de vernieuwingsorganisatie voor de melkveehouderij, gefinancierd door LTO en NZO. Deze samenwerking is aangegaan voor de periode 2004-2006. In 2006 heeft een evaluatie plaatsgevonden. De conclusie was dat de afgelopen jaren door het samenwerkingsverband een veelheid aan concepten is geagendeerd, verkend en ontwikkeld. Besloten is om de samenwerking voort te zetten voor een nieuwe periode van 3 jaar (2007-2009), waarbij gefocust zal worden op de implementatie van de meest perspectiefrijke concepten. Dit betreft:

1. Energieleverende melkveehouderij
2. Weerbaar vee
3. Veehouderij zonder soja
4. Omgevingsmelker

Deze 4 onderwerpen vormen de innovatieagenda voor fase 2.

De rol van InnovatieNetwerk en Courage is grensverleggende concepten ontwikkelen en naar de praktijk brengen. Zodra de praktijk het overneemt, kunnen we ons terugtrekken en op zoek gaan naar nieuwe innovatiekansen. Het is belangrijk in fase 2 onderwerpen over te dragen om zo ruimte in tijd en budget te creëren voor het oppakken van nieuwe onderwerpen en thema's. De innovatieagenda mag geen dwangbuis worden. Een briljant grensverleggend idee moet altijd een kans krijgen.

Vervolg Cowmunity 2007

Een belangrijk project uit fase 1, Cowmunity, is niet als apart thema geagendeerd. De ontwerpfase van Cowmunity is afgerond en weergegeven in het rapport 'Cowmunity, zoektocht naar grensverleggende melkveehouderij in Nederland (juni 2006)', waarvan tevens een populaire, samenvattende versie is uitgebracht. Het rapport is gepresenteerd en bediscussieerd op de jaarconferentie van Innovatienetwerk (22 juni 2006) en heeft tot veel aandacht en commentaar in de vak- en publiekspers geleid.

De drie ondernemers hebben besloten op basis van de Cowmunity-ontwerpen gezamenlijk een businessplan voor een grootschalig melkveebedrijf op te stellen. Hierin hebben Courage en Innovatienetwerk geen verantwoordelijkheid. Zij zullen zich in fase 2 richten op het nader uitwerken van een of meerdere van de genoemde innovatieopgaven van Cowmunity. Die thema's zijn:

- Schaal en zuivelverwaarding
- Schaal en energie (in samenwerking met akkerbouw, industrie, afzet bij burgers)
- Schaal en diergezondheid en dierenwelzijn (comfort-class stal, beweiding)

De innovatiethema's worden uitgewerkt in samenwerking met de Cowmunity-ondernemers.

Het bestuur van Courage heeft besloten dat hierbij diergezondheid en dierenwelzijn en energieproductie prioriteit zullen krijgen. Deze activiteiten zijn onderdeel van de geagendeerde thema's 1 en 2 van de nieuwe agenda.

Energieleverende melkveehouderij

Het concept

De melkveehouderij is als 'grootste grondbezitter' de grootste 'zonnecollector' van ons land. Ook neemt zij een sleutelpositie in bij het benutten van energie uit biomassa (waaronder mest) en heeft zij ruimte voor het inpassen van windturbines. Deze omstandigheden bieden de melkveehouderij een unieke uitgangspositie voor het produceren van duurzame, vernieuwbare energie. Gelet op de stijgende energieprijzen en de behoefte van de melkveehouderij aan nieuwe economische dragers lijkt het juiste momentum aanwezig om de Nederlandse melkveehouderij als energieleverende sector op de kaart te zetten.

Kern van dit concept is de transformatie van de melkveehouderij van medeveroorzaker tot medeoplosser van het klimaatprobleem. Als bron van groene energie ontwikkelt de sector zich tot spin in een regionaal energieweb. Naast additionele middelen van bestaan verzekert de sector zich van een nieuwe legitimatie/wenselijkheid van haar aanwezigheid in de groene ruimte, van een nieuwe maatschappelijke verankering. Juist nu de subsidiëring van duurzame energieproductie ter discussie is komen te staan (afschaffing MEP najaar 2006) is innovatie cruciaal om tot rendabele systemen te komen.

Stand van zaken

Een visiedocument over melkveehouderij en energie is gepubliceerd (Energy Dairy 2025, juli 2006). Het rapport geeft een begin van een

antwoord op de vragen: wat is de potentie van de melkveehouderij als leverancier van energie in 2025? Welke nieuwe technieken zijn op termijn toepasbaar? Welke positie zou de sector kunnen innemen in een regionaal duurzaam energienetwerk? Welke stappen moeten we nu zetten om die positie te verwerven? Van de in het rapport genoemde innovatieopgaven zijn er in 2006 twee in uitgevoerd:

- Ontwerpen van een 'Energemarktplaats' voor de collectieve vermarkting van biogas en biogasstroom om langs die weg marktmacht op te bouwen.
- Ontwikkelen van een visie voor een energetisch duurzame zuivelkolom. Hoe kunnen we de door de melkveesector opgewekte energie primair tot waarde brengen in de eigen kolom? Zo versterkt de zuivelsector zowel haar eigen imago als de ontwikkelingskansen voor de melkveehouderij als energieleverancier.

In beide projecten is nauw samengewerkt met ondernemende voorlopers in de sector.

Activiteiten 2007

In 2007 zal de uitdaging zijn de concepten samen met primaire ondernemers en industrie in de praktijk te gaan realiseren. Afhankelijk van het concept is eerst een praktijkverkenning in een pilot nodig of kan direct worden doorgeschakeld naar een businessplan op praktijk-schaal.

Fase en inzet

Fase: concept-ontwikkeling en realisatie/verankering.

Inzet: gemiddeld. In dit thema werken Courage, SIGN en Innovatienetwerk nauw samen, dit levert een efficiënte benutting op van tijd en middelen.

Weerbaar Vee

Het concept

De huidige melkveehouderij kenmerkt zich vooral door een gerichtheid op productieverhoging, efficiëntieverbetering en economische optimalisatie. Dierziekten en welzijnsstoornissen zijn de ongewenste, maar onvermijdelijke spin off. Ondanks grote inspanningen in onderzoek en praktijk zijn diergezondheid, dierwelzijn en gebruiksduur van het melkvee de laatste 20 jaar amper verbeterd. Dit leidt tot toenemende kosten en risico's voor het imago van de melkveehouderij. Gerichte actie is nodig om een aanzienlijke vooruitgang van de diergezondheid te bewerkstelligen. Nieuwe inzichten in het functioneren van het immuunsysteem van mens en dier bieden hierbij zicht op een doorbraak. Dit betekent wel een omkering van de bedrijfsoriëntatie: het weerbare dier als focus van het bedrijfssysteem en lage kosten, hoge arbeidsefficiëntie, beter dierwelzijn en voedselveiligheid als de mogelijke profijtelijke spin-off. Een rapport over dit onderwerp, opgesteld in opdracht van Innovatienetwerk door CLM en Wageningen UR, is medio december 2004 aan Minister Veerman aangeboden. Innovatienetwerk en Courage bouwen met Weerbaar Vee voort op deze inzichten

Stand van zaken

Er is op basis van een aantal workshops met deskundigen uit wetenschap en praktijk een rapport opgesteld 'Weerbaar Vee', dat tweede

helft 2006 is uitgebracht. Het rapport beschrijft de huidige situatie en trendmatige ontwikkeling van diergezondheid en dierwelzijn, de hypothese betreffende natuurlijke weerstand en de mogelijke implicaties van deze hypothese voor de melkveesector. Tevens bevat het rapport voorstellen voor vervolprojecten. Er zijn drie sporen in voorbereiding/uitvoering.

1. het nader wetenschappelijk onderbouwen en verdiepen van de hypothese;
2. het in de praktijk, samen met ondernemers toetsen van de hypothese en bijbehorende nieuwe parameters en het optimaliseren van de natuurlijke weerstand (en daarmee diergezondheid en -welzijn) op de deelnemende bedrijven;
3. het ontwerpen van nieuwe diergerichte bedrijfssystemen volgens de genoemde omgekeerde bedrijfsoriëntatie: natuurlijke weerstand als vertrekpunt en efficiëntie, lage kosten en beter dierwelzijn als verwachte resultaten.

Het derde spoor (systeemontwerp) is in 2006 opgeleverd. Het biedt informatie en discussiestof voor spoor 2 (praktijktoets), maar ook voor het onder het project Cowmunity te ontwikkelen concept van de 'comfort-class stal'.

Activiteiten 2007

Eind 2006 zijn projectplannen opgesteld voor het praktijkspoor en voor het ontwikkelen van een comfortclass-stal. Deze projecten zullen in 2007 van start gaan. Courage/Innovatienetwerk spelen in deze beide sporen een belangrijke rol als trekker/regisseur.

Het wetenschappelijke traject (spoor 1) zal door respectievelijk WUR en de Universiteit van Utrecht worden aangestuurd. Innovatienetwerk en Courage vervullen daar een begeleidende rol en bewaken de interactie met de beide andere sporen

Fase en inzet

Fase: concept-ontwikkeling en realisatie/verankering.

Inzet: hoog. Na veel voorbereidend werk moet in 2007 een grote slag worden gemaakt. Met name spoor 2 en 3 vragen van Courage/Innovatienetwerk naar verwachting veel inzet.

Veehouderij zonder soja

Het concept

Soja is een belangrijke grondstof van veevoer. Tegelijkertijd is soja niet onomstreden. Het is relatief duur, een belangrijke bron van fosfaat- en stikstofvervuiling en in toenemende mate genetisch gemanipuleerd. Bovendien krijgt de teelt van soja een steeds slechtere naam vanwege ontbossing, afname van biodiversiteit, erosie en verdrijving en uitbuiting van kleine en landloze boeren in Zuid Amerika. Het gebruik van soja is een doorn in het oog van veel maatschappelijke organisaties. Zij houden de zuivelindustrie als 'regisseur van een belangrijke eiwitketen' mede verantwoordelijk. De Nederlandse melkveehouderij heeft dus genoeg redenen op zoek te gaan naar verantwoorde vervangers van soja. Hoe kunnen we de eiwitkringloop op lokaal niveau sluiten? Innovatienetwerk en Courage werken aan twee concepten voor het vervangen van soja.

1. Het raffineren van gras waarbij laagwaardig eiwit wordt opgewerkt

tot hoogwaardig krachtvoereiwit (met structuurrijke vezel en mineralenrijk perssap als bijproducten)

2. De productie van eiwit onder de naam 'Susteïne' (sustainable proteïn) uit biogas.

Stand van zaken

Voor beide concepten zijn in 2006 verkennende studies verricht. Voor grasraffinage vond een haalbaarheidsstudie plaats. Die bood zicht op perspectief, waarna besloten is opdracht te geven voor het opstellen van een projectplan voor een verkennende pilot. Er wordt gewerkt aan het smeden van een coalitie met als spil een groot loonbedrijf uit Friesland dat gespecialiseerd is in het verwerken van gras. Partijen uit de wetenschap, veevoerindustrie, procestechniek, bemesting en verpakkingsindustrie tonen belangstelling en enthousiasme om mee te werken. Voor susteïne, een zogeheten single cell proteïn (SCP) is een eerste verkenning van de technische, veevoedkundige en wettelijke perspectieven uitgevoerd. De positieve uitkomsten waren aanleiding een vervolgoopdracht te verstrekken voor het verrichten van een uitgebreidere haalbaarheidsstudie, inclusief marktverkenning. Deze studie zal begin 2007 zijn afgerond. Afschaffing van de MER-subsidie op groene stroom (o.a. uit biogas) maakt alternatieve toepassingen van biogas, zoals susteïne-productie, extra interessant.

Activiteiten 2007

In 2007 zal de pilot met grasraffinage van start gaan en bij gebleken succes een vervolg krijgen in een concreet commercieel businessconcept. Na de pilot kunnen InnovatieNetwerk en Courage het initiatief overdragen en in een beperkte rol betrokken blijven.

Voor Susteïne geldt dat de haalbaarheidsstudie die in 2007 wordt afgerond, moet uitwijzen of een uitvoeringsgerichte pilot kansrijk is. Een dergelijke pilot zal kostbaarder en technisch ingewikkelder zijn dan een pilot met grasraffinage en vergt dus naar verwachting een langere voorbereidingstijd.

Fase en inzet

Fase: realisatie/verankering.

Inzet: gemiddeld, mede afhankelijk van de uitkomsten van de haalbaarheidsstudie.

Omgevingsmelker

Het concept

Voor het in stand houden of verbeteren van natuur-, landschaps- en cultuurhistorische waarden in waardevolle cultuurlandschappen en halfnatuurlijke landschappen is een minimaal agrarisch gebruik noodzakelijk. De kritieke grens van een minimale agrarische activiteit wordt hier en daar al bereikt. Het beheer en de kwaliteit van het landschap komen daarmee in het geding. Hier is behoefte aan een geheel nieuw concept. Een veehouderij die in dienst staat van natuur en landschap, maar wel bedrijfsmatig wordt beoefend, zodat het gebied een bron blijft van economische toegevoegde waarde. De beheerskosten blijven dan, ook op termijn, betaalbaar. Om vergaande 'vernatuurlijking' (bv. jaarrond weiden) en extensivering van melkveehouderij te kunnen combineren met een bedrijfseconomisch gezonde exploitatie is

een ingrijpende systemsprong nodig. Zo'n sprong roept zowel indringende bedrijfstechnische, bedrijfseconomische, ecologische als organisatorische vragen op die een antwoord behoeven.

Enkele uitgangspunten voor het nieuwe systeem zijn jaarrond weidegang, kalveren bij de koe, niet onthoornen, oud Hollands streekeigen ras, geen gebouwen, geen machines voor voederwinning, minimale arbeidsbezetting. De kostprijs per liter melk moet concurrerend zijn met dat van een biologisch bedrijf. Beweiding vindt plaats in dienst van natuur, met meetbare natuurdoelen voor het bedrijf. Er is sprake van maximaal recreatief medegebruik van het gebied (afgestemd op ecologische doelen). Onderdeel van het uit te werken concept is het vormen van nieuwe coalities met bijvoorbeeld natuurbeheerorganisaties, recreatieondernemers en relevante overheden.

Stand van zaken

In 2006 zijn de voorbereidende gesprekken gevoerd voor het starten van een ontwerptraject.

Activiteiten 2007

In 2007 worden op basis van de genoemde uitgangspunten enkele nieuwe ontwerpen opgeleverd. In 2008 en 2009 worden deze op haalbaarheid getoetst en vertaald naar een uitvoeringsgerichte pilot. De pilot wordt voorbereid en (indien haalbaar) gerealiseerd. Gedurende dit proces wordt de aansturing overgedragen van Innovatienetwerk en Courage naar de betrokken ondernemers.

Fase en inzet

Fase: Concept-ontwikkeling.

Inzet: Hoog. Het ontwerp moet vertaald worden in een pilot met een consortium van ondernemers.

Zilte perspectieven

Markttrends zilte productie

Het concept

Er is momenteel een kleine markt voor zilte producten, waarbij het veelal gaat om producten die in het topsegment worden aangeboden. Om de productie in zilte gebieden te kunnen stimuleren, moet er beter zicht komen op de mogelijkheden voor de markt. Juist voor deze sector, die nog in een pioniersfase zit, is het zaak naar de langere termijn te kijken. Centrale vraag in dit project is: in welke markten zouden we de zilte productie in Nederland kunnen ontwikkelen.

Stand van zaken

Een trendanalyse heeft geleid tot inzicht in de marktperspectieven voor verschillende vraaggestuurde ketens. De resultaten van de markt/trendanalyse zijn breed besproken.

Activiteiten 2007

In 2007 zal op basis van de uitkomsten van dit (deel)project worden bepaald hoe InnovatieNetwerk dit zal vervolgen, bijv. via een expe-

riment of voorbeeldproject. Daarbij kan ook worden ingezet op een meer integrale gebiedsontwikkeling door de combinatie met andere functies (recreatie, toerisme, wonen, werken, bedrijven).

Fase en inzet

Fase: oriëntatie/concept-ontwikkeling.

Inzet: beperkt, kan tot gemiddeld uitlopen, indien het vervolg krijgt in een project, bijvoorbeeld uitwerking van één van de ontwikkelde concepten.

Zilte ProefTuin

Het concept

Klimaatverandering en zeespiegelrijzing zullen niet alleen een hogere druk uitoefenen op de veiligheid van de Nederlandse kust en rond de rivieren, maar zullen op veel plaatsen onvermijdelijk leiden tot een toenemende verzilting. Er is een transitie nodig van het huidige vechten tegen verzilting naar meegaan met en het benutten van de kansen die door de verzilting ontstaan. Zilte landbouwproductie verdient speciale aandacht, omdat hier flinke vooruitgang is te boeken, zowel voor het waterbeheer (meegaan met water) als voor de landbouw zelf (diversificatie, verbreding). Het biedt tevens mogelijkheden voor versterking van de regionale identiteit (water, zilt) en kan basis zijn voor multifunctionele groene of groen-rode ontwikkeling (wonen, recreatie, educatie).

De Zilte Proeftuin is de uitwerking van een duurzame ontwikkelingsstrategie gebaseerd op een balans tussen landschap, water en economie. In beginsel is de Zilte Proeftuin een spannende combinatie van twee door architectenbureau LvBK ontwikkelde concepten: de Kwelkwekerij en Flow Food. De Zilte Proeftuin is een nieuwe landschapstypologie, gebaseerd op de perspectieven van opkwellend of instromend zout water. Op een duurzame, innovatieve wijze wordt hier geëxperimenteerd met de teelt van zilte gewassen (tuin) en wordt de afname (proef) van zilte gewassen gecommuniceerd aan een breed publiek (particulieren, bedrijven en overheden), bijvoorbeeld door een restaurant op locatie. Het maakt de verbanden tussen (zilt) water, productie, voedsel en landschap zichtbaar, voelbaar, proefbaar en genietbaar. De Zilte Proeftuin is daarmee een platform voor duurzame ontwikkeling van zilte teeltmethoden gericht op ondernemers en publiek.

Stand van zaken

Project is gestart in 2006 met de volgende te bereiken resultaten:

- een uitgewerkt ruimtelijk concept Zilte ProefTuin,
- een reeks inspirerende typologieën, waarin de waaier aan mogelijkheden en locaties wordt getoond, met een globale kanskaart, sterktezwakte analyse, kansen voor financiering en criteria voor locatiekeuze,
- interesse bij partijen voor het realiseren van een Zilte Proeftuin, als aanzet voor het vervolg,
- publikatie met inspirerende documentatie met als doel het enthousiasme op te roepen bij partijen.

Activiteiten 2007

De uitwerking van het ruimtelijk concept en de waaier van inspirerende typologieën worden begin 2007 afgerond. Vervolgens zullen

mogelijk geïnteresseerde partijen worden benaderd met wervende documentatie. Dan wordt gestart met het toetsen van de haalbaarheid op 1-3 locaties. Naast het in beeld brengen van een markt- en risico analyse per locatie, uitgaande van de condities en mogelijkheden per plek en de kansen voor de ondernemer, zal de afzetmarkt van de producten moeten worden onderzocht. De potentiële locaties worden getoetst op ruimtelijke, ecologische, markttechnische, landschappelijke en recreatieve waarden; de criteria welke zijn vastgesteld in de conceptfase. Dit leidt tot de voordracht van geschikte locaties voor verdere onderneming, waar in een volgende fase een passende ondernemer voor gezocht zal worden.

Tenslotte wordt toegewerkt naar een intentieverklaring voor de oprichting van een consortium voor één locatie. De betrokken partijen geven daarmee de intentie aan een concreet ontwerp voor de Zilte ProefTuin te willen maken en voornemens zijn deze uit te voeren. Op basis van het door hen op te stellen businessplan bepalen zij of hun samenwerking kans van slagen heeft en de Zilte ProefTuin op de gegeven locatie te ontwikkelen is. Het consortium ZPT kan bijvoorbeeld bestaan uit de volgende partijen: lokale ondernemer, regionale waterschap, overheid, restauranthouder.

Fase en inzet

Fase: realisatie.

Inzet: beperkt: InnovatieNetwerk als aanjager voor het vormen van consortia die aan de slag gaan.

Water-zelfvoorzienende landbouw (werktitel)

Het concept

Zoetwater is wereldwijd in toenemende mate één van de schaarse hulpbronnen. De vraag komt voor 70% uit de landbouw. Ook in Nederland is de waterbehoefte van de landbouw een belangrijk issue. In Nederland speelt voor de landbouwvoorziening zowel waterkwaliteit (verzilting) als kwantiteit een rol en zowel verdroging als vernatting. We zorgen dat in natte seizoenen overtollig water zo snel mogelijk wordt afgevoerd en in zee gespuid en in droge periodes wordt ingelaten. Klimaatverandering zal bij ongewijzigde strategie elk van deze verschijnselen versterken. Tegelijk bepaalt, met name in laag Nederland, de landbouw in sterke mate het waterbeheer in het hoofdwatersysteem en de subsystemen, zowel kwalitatief als kwantitatief. Redenen om na te gaan of een systeem van grondgebonden landbouw kan worden ontwikkeld dat zelfvoorzienend is voor water, of sterker: een rol kan gaan spelen als waterleverancier.

Er ligt daarin ook een duidelijk voordeel voor de ondernemer. Het waterbeheer komt meer in eigen hand. Hij wordt onafhankelijk van publieke organen, die werken met verdringsreeksen bij toewijzing van water.

Vraag is of je er komt met een optelsom van bestaande oplossingen, dan wel dat de oplossing (out of the box) in een wezenlijk andere richting gezocht moet worden om tot een echte doorbraak te kunnen komen.

De benadering raakt aan onderliggende systemen als: de aanpassing van de landbouwvoorziening aan het watersysteem, gewaskeuze, functietoedeling en ruimtelijke ordening, het juridische eigendom van water.

Stand van zaken

Het project kan starten in 2007, op basis van een in 2006 te verlenen opdracht.

Het concept wordt ontwikkeld samen met Transforum.

Activiteiten 2007

Het opstellen van een essay en een verkenning van drie mogelijke locaties (in ieder geval in hoog en in laag Nederland). Eén ervan wordt een consortium bij gezocht die het concept op locatie uitwerkt en uitvoert (pilot, experiment).

Fase en inzet

Fase: oriëntatie.

Inzet: in eerste instantie beperkt, kan vervolg krijgen in nieuw project met gemiddelde inzet.

Mariene Parken/Seawing

Het concept

De huidige samenleving vraagt nieuwe oplossingen voor problemen op gebied van energievoorziening en aquatische (food en non-food) productie. Door een toenemende druk op de beschikbare bronnen dient dit zoveel mogelijk op een duurzame wijze te gebeuren. Denk aan de over- en aselectieve bevissing op de oceanen en de Noordzee en onderbrekingen in elektriciteits productie door netuitval, de toegenomen spanningen op de olie en gasmarkt. Daarbij neemt ook de vraag naar energie en aquatische producten toe. Tegelijk is de beschikbare ruimte op land nabij de afzetmarkt beperkt voor de ontwikkeling van nieuwe bestemmingen of bedrijvigheden. Vanuit dit standpunt is InnovatieNetwerk in 2001 gestart met dit project. De term "Mariene Parken" staat symbool voor het streven naar meervoudig ruimtegebruik, op een duurzame wijze en met mogelijke functiecombinaties. Hiermee kunnen nieuwe markten worden aangeboord. Onder deze noemer zijn diverse activiteiten uitgevoerd, zoals de verkenning "Zee in zicht" in samenwerking met Stichting Toekomstbeeld der Techniek, die een aantal innovatieve ideeën heeft opgeleverd. Ook verscheen in maart het rapport Mariene Parken, waarin de mogelijkheden voor multifunctionele drijvende constructies centraal stonden.

Stand van zaken

In 2005 zijn we aan de slag gegaan met één van die ideeën, namelijk Seawing, een drijvend platform waarin wind- en golfenergie worden gecombineerd met de productie van aquatische biomassa op zee. Dit idee heeft de publieksprijs gewonnen bij de Noordzeedagen in 2003. Er zijn gesprekken gevoerd met verschillende bedrijven uit de sectoren van offshore, energie en voedsel. Vervolgens zijn twee workshops georganiseerd. Hieruit bleek dat dit concept pas op lange termijn economisch haalbaar te maken was, waardoor bedrijven onvoldoende bereid waren om mee te investeren in de uitwerking van het concept. Het ligt meer voor de hand om voor Seawing te mikken op een onderzoeks- en demonstratieproject. Duurzaamheidscentrum Lauwersoog heeft interesse getoond in het concept als demonstratieproject. Begin 2006 is besloten om in het kader van "Mariene Parken" een aantal opties voor de middellange termijn te verkennen. Daarbij is indringend gekeken naar de mogelijkheden om aan te haken bij de ontwikkeling van windmolenparken op zee en het hergebruik van olie- en gasplatforms bij uitgeputte velden. Via gesprekken en een ontwerpatelier, waarin bedrijven, NGO's, overheden en kennisinstellingen deelnamen zijn we tot enkele meer haalbare ontwerpen gekomen. Eén er-

van is visproductie in kooien die aan boorplatforms worden bevestigd, met enkele honderden meters daaromheen een ring waar algen, wieren en mosselen worden gekweekt. Zo ontstaat een zelfreinigend systeem. Er zijn mogelijkheden voor koppelingen met energieproductie (wind of golf). Een doorbraak in dit project is het aanbod van een offshore bedrijf om een platform bij een leeg gasveld ter beschikking te stellen voor experimenten met dit systeem. Dit platform bevindt zich enkele kilometers uit de Nederlandse kust. Tevens is contact gelegd met onderzoekers uit Duitsland, aangezien daar praktische ervaring bestaat met onderdelen van dit systeem.

Activiteiten 2007

In 2007 zal worden voortgebouwd op de goede resultaten uit 2006. Er wordt een consortium gevormd dat de plannen voor aquatische biomasproductie op en rond afgedankte boorplatforms verder zal uitwerken. Bij gebleken (markt)technische, financiële, organisatorische en juridische haalbaarheid zal in de loop van 2008 de eerste pilot kunnen starten.

Fase en inzet

Fase: concept-ontwikkeling.

Inzet: gemiddeld (door het uitbesteden van de operationele projectleiding aan Ecofys kan InnovatieNetwerk zich beperken tot de overall regie).

Innofisk

Het concept

Vanaf de 70-er jaren neemt de teelt van vis, schaaldieren en kreeftachtigen toe, maar daarmee ook het aantal bezwaren ten aanzien van deze vormen van teelt. Er wordt melding gemaakt van ernstige milieuverontreiniging, van overmatig antibioticumgebruik, uitbraken van ziekten en van aantasting van de biodiversiteit en natuurlijke biotopen. Tevens wordt gewaarschuwd voor het invoeren van genetisch gemodificeerde zalm. De gesignaleerde problemen, maar ook de tegenvallende kwaliteit van de producten en hun prijsontwikkeling vormen een aanleiding om naar alternatieven om te zien.

Het concept InnoFisk is oorspronkelijk gelanceerd om visteelt te bedrijven aan boord van een op zijn plaats gefixeerd gesloten systeem (een niet varend schip of een drijvende container of bak). Centraal in het concept staat natuurlijk een aantal belangrijke uitgangspunten die in deze vorm van aquacultuur moeten worden gehanteerd op het gebied van dierenwelzijn, duurzaamheid, biodiversiteit en consument. Een ander belangrijk uitgangspunt van het concept is dat niet aan landgebonden activiteiten (zoals visteelt) niet op het land dienen te worden uitgevoerd.

Stand van zaken

Het concept ontwikkelt zich langs verschillende lijnen, die een spin-off hebben in uiteenlopende richtingen.

1. Generieke haalbaarheid van het concept (InnoFisk). De Stichting Dreamstart heeft een eerste studie uitgevoerd naar de technologische haalbaarheid van dit concept waarmee mogelijk op een alternatieve wijze vis kan worden geteeld. Het concept blijkt technisch haalbaar, maar gelet op de operationele kosten, de vereiste investeringen en de verwachte inkomsten in de eerste drie jaren, is het concept op dit moment commercieel niet haalbaar.

2. Ontwikkeling unit-operations binnen het concept.
  - a. Als alternatief voor visewit dat in het visvoer wordt verwerkt werd in de haalbaarheidsstudie voorgesteld om Single Cell Protein (SCP) uit methaan te gebruiken. Dit proces is in 2006 nader uitgewerkt onder de naam Susteïne. Het is technisch en in principe ook economisch haalbaar om Susteïne uit methaan te produceren. Het realiseren van dit deel van het concept blijkt echter op de investeringskosten stuk te lopen. Het is misschien mogelijk om dit eiwit op economisch beter renderende wijze uit biogas te produceren, waarmee het een alternatief kan zijn voor soja. Het concept Susteïne wordt in een apart format nader behandeld.
  - b. Elders wordt geclaimd dat het nu economisch haalbaar is om alternatieven voor visolie fermentatief te produceren.
3. Ontwikkeling van draagvlak en “supportive measures”. Alvorens het concept over de volle breedte kan worden uitontwikkeld en toegepast is er nog een lange weg te gaan. Hiervoor zijn activiteiten ontplooid om nationale en internationale overheden aan te zetten om aquacultuur, met de uitgangspunten van het concept InnoFisk, te willen ondersteunen, zowel via onderzoek maar ook via fondsen om nieuwe kennis beter te kunnen implementeren. Het is gelukt om een EUREKA umbrella te doen ondersteunen door meerdere landen binnen Europa. Pogingen om stimuleringsgelden van de Europese Commissie te mobiliseren via een SSA (Strategic Support Action) zijn in 2006 gestrand. Anderzijds is voorgesteld vanuit COST om een gezamenlijke COST/EUREKA brokerage event te organiseren. Spanje heeft zich aangemeld om dit event te hosten. Om deze acties bestuurlijk onder te brengen is de basis gelegd voor een stichting onder de naam “InnoFisk Foundation”. Tenslotte is er overleg gaande om de activiteiten van het InnovatiePlatform Aquacultuur met die van de InnoFisk Foundation te verenigen. Er wordt nu gezocht naar partijen (o.a. TransForum) om de trekkende rol hierin van ons over te nemen.
4. InnoFisk Pilot Volendam. In Volendam verdwijnt de palingvisserij, de haven loopt leeg en de werkloosheid is toegenomen. Het verdwijnen van de visserijsector in Volendam heeft niet alleen directe gevolgen voor de mensen die actief zijn in deze sector, maar ook de haven wordt als toeristische trekpleister steeds minder aantrekkelijk. Een artikel over het InnoFisk concept in De Telegraaf is in 2006 de aanleiding geweest van de InnoFisk Pilot Volendam. Door toepassing van het InnoFisk concept in de haven van Volendam worden bovengenoemde problemen op meerdere manieren verholpen:
  - men stapt over van visserij naar duurzame visteelt;
  - er wordt werkgelegenheid gecreëerd in de hele visketen (teelt, verwerking, verkoop en distributie);
  - de haven krijgt een nieuwe functie en trekt opnieuw toeristen aan.
 Een concept-haalbaarheidsstudie van de pilot is in 2006 opgeleverd.

Activiteiten 2007

De activiteiten in 2007 zullen vooral gericht zijn op de realisatie van de InnoFisk pilot in Volendam. Daartoe zal een professioneel projectteam worden samengesteld met kennis van visteelt, financiering en management en wet- en regelgeving. Zodra een keuze is gemaakt over de te kweken vissoort en het schip, kan een uitgebreid investerings- en financieringsplan worden opgesteld. Dit plan kan vervolgens een basis vormen

voor verdere gesprekken met banken en overheidsinstanties, zoals de Provincie Noord-Holland, het Ministerie van LNV en eventueel de Europese Commissie.

De internationale activiteiten worden zo snel mogelijk overgedragen, mogelijk aan Transforum.

Fase en inzet

Fase: realisatie.

Inzet: gemiddeld. Vooral gericht op de pilot. Internationale activiteiten zo snel mogelijk overdragen.

Gezonde samenleving

I. Het thema

Een van de belangrijkste aspecten in het leven is een goede gezondheid. Uit onderzoek blijkt dat dit - in elk geval voor de afgelopen 20 jaar - voor de meeste burgers zelfs hét belangrijkste in het leven is. Zie bijvoorbeeld de rapportage van het Sociaal-Cultureel Planbureau “De sociale staat van Nederland 2005”. Gezondheid prijkt hoog op de lijst van belangrijkste maatschappelijke issues voor de komende decennia, naast bijvoorbeeld inkomen, veiligheid en onderwijs; dit is althans wat burgers telkenmale in peilingen aangeven. De levensverwachtingen zijn nog nooit zo hoog geweest - en zullen naar verwachting blijven toenemen - maar dat wil dus helemaal niet zeggen dat we gezondheid een lagere prioriteit zijn gaan geven. Het tegendeel is eerder het geval.

“Goede gezondheid” heeft vele gezichten en achtergronden. Het kan gaan over fysieke, lichamelijke gezondheid, geestelijke gezondheid; het kan gaan over de gezondheid van het individu, en over de sociale gezondheid - de kwaliteit van de betrekkingen tussen mensen in hun vele sociale verbanden. Het gaat om objectiveerbare uitingen van gezondheid, en evenzeer om de manier waarop mensen gezondheid beleven.

Het (verder) verbeteren van de gezondheid, in al zijn gedaantes, is daarmee een majeure maatschappelijke opgave.

Van de tientallen factoren die van invloed zijn op een goede gezondheid, is er een aantal dat rechtstreeks relevant is voor agro en groen. Er liggen bijvoorbeeld onmiskenbare relaties tussen voeding en gezondheid - denk aan voedselallergieën, overgewicht, voedselgerelateerde ziektes en gezondheidsbevorderende voeding en eetgewoontes, maar

ook aan het genot, het welbevinden dat een goede maaltijd kan bieden, en de sociale voordelen van gezamenlijk gedeelde maaltijden. Evenzo liggen er duidelijke relaties met natuur en landschap - we ontleen onze gezondheid ook aan de omgang met natuurlijke processen; zelfs de aanblik van een landschap of een rij bomen blijkt een gunstige invloed te hebben op ons gestel. In de afgelopen vijf jaar heeft InnovatieNetwerk in afzonderlijke projecten geprobeerd vanuit deze directe relaties innovatieve concepten te ontwikkelen die mede tot doel hebben bij te dragen aan de (maatschappelijke) gezondheid. Smaaklessen en Nieuwe Dorpen zijn uiteenlopende voorbeelden daarvan. De bijdrage van dergelijke concepten aan verbetering van de gezondheid is evenwel onbepaalbaar - omdat gezondheid zelf immers zo'n ongrijpbaar fenomeen is en voor een belangrijk deel buiten onze 'invloedsfeer' zit. De veranderkracht van afzonderlijke, geïsoleerde agro- en groenconcepten is daarmee per definitie beperkt en vergt verbinding met andere domeinen. Ook in dit themacluster willen we de werkwijze daarom omdraaien: laten we aansluiten bij partijen die zich veel dichter dan wij begeven in het domein van maatschappelijke gezondheid, laten we luisteren naar wat zij zien als belangrijkste innovatieopgaven en vervolgens samen met hen komen tot innovatieconcepten. De insteek voor InnovatieNetwerk wordt dan: indien doorbraken in gezondheid in zijn brede betekenis de primaire invalshoek zijn, welke omslagen zijn nodig voor de spelers en de manier van handelen in de domeinen agro en groen? Gaan we dan anders aankijken tegen natuur, platteland, agrarische productie en voeding?

Een belangrijk aangrijpingspunt voor het duurzaam verbeteren van de gezondheid is gelegen in de leefstijlen en de leefsituaties van mensen. De voortgaande intensivering van het bestaan speelt ons parten. Door een haasje-over van groeiende welvaart, toenemend gebruik van nieuwe technieken, en veeleisende leefstijlen, lopen we snel tegen de grenzen aan van onze gezondheid - zowel in fysieke zin als in maatschappelijke zin. Verschijnselen als overgewicht en voedselallergieën, maar ook afname van sociale cohesie en een groeiende afstand tussen cultuur en natuur, zijn in hoge mate kenmerken van het maatschappelijk systeem en daarmee van de leefstijlen en leefsituaties die we er op na zijn gaan houden. Die leefstijlen en leefsituaties blijken het veelal erg moeilijk te maken om als vanzelf de gezonde keuze te maken.

De opgave hier is het lange termijn perspectief van de gezonde samenleving centraal te kunnen stellen in de samenhang van de keuzes die mensen elke dag maken - keuzes op het gebied van hun voedingspatronen, hun tijdbesteding, de inrichting van en verantwoordelijkheid voor hun leefomgeving, hun verbinding met natuur, en hun behoefte aan zorg. De veronderstelling die we hanteren is dat we sterk aan moeten sluiten bij de manier waarop mensen hun leven beleven - letterlijk en figuurlijk. Het kan hier bijvoorbeeld gaan om de vraag of een natuur die 'ontworpen' is vanuit het perspectief van een gezonde samenleving een wezenlijk andere invulling krijgt, dan een natuur die vooral gebaseerd is op ecologische grondslag.

2. De innovatieopgaven

De vraagstukken die besloten liggen in dit themacluster zijn sterk algemeen-maatschappelijk van aard. De relevantie voor de 'eigen' domeinen van InnovatieNetwerk is daardoor, zoals gezegd, niet altijd meteen evident. De eerste opdracht is de relevantie te benoemen en in interactie met partijen uit andere domeinen nader te verkennen. Een tweede opdracht is om gericht met een aantal partijen uit andere domeinen te komen tot nieuwe oplossingsrichtingen. Een valkuil bij deze werkwijze is dat we niet verder komen dan de bekende en grotendeels vanuit het eigen domein ontsproten concepten, zoals zorgboerderij. Met die kanttekening kunnen we al wel iets concreter zeggen over de innovatieopgaven binnen dit themacluster en over de mogelijke rol van agro en groen daarin.

Vier dimensies van gezonde samenleving die relevant lijken zijn 'fysiek', 'geestelijk', 'sociaal' en 'moreel'. De innovatieopgaven hebben we geordend naar deze vier dimensies; ze kunnen de eerste stap zijn in het ontwikkelen van doorbraakconcepten.

1. Fysieke gezondheid: naar vitale omgevingen

We leven in een steeds dikker wordende samenleving, die dankzij technologische en organisatorische vondsten niettemin lang in leven blijft. Het is ook steeds meer een virtuele wereld. Volwassenen en jeugd komen steeds minder buiten (computer, auto, fitness). Spel en werkelijkheid lopen door elkaar, we raken 'onthecht' van de fysieke omgeving. We zien natuur liever via TV dan in onze omgeving. Tegelijk nemen we steeds meer ons gemak. Dit uit zich onder andere in vermaak, in voedselkeuze, in de inrichting van onze werk- en woonomgeving. Het gevolg hiervan is dat we ongezonder leven en ons lichaam steeds meer uit balans raakt: minder beweging, minder frisse lucht, slechter eten. We leven langer, maar de kwaliteit van leven hoeft daarmee geen gelijke tred te houden. In de VS, ons obese voorland, is een teruglopende levensverwachting al in zicht.

Dit roept vragen op als:

- Hoe kunnen we gezond leven in een op snelheid en gemak ingerichte wereld? Hoe kunnen we bits en bytes combineren met geuren, smaken, tast, met fysieke ervaringen? Hoe kunnen we gezond ook gemakkelijk maken?
- Hoe kunnen we omgevingen zó inrichten dat mensen sterker gestimuleerd worden om hun fysieke gezondheid zelf te 'managen' - en welke omslagen in agro en groen zijn daarvoor nodig?

2. Geestelijke gezondheid: naar nieuwe evenwichten

We leven in een steeds snellere wereld, niet alleen in het werk, ook privé (vrije tijd, vakantie). We worden overladen met informatie en indrukken. Daarmee nemen ook de 'welvaartsziekten' toe: stress, burn out, chronische moeheid, gejaagdheid, agressie, met ook economische lasten (werkonderbreking, ziektekosten). Bovendien: als we de internationale economische 'ratrace' bij willen benen, dan zal er naast slim ook hard (en langer) gewerkt moeten worden. Dat vraagt in toenemende mate om arrangementen waarin mensen, ondanks de druk, nog steeds het leven als kwaliteitsvol ervaren en mensen niet reeds op

jonge leeftijd 'op zijn'. Het gaat er niet zozeer om de samenleving weer terug te brengen naar ontspanning en traagheid, maar wel om versneling en vertraging in een goede mix te brengen.

Dit roept als vragen op als:

- Hoe kunnen we traagheid een plaats geven in de snelle samenleving?
- Hoe kunnen we nieuwe balansen vinden tussen belevingsuitersten in de leefomgeving - tussen snel en traag, lawaaiig en stil, indrukwekkend en saai, smaakvol en smaakarm?

3. Sociale gezondheid: werken aan sociale cohesie en integratie

De diversiteit in de samenleving groeit gestaag. Dit komt onder andere doordat de individuele keuzemogelijkheden steeds groter worden. Met de individualisering veranderen de dagelijkse keuzes die mensen maken over voedsel, vrijetijdsbesteding, sociaal verkeer, mobiliteit, maatschappelijke activiteiten, besteding van geld, etc. De diversiteit groeit ook doordat de samenstelling van de Nederlandse bevolking sterk aan het veranderen is. Multiculturaliteit is een gegeven. De problemen die daarmee gepaard gaan - afzwakking van sociale verbanden, maatschappelijke isolatie van bevolkingsgroepen - zitten niet langer meer in de taboesfeer. Bijvoorbeeld: vergrijzing, stijgende kosten in de gezondheidszorg, en toenemende technologische mogelijkheden zullen steeds meer de vraag oproepen hoe wij met inactieven omgaan. Isoleren en wegstoppen of blijvend integreren in de samenleving? De toekomst van de sociale gezondheid schreeuwt om niet-conventionele oplossingen.

Dit roept vragen op als:

- Hoe kunnen we invulling geven aan de diversiteit aan belevingsvoorkeuren en welke eisen stelt dit aan agro en groen?
- Hoe kunnen we de energie die 'vrijkomt' van sociale diversiteit benutten - welke kansen biedt dit voor agro en groen?

4. Morele gezondheid: anders omgaan met keuzes en verantwoordelijkheden

Het samenspel van veranderingen rond onder andere technologie, demografie, geopolitiek, cultuur en economie, zullen ons voor veel morele vraagstukken blijven stellen. In wat voor soort samenleving willen wij straks leven? Zal die vraag steeds prominenter worden, zoals ook blijkt uit de grensverkennende dialogen, waarin zingevingsvraagstukken regelmatig terug kwamen? Ook het agrodomein genereert morele vraagstukken rond biotechnologie, de omgang met dieren, en de waarden van natuur en van landschappen. De dominante wijze waarop we die vraagstukken benaderen is ze in regels in te kaderen. Daarmee hevelen we automatisch veel van de verantwoordelijkheid over naar de regelmakers en regelhandhavers. Het is een van de belangrijkste bronnen van overheidsbemoeyenis in agro en groen. Maar maatschappij-breed realiseren we ons meer en meer dat we met dit 'opschalen' ook het vermogen eroderen om op het individuele niveau en in het interpersoonlijke verkeer verantwoordelijkheden te onderkennen en te nemen. Is de roep om de verantwoorde keuze dan nog wel een verantwoord appèl? Het concept Buurderij richtte zich al sterk op deze thematiek.

Dit roept als vragen op als:

- Hoe kunnen we mensen weer zelf verantwoordelijkheid voor morele vraagstukken laten nemen, ook voor hun eigen leefomgeving en in de alledaagse keuzes die zij maken?
- Hoe kunnen we de betrokkenheid van burgers bij morele afwegingen in agro en groen vergroten zonder ‘tussenkomst’ van hogere regelniveaus?

3. Projecten

In 2007 hebben we meer dan tien projecten. De ‘portfolio’ loopt uiteen van projecten die doorlopen uit de eerste 5-jaren-periode (met als noemer ‘Gezonde voeding’) en al vergevorderd zijn richting implementatie, tot projecten die geheel passen in het nieuwe, en veel bredere thema Gezonde samenleving. De nieuwe projecten hebben alle nog sterk een zoekend karakter; in de zin van het aftasten van de systeeminnovatieve kern, en in het vinden van aansprekende praktische uitwerking. De projecten die zich nog in deze zoekfase bevinden zijn Smaaknet, Gezonde Wijk, Calorieën op de bon, Voedselketenstad, Waardenpaspoort, Gezondheid zonder grenzen, en Debatteren met stickers. De meer gerijpte concepten zijn Oerdis, Celebrate Food, en Eeticons.

Drie projecten zijn weliswaar afgerond en figureren daarom niet meer in dit werkprogramma, maar zullen in 2007 nog wel enige nazorg vergen: Smaaklessen, ZESL, en Gezond?. Het Ministerie LNV heeft de verantwoordelijkheid voor de invoering van Smaaklessen op basisscholen op zich genomen. Het ministerie hanteert daarbij een aanpak voor de korte termijn en een aanpak voor de langere termijn. Op de korte termijn wil LNV lesmateriaal uitzetten en doen benutten, op de langere termijn is het de ambitie om smaaklessen meer te integreren in het hele onderwijsaanbod. Vooral met de langere termijnaanpak is een belangrijk deel van de doelstelling van ZESL gerealiseerd. De brochure Gezond? is in 2006 geactualiseerd met de aangepaste naam “Nog steeds Gezond?” In aanvulling op de brochure is verder een lesbrieft, een docentenhandleiding en een leerlingen handleiding opgesteld. Dit voor respectievelijk de tweede fase HAVO/VWO en VMBO. We verwachten dat uit deze drie afgeronde projecten incidenteel nog enige betrokkenheid voortvloeit.

Project	Doorlopend	Gestart 2006	Fase	Inzet	Innovatie-opgave*)
Oerdis	x		Conceptontwikkeling	Beperkt	1
Celebrate Food	x		Realisatie	Gemiddeld	1
Eeticons	x		Realisatie	Beperkt	4
Smaaknet		x	Oriëntatie	Gemiddeld	2
Gezonde wijk		x	Conceptontwikkeling	Hoog	1
Calorieën op de bon		x	Realisatie	Beperkt	1
Voedselketenstad		x	Conceptontwikkeling	Gemiddeld	3
Waardenpaspoort		x	Oriëntatie	Beperkt	4
Debatteren met stickers		x	Conceptontwikkeling	Gemiddeld	4
Binnen met groen		x	Realisatie	Gemiddeld	1
Gezondheid zonder grenzen		x	Oriëntatie	Beperkt	3

*) meest directe relatie

Oerdis

Het concept

We eten ongezond: teveel mensen zijn te dik en hebben allerlei gezondheidsproblemen die te wijten zijn aan hun eetpatroon. In dit project wordt geprobeerd een basis te leggen voor een gezonder eetpatroon, door te kijken naar hoe onze verre, verre voorouders aten en de kennis hierover te gebruiken voor het ontwerpen van het ideale voedselpakket van de toekomst.

Aan de hand van archeologisch, antropologisch, etnografisch, paleontologisch en palynologisch onderzoek kan in beginsel het 'dieet' van onze voorouders worden gereconstrueerd. Met die kennis op zak kan vervolgens door voedingsdeskundigen een 'archetypische' menukaart worden opgesteld. Deze reconstructie kan daarmee een beeld geven van de samenstelling van het oermenu ('de Oerdis') van de mens waar wij in de loop van de evolutie qua biochemie weinig van verschillen, maar qua eetgedrag volledig van zijn vervreemd.

Stand van zaken

De extern projectleider mevrouw Drs. E. Smits van het Amsterdams Archeologisch Centrum heeft met uiteenlopende specialisten teksten opgesteld waarmee de uitgangspunten achter het concept Oerdis zijn onderschreven. Redactie van deze teksten is evenwel geen geringe opgave. Het blijkt voorts nog lastiger om tot een daadwerkelijke reconstructie van ons oerdieet te komen en aanbevelingen op te stellen over hoe onze voeding er eigenlijk uit zou moeten zien om daarmee problemen met ons eigen lichaam te voorkomen.

Activiteiten 2007

Gewerkt zal worden aan de afwerking en verspreiding van de brochure. Verder zal worden bezien hoe we het uiteindelijke doel van het concept kunnen bereiken: een echte reconstructie van ons oerdieet, samen met aanbevelingen over wat en hoe we zouden moeten eten. Daarvoor is wellicht aanvullende kennis nodig vanuit onder meer de antropologie. Tenslotte wordt verder gewerkt aan het uitbreiden van het netwerk en de communicatie rond de boodschap van Oerdis.

Fase en inzet

Fase: concept-ontwikkeling, oriëntatie op toepassingen.

Inzet: beperkt (het merendeel van het denk- en ontwerpwerk wordt gedaan door derden).

Celebrate Food

Het concept

Winkels en (super)markten zijn er in meerderheid niet op ingericht om hun klanten te verleiden een koopgedrag te ontwikkelen waarin duurzaamheid en/of gezonde en lekkere, producten centraal staan.

Het concept Celebrate Food richt zich hierop door:

1. Het zoeken naar een formule voor winkels en (super)markten waar meer consumenten een verantwoord koopgedrag (dus gericht op duurzame, gezonde en verantwoorde voeding) ontwikkelen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een sterke interactie tussen ontwerpers,

psychologen, marketeers, sociologen, ICT-ers, productspecialisten, apparatenbouwers, etc. Gezamenlijk kunnen zij tot ontwerpen komen die kunnen worden ingepast in bestaande transactieomgevingen (winkels en supermarkten), maar ook in een volledig nieuwe omgeving (een regionale formule, een productiebedrijf). Indien kansrijke concepten kunnen worden ontwikkeld, is implementatie de volgende uitdaging.

2. Het ontwikkelen van businessmodellen die het interessant maken voor lokale/regionale (primaire en secundaire) producenten om zelf te participeren in een (super)markt of detailhandelsformule. Via deze benadering kan de logistiek langs een duurzame manier (korte handelswegen) worden ontwikkeld. Maar ook kan de toegevoegde waarde in de keten op een evenwichtiger manier worden verdeeld (fair-trade).
3. De ontwikkeling van een Europese benchmark voor winkels en supermarkten die hun maatschappelijke verantwoordelijkheid nemen voor duurzame en gezonde voeding; dit is een meer omtrekkende beweging...een beroep op de maatschappelijke verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven. Voor dit laatste onderdeel wordt gewerkt aan het opzetten van een netwerk van Europese consumentenorganisaties die gezamenlijk, zo mogelijk met behulp van financiering vanuit Europese fondsen, de benchmark opstellen en die vervolgens nationaal toetsen. Het resultaat van die toetsen dient te zijn dat mensen in verschillende landen kunnen zien in hoeverre hun eigen nationale retailorganisaties omgaan met gezondheid en duurzaamheid (hun maatschappelijk "engagement").

Stand van zaken

Het boekje Celebrate Food I was voor een aantal partijen aanleiding om te vragen of dit concept in de praktijk kon worden geïmplementeerd. Daarvoor ontbrak echter een goede integrale vormgeving en een gezonde financieel-economische basis. DoornRoos Imagineers heeft ondertussen een aantal ontwerpen nader uitgewerkt. Deze ontwerpen zullen met begeleidende teksten worden verwerkt tot een boekje Celebrate Food II, dat naar verwachting eind 2006 zal verschijnen. De ontwerpen zijn al voorgelegd aan een aantal bedrijven, hetgeen tot enthousiaste reacties leidde. De Strategic Development Group werkt in onze opdracht aan het opstellen van een aantal mogelijke businessmodellen. Een aantal keren is overleg geweest over de Europese benchmark, ondermeer met de Engelse en de Nederlandse Consumentenbond en met projectcoördinatoren van de EU in Brussel. Ook is binnen de Europese koepelorganisatie van consumentenbonden BEUC een voorstel aan de orde geweest om een gecoördineerde actie op gang te brengen. Hoewel er duidelijk belangstelling is voor dit onderwerp en de uitwerking ervan, blijkt het in de praktijk een erg stroperig proces.

Activiteiten 2007

We werken aan verdere integratie van de verschillende formules en businessmodellen tot één of twee totaalconcepten die tot een pilot moeten kunnen leiden. Zo'n totaalconcept kan het begin zijn van een 'Responsible Food Market' van de toekomst. Waar opportuun zal een koppeling tot stand worden gebracht met het concept Eeticons - met name met de benutting van o.a. RFID-toepassingen.

Fase en inzet

Fase: realisatie/verankering (op weg naar pilot).

Inzet: gemiddeld (InnovatieNetwerk zoekt actief naar participatie van supermarktinvesteerders)

Eeticons

Het concept

In 2003 is InnovatieNetwerk begonnen met het concept Eeticons, een alternatief voor de huidige (vaak onleesbare of onbegrijpelijke) informatie op levensmiddelen. Het concept Eeticons richtte zich in eerste instantie op de ontwikkeling van een simpel systeem van plaatjes waarmee relevante informatie over voeding (calorische waarde, manier van produceren, aanwezigheid van allergenen, e.d.) op een simpele wijze kan worden gecommuniceerd. Daarom ook wordt de naam Eeticon voor het concept gebruikt: dit is een samentrekking van de woorden eten en emoticons - bewegende plaatjes die een gemoedstoestand weergeven - ik ben OK of ik ben minder OK. Dergelijke concepten worden al langer toegepast in China waar immers maar een deel van de bevolking Mandarijn beheerst en het al heel lang een probleem is om alle volken die binnen China andere talen spreken dan het Mandarijn, toch op een aansprekende en simpele manier te benaderen en voor te lichten. Eigenlijk is dat best vergelijkbaar met de Nederlandse situatie. We spreken weliswaar allemaal Nederlands, maar hoeveel Nederlanders spreken en begrijpen de "taal" van de verpakkingen. Daarvoor heb je veel kennis, méér dan basiskennis, van de natuurkunde, de biologie en de scheikunde nodig. Er zullen niet veel Nederlanders zijn die al deze kennis in huis hebben.

Stand van zaken

Het concept ontwikkelt zich langs twee lijnen.

1. De eerste lijn spitst zich toe op de vormgeving van de etikettering en het helpen van de - vooral jonge - gebruiker om met kennis van zaken aan de hand van die etiketten een verantwoorde voedselkeuze te maken. Centraal daarin staat een brochure over voedsel-etikettering voor gebruik in het VMBO. De concept tekst is ondertussen getoetst in een aantal proefflessen. Dat bevestigde het idee dat jongeren geen idee hebben wat er te leren valt over informatie die op verpakkingen staat. Maar ook de docenten bleken grote moeite te hebben met de informatie. Dat onderschrijft de noodzaak van goed lesmateriaal. Immers, je kunt nog zo fraaie etiketten op levensmiddelen plakken; maar als de gebruiker niets weet van voedsel en van de mogelijke effecten ervan op zijn gezondheid dan schiet je je doel ver voorbij. Om de brochure goed bruikbaar te kunnen maken in het onderwijs, zijn op basis van de opgedane ervaringen in de proefflessen daarom ook lesbrieven opgesteld. De brochure wordt nu verder vormgegeven. Om de brochure uitdagend te doen zijn voor jongeren werd een storylijn ("quest") ontwikkeld met encryptie van URL's van relevante websites. Deze aanpak geeft ook meteen de opening naar het ontwikkelen van een "battle of schools"; mensen die het snelste de serie codes en de vragen hebben opgelost krijgen de meeste punten - dat kan zowel individueel als per school - en je hebt dan meteen een toets ontwikkeld ten behoeve van de beoordeling van de opdracht.

2. De tweede lijn concentreert zich op technologische innovaties om via het etiket specifieke informatie rond voedingsmiddelen bij de consument te krijgen; Radio Frequency IDentification tags (RFIDs) of ook een nieuwe vorm van Bar Codering aangeduid als EAN 13 zouden hier uitkomst kunnen brengen

Activiteiten 2007

Er wordt voorzien dat er nog veel optimaliseringswerk moet worden verricht rond het vervolmaken van het lesmateriaal. Verder zal er veel inzet nodig zijn om de concepten “Eeticons” en “Celebrate Food” bij elkaar te brengen tot een daadwerkelijke pilot voor een nieuw winkelconcept onder de werktitel “ Intelligent Supermarket of the Future”. Tenslotte vormt het ontwikkelde materiaal de aanzet tot een bredere actie gericht op communicatie en “pluggen” van het idee en de aanpak achter de “Eeticons”.

Fase en inzet

Fase: realisatie/verankering.

Inzet: beperkt, richt zich vooral op communicatie en werven van deelnemers aan illustratieprojecten.

Smaaknet

Het concept

Ongezonde voeding, overgewicht, weinig tijd nemen voor de maaltijd, te weinig bewegen, ongezonde calorieën steeds goedkoper, overall snacks te koop - allemaal kenmerken van een niet echt gezonde levensstijl. Om het tij te keren proberen we vaak verkeerd gedrag te ontmoedigen of te bestraffen. Maar de echte uitdaging is het aantrekkelijk maken van ander gedrag, van andere leefstijlen, en andere leefomgevingen. Niet door te waarschuwen voor de gevaren van het ongezonde, maar door het verleiden tot de verlokkingen van het gezonde. We weten dat we dan veel zullen moeten veranderen. Leefstijl, woon- en werkomgeving, school, informatie, landbouw, voedingsindustrie. En dat zal op een aantrekkelijke manier moeten gebeuren die tegelijk economisch rendabel is. Een grote uitdaging.

Een aanpak die kansen biedt is het leren waarderen van smaak. In die aanpak is smaak de verbindende schakel tussen gedrag, beleving en omgeving. Door te waarderen wat een smaakvol product ons kan bieden. En door de waarde te ontdekken van de vele variaties in smaak; het begin van het eind van een smaak- en kleurloos bestaan. Zou zo iets als een netwerk van mensen die zich nog steeds interesseren in de rijke smaak van onze dagelijkse voeding iets teweeg kunnen brengen? Kunnen zij dat besef doen doordringen in brede lagen van onze samenleving - te beginnen bij consumenten en uiteindelijk bij alle ketenpartijen? Wat is er voor nodig om zo'n 'smaaknet' succesvol te doen zijn? En wat is dan het beoogde gevolg? Smaaknet zou een beweging kunnen zijn die zich inzet voor het leren waarderen van smaak én voor het vergroten van de diversiteit aan smaak in het aanbod van voedingsmiddelen. Zodat smaak gaat fungeren als leidraad bij het vinden van een aantrekkelijke gezonde levensstijl. En daarmee zou Smaaknet ook kunnen bijdragen aan het creëren van een economisch aantrekkelijke en smakelijke marktformule voor de agrosector.

Stand van zaken

Op basis van een meerdaagse workshop met betrokkenen, heeft Wibbo Koole (Create2Connect) een advies opgesteld over de kansen en bedreigingen van dit concept. Hij heeft de kern van het concept als volgt omschreven: “(...) een creatieve netwerkorganisatie die een krachtige impuls gaat geven aan de rol en de beleving van smaak in de voedselketen, van producent via distributeur tot consument. En die daarmee op termijn een positief effect bewerkt op de gezondheid van consumenten. Een tegengif tegen het groeiend overgewicht.” Niettemin, een belangrijke conclusie is dat het concept nog onvoldoende grijpbaar en onvoldoende afgebakend is om effect te kunnen hebben. Er zijn veel initiatieven die verwant zijn aan de ambitie van het Smaaknet, zodat de toegevoegde waarde van dit nieuwe concept zeer helder en onderscheidend moet zijn.

Activiteiten 2007

Onder de paraplu van Smaaknet ondernemen we een aantal activiteiten waar het proeven - en daarmee het leren waarderen van smaakdiversiteit - centraal staat. Het zal gaan om het creëren van uiteenlopende proefsituaties met consumenten, bijvoorbeeld in de context van de stedelijke omgeving (uiteenlopend van de HaSchiBa in Den Haag tot het gastronomische knooppunt Maastricht); maar ook proefsituaties met ketenpartijen, bijvoorbeeld met veredelaars, vermeerderaars, en bijvoorkeur met jongeren. Ter ondersteuning van deze activiteiten maken we een rapport over de rol van smaakbeleving in de hedendaagse voedsleconomie - dit wordt een heus ‘proefschrift’. Ook werven we een of meerdere ambassadeurs voor dit concept - bekende Nederlanders die hun maatschappelijk gewicht erachter willen zetten. Ondertussen blijven we zelf kritisch op de veranderkracht van dit concept. We nemen tot de zomer van 2007 de tijd om Smaaknet uit te bouwen tot een concept dat voldoende ambitieus, spannend, onderscheidend én praktisch is. Dit betekent dat we spoedig daarna beslissen of we het concept verder gaan ontwikkelen dan wel loslaten.

Fase en inzet

Fase: concept-ontwikkeling.

Inzet: gemiddeld, in 2007 werken aan opbouw (smaak-)netwerk

Gezonde Wijk

Het concept

Alle deskundigen zijn het erover eens dat (on-)gezondheid bijna altijd een ‘multifactorieel’ verschijnsel is. Het ligt niet alleen aan de voeding, niet alleen aan de eetpatronen, niet alleen aan de beweging, niet alleen aan de sociaal-economische positie, niet alleen aan de luchtkwaliteit, etc. De opgave is om de vernieuwing te zoeken in de alledaagse leefomgeving van mensen. De wijk als sociale bouwsteen van onze steden en dorpen staat in de wereld van de gezondheidszorg in toenemende mate in de belangstelling. Dit concept heeft tot doel te komen tot verrassende combinaties tussen agro, groen en andere domeinen die inwerken op de gezondheidsbeleving in het alledaagse leven van mensen in de wijk. We zullen daarbij zowel kijken naar de fysieke leefomgeving (de inrichting van wijken, de toegankelijkheid, de beweegruiimte, etc) als naar de virtuele leefomgeving (de wijze waarop bewoners toegang hebben tot en omgaan met gezondheidsgerelateerde informatie en media).

We beschouwen Gezonde Wijk als een van de sleutelprojecten van dit thema, omdat het zoveel mogelijkheden biedt voor integratie van allereerste maatschappelijke issues, zoals de toekomst van de gezondheidszorg, de multiculturele samenleving, de alledaagse gezondheidsbeleving van burgers, etc.

Stand van zaken

Het NIGZ is gevraagd een voorstel te doen voor de verdere ontwikkeling van het concept. Na honorering van hun voorstellen, starten zij in het najaar. De nadruk ligt op het genereren van praktisch realiseerbare ideeën voor een gezonde wijk. De afbakening van 'gezonde wijk' vindt gaandeweg plaats. De nadruk zal niettemin liggen op de fysieke inrichting en de fysieke attributen die van invloed kunnen zijn op de gezondheidsbeleving van wijkbewoners. En met fysiek bedoelen we niet alleen het steen, asfalt en beton e.d., maar ook het groen en blauw, als ook de architectuur en planologie.

Er worden vier verschillende inspiratiebronnen gebruikt:

- Buitenlandse bronnen: wijken zien er in andere landen anders uit en worden anders gebruikt. Zijn hier ideeën op te doen?
- Ervaringsdeskundigen: mensen die dagelijks bezig zijn in de wijk, daar regelmatig tegen gezondheid gerelateerde problemen aan lopen en daar een oplossing voor hebben of zoeken. Bijvoorbeeld vrijwilligers, actieve bewoners, leden van lokale organisaties en uitvoerende professionals.
- Intersectorale bronnen: mensen met verschillende achtergronden en uit verschillende disciplines. Werkwijzen, ideeën en methodes die bij andere sectoren 'gewoon' zijn, kunnen zeer vernieuwend zijn binnen de sector gezondheid.
- Creatievelingen: mensen die 'out of the box' kunnen denken, die ideeën hebben, die over de muren van sectoren en thema's heen kijken en daardoor zien hoe je door dingen beter te combineren nieuwe mogelijkheden schept.

Het voorstel van NIGZ is onderwerp van bespreking in de innovatiekring (november 2006).

Activiteiten 2007

De NIGZ-uitwerking van Gezonde wijk zal doorlopen tot in het eerste kwartaal van 2007. Een selectie van de ideeën die hieruit voortvloeien werken we vervolgens met belanghebbenden uit tot illustratie- en implementatieplannen.

Fase en inzet

Fase: concept-ontwikkeling/realisatie.

Inzet: hoog, veel inzet nodig op systeeminnovatieve benaderingen, op koppelingen met agro en groen, en op het vinden van partners en potentiële locaties

Calorieën op de bon

Het concept

De calorische waarde van voedingsmiddelen staat doorgaans op de verpakking vermeld, maar wel op een erg onhandige manier. Die calorieën gaan over een speciale hoeveelheid (100g) van dat ene voedingsmiddel. Maar wat moet een consument daarmee als hij meerdere

voedingsmiddelen koopt voor een heel gezin? Wat zou er gebeuren als de consument op de kassabon ook het totaal aantreft van aangekochte calorieën? En daarbij bijvoorbeeld de melding: “U heeft voldoende calorieën ingekocht om X personen Y dagen te voeden.” De verwachting is uiteraard dat dit aantal veel hoger zal zijn dan wat de consument vermoedt. Dit willen we in een heel klein project door een student voeding en marketing laten onderzoeken.

Stand van zaken

Het idee is in de week gelegd bij een aantal marketingdeskundigen. Hun conclusie was: het is een aantrekkelijk idee dat op zichzelf eenvoudig klinkt, maar lastig uit te voeren zal zijn. Over de impact op consumentengedrag durfden zij geen stellige uitspraken te doen.

De conclusie uit de consultatie was aanleiding om contact te zoeken met de universiteit Eindhoven (vooral: productdesign - dit loopt via Kees Dorst) en de universiteit Wageningen (vooral: marketing - dit loopt via het Academic Masters Cluster) om het idee verder uit te laten werken door studenten.

Activiteiten 2007

De contacten met de twee universiteiten hebben geleid tot principeafspraken over de inzet van studenten; een inzet die in beide gevallen grotendeels in 2007 zal plaats vinden.

Fase en inzet

Fase: concept-ontwikkeling/realisatie.

Inzet: beperkt, economisch-technische ontwerpen “in de etalage” zetten.

Voedselketenstad

Het concept

Stad en platteland lijken gescheiden werelden. Simpel gezegd is het beeld: op het platteland wordt het voedsel gemaakt, in de stad wordt het geconsumeerd. De scheiding tussen stad en platteland is zo bezien ook een scheiding tussen producenten en consumenten. In werkelijkheid is de stad - de bewoners, de consumenten, de bedrijven, de besturen - een veel belangrijker partij in de voedselketen dan deze karikatuur suggereert. Dat was altijd al zo, en dat zal in de toekomst nog sterker het geval zijn. Want van verschillende kanten wordt gewerkt aan het opnieuw ‘inrichten’ van voedselketens door de lijn tussen productie en consumptie korter te maken - zozeer dat delen van de agropductie zelf in de stad geïntegreerd worden. Agroparken zijn hier voorbeelden van - het zijn reacties op de verdergaande verstedelijking die zich overal voltrekt.

Kern van het idee is: benut de mogelijkheden die de stad biedt om voedselketens binnen stedelijke conglomeraten te versterken en te verduurzamen. Voorbeelden zijn het uitbreiden van volkstuinen en het opzetten van een afzetsysteem voor volkstuinders (o.a. in supermarkten), het introduceren van fruitbomen in de openbare stadsruimte, het opzetten van een breed assortiment van streekproducten rond de stad - primair voor levering aan de stad (vergelijk Vechtdalproducten), het promoten en versterken van de culinaire kwaliteiten van de stad,

het vergroten van productiemogelijkheden in de stedelijke omgeving. Op meer grootstedelijke schaal zijn elders, in casu Rome en London, recentelijk interessante initiatieven gestart om de betekenis én verantwoordelijkheid van de stad in de voedsleconomie te versterken.

Stand van zaken

Het idee is naar voren gebracht bij de startbijeenkomst van de Innovatiekring Gezonde samenleving. Rien Bongers van Het Portaal (Rotterdam) bereidt een presentatie van een eerste uitwerking voor, ter bespreking in de Innovatiekring. Het Portaal voert tevens een verkenning uit van de kansen die een randstedelijke conferentie kan bieden voor het concept.

Activiteiten 2007

Het voorstel van Bongers wordt besproken in de bijeenkomst van de Innovatiekring in november 2006. Mede op basis hiervan wordt besloten welke verdere activiteiten worden ontplooid in 2007.

Fase en inzet

Fase: concept-ontwikkeling.

Inzet: gemiddeld, veel inzet in netwerkopbouw.

Waardenpaspoort

Het concept

In toenemende mate worden consumenten opgeroepen om in hun koopgedrag morele keuzes te maken en dit niet (alleen) over te laten aan bedrijfsleven en overheid. Dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Hoe kunnen we consumenten in staat stellen die morele keuzes te maken? Het idee achter dit concept is om de individuele waarden van mensen expliciet te maken, waarde-informatie toe te voegen aan producten en diensten, en via een interface (zoals een barcodelezer) te zorgen voor de afstemming. Consumenten krijgen daardoor onmiddellijk informatie over de vraag of de waarden die zij belangrijk vinden weerspiegeld worden in de producten en diensten die zij (kunnen) aanschaffen.

Bij de aanschaf van producten en diensten maken consumenten in veel gevallen impliciet een morele keuze: koop ik het fair-trade product, of het goedkopere alternatief, koop ik het milieuvriendelijke product of het goedkopere product zonder milieu-informatie, boek ik de eerste-de-beste lastminute reis of trek ik meer tijd en geld uit voor een meer verantwoorde reis? Deze keuzes maken we vaak impliciet, onder andere doordat de weg van de expliciete keuze allesbehalve eenvoudig is. Het waardenpaspoort en de bijbehorende interface kunnen dit vergemakkelijken.

Het idee kan een doorbraak betekenen in het debat over het verschil dat zou bestaan tussen de keuzes die burgers en de keuzes die consumenten maken.

Activiteiten 2007

Dit idee is als bovenstaand in grove lijnen voorgesteld bij de startbijeenkomst van de innovatiekring Gezonde samenleving. Begin 2007 zoeken we naar een persoon of partij die dit idee verder kan uitwerken, en in de eerste bijeenkomst van de innovatiekring in 2007 in kan brengen.

Fase en inzet

Fase: oriënterend.

Inzet: beperkt, sterk afhankelijk van uitkomsten zoekfase.

Debatteren met stickers**Het concept**

Geef scholieren/jongeren stickers met afkeurende teksten als “Dit heb je niet nodig”, “Overbodig”, “Dit kan niet gezond zijn”, e.d. en prikkel ze die naar eer en geweten te plakken op alle producten en diensten die volgens hen dit opschrift verdienen. Hou scherp in de gaten waar de stickers opgeplakt worden, en hoe omstanders en eigenaren/leveranciers hierop reageren. Het is een manier om waarden die leven bij jongeren expliciet te maken, en in discussie te brengen. Consumenten - in dit geval jonge consumenten - ‘praten’ nu terug tegen de leveranciers. Een vorm van activerend marktonderzoek?

Het initiatief kan een sneeuwbaaleffect teweeg brengen bij jongeren en volwassenen, bij producenten en leveranciers. Wat Youp van ‘t Hek op kleine schaal deed bij een biermerk, kan de stickercampagne doen in een veel breder assortiment van producten en diensten die invloed hebben op de (meervoudige) gezondheid. De verandermechanismen zijn bewustwording, discussie en marktonderscheiding.

Stand van zaken

Dit idee is als bovenstaand in grove lijnen voorgesteld bij de startbijeenkomst van de Innovatiekring Gezonde samenleving. Vervolgens is contact gezocht met Francien Knorringa (werkzaam bij de media, goed bekend met jongeren als doelgroep) om het idee verder te ontwikkelen. Een belangrijke aanpassing die zij zal plegen is een positieve ‘boodschap’ te hanteren in plaats van een negatieve.

Activiteiten 2007

Het voorstel van Knorringa wordt besproken in de bijeenkomst van de Innovatiekring in november 2006. Op basis hiervan wordt besloten of en zo ja welke verdere activiteiten worden ontplooid in 2007.

Fase en inzet

Fase: concept-ontwikkeling/realisatie.

Inzet: gemiddeld, met voorbehoud van resultaat concept-ontwikkeling.

Binnen met groen

Uit de ervaringen met de Kas als Energiebron blijkt dat planten een groot koelend effect hebben. In de gebouwde omgeving is dringend behoefte aan duurzame koelsystemen, vooral wanneer veel glas is toegepast. De combinatie van moderne tuinbouwtechnologie met planten in scholen, verzorgingstehuizen en woningen biedt nieuwe perspectieven voor een gezonde wijk. Planten blijken bovendien een heilzaam effect te hebben op mensen: het algemeen welbevinden stijgt, genezen gaat sneller en kinderen leren beter.

Concept

Zorg dragen voor gezonde gebouwen, die substantieel minder energie gebruiken voor koeling in de zomer en verwarming in de winter, en een extra prettige omgeving scheppen door het vele groen dat extra bijdraagt aan het comfort en de beleving van de ruimte. De omslag is van sick buildings naar een gezonde en duurzame gebouwde omgeving, waar groen in combinatie met moderne tuinbouwtechnologie meer functies heeft dan alleen versiering:

- verbetering van het leer- en binnenklimaat,
- koeling in de zomer,
- bevochtiging van schrale lucht in de winter,
- verwarmen in de winter.

Stand van zaken

In 2006 is opdracht gegeven om de volgende projectresultaten te behalen:

1. Ontwikkel een publicatie om ontwerpers en opdrachtgevers in de gebouwde omgeving te overtuigen van de kansen die nieuwe tuinbouwtechnologie in combinatie met planten biedt voor nieuw- en verbouwplannen.
2. Ontwerp vijf verschillende situaties (aanbouw ziekenhuis, verzorgingstehuis, school/kinderopvang, winkel- of wijkcentrum, woningen) waarin het principe van de Kas als energiebron zorg draagt voor een prettig binnenklimaat.
3. Zorg voor aantrekkelijke 'artists impressions' van de ontwerpen
4. Beschrijf per ontwerp welke voordelen het systeem biedt en welke wetenschappelijke onderbouwing daaraan ten grondslag ligt
5. Geef aan de hand van kengetallen globaal inzicht in de mogelijke besparingen en de investeringen

Bovenstaande moet leiden tot een aantrekkelijke publicatie voor bestuurders en directie van scholen, verzorgingstehuizen etc. De technische uitwerkingen kunnen als bijlage de claims in de hoofdteksten onderbouwen, maar de hoofdzaak is ontwerpen met hun voordelen te tonen.

Activiteiten 2007

De oplevering van de publicatie en de PR activiteiten daarom heen zullen in 2007 plaatsvinden.

Fase en inzet

Fase: realisatie.

Inzet: gemiddeld, in overleg met thema Duurzaam Ondernemen.

Gezondheid zonder grenzen

Het concept

Kern van het concept is het daadwerkelijk opzetten van een fysiek dan wel virtueel gezondheidscentrum met een grote diversiteit aan preventieve en curatieve gezondheidsbenaderingen. In de gezondheidszorg in westerse landen overheerst de 'science-based' curatieve benadering. Andere curatieve en preventieve gezondheidsbenaderingen zijn weliswaar aanwezig, maar versnipperd en veelal zeer marginaal. We hoeven hierbij dus niet alleen te denken aan alternatieve geneeswijzen uit tientallen culturen. Denk bijvoorbeeld ook aan het effect dat goede voeding heeft

op het fysiek en geestelijk welbevinden van jongeren en volwassenen. Dit effect is bewezen, maar toch blijkt het lastig om goede voeding als preventieve strategie in te zetten in het onderwijs, de ouderenzorg, en het gevangeniswezen. Denk ook aan het gezondheidseffect van verblijf in natuurgebieden en andere landschappelijke omgevingen.

Door het aanbod van uiteenlopende gezondheidsbenaderingen te bundelen kan een omslag gerealiseerd worden van specialistische gezondheidszorg naar een integrale gezondheidsbeleving.

Stand van zaken

Dit idee is als bovenstaand in grove lijnen voorgesteld bij de startbijeenkomst van de Innovatiekring Gezonde samenleving. Vervolgens is Marielle Bordewijk gevraagd om het idee verder te ontwikkelen.

Activiteiten 2007

Het voorstel van Bordewijk wordt besproken in de bijeenkomst van de Innovatiekring in november 2006. Op basis hiervan wordt besloten of en zo ja welke verdere activiteiten worden ontplooid in 2007.

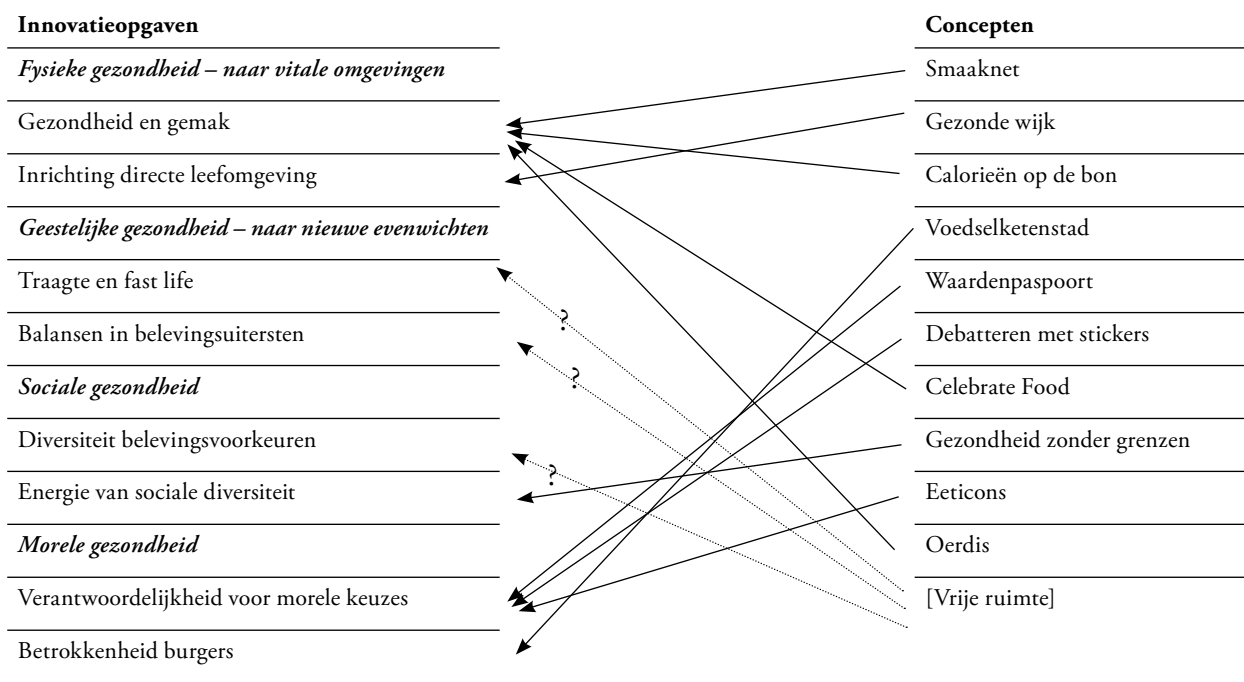
Fase en inzet

Fase: oriënterend.

Inzet: beperkt, sterk afhankelijk van uitkomsten zoekfase.

Innovatieopgaven versus concepten

De concepten-portfolio komt redelijk tegemoet aan de innovatieopgaven die we voor dit thema hebben geformuleerd. In onderstaand schema is die confrontatie uitgebeeld. Hoewel de indeling altijd arbitrair blijft valt toch op dat twee subthema's - fysieke gezondheid en morele gezondheid.- relatief goed gedekt worden. De andere twee subthema's - sociale en geestelijke gezondheid - zijn niet of slechts door één concept vertegenwoordigd. Dit impliceert dat de beschikbare vrije ruimte in 2007 bij voorkeur gericht wordt op die twee subthema's.

Innovatie- stimulerende omgevingen

1. Het thema

Het is zowel politiek als maatschappelijk onomstreden, dat innovatie een absolute randvoorwaarde is om economische én maatschappelijke voorspoed te waarborgen, ook op de langere termijn. Voor die innovatie zijn primair ondernemers verantwoordelijk. Het maatschappelijk veld rondom die ondernemers creëert echter een omgeving, die het voor ondernemers aantrekkelijk of juist lastig maakt om te innoveren. Het uitgangspunt bij dit thema is, dat de huidige omgeving ondernemers onvoldoende aanzet tot innoveren. Het gaat hierbij om een complex samenspel van factoren: de interactie en samenwerking tussen ondernemers, het opereren van brancheorganisaties, de manier waarop de kennisinfrastructuur functioneert, de manier waarop de overheid probeert innovatie aan te jagen, enzovoort.

2. De innovatieopgave

De centrale opgave voor dit thema is:

Hoe kun je condities creëren, die ondernemers maximaal in staat stellen om innovatief (en maatschappelijk verantwoord) te ondernemen?

Binnen dit thema wordt gezocht naar ontwerpen voor noodzakelijke ingrijpende veranderingen in de innovatieomgeving van ondernemers, gericht op het fundamenteel versterken van het innovatieve vermogen. Via pilots moeten deze nieuwe ontwerpen in de praktijk worden gebracht. Ondernemerschap is dus vertrekpunt, maar daarbij komen onvermijdelijk bestuurlijke en institutionele factoren aan de orde.

Als eerste focuspunt is binnen dit thema gekozen voor de (glas)tuinbouw, één van de in beginsel meest innovatieve sectoren in Nederland, maar waarbij uit diverse onderzoeken is gebleken, dat de innovatiekracht de afgelopen jaren is afgenomen.

Stand van zaken

In 2006 is met name gezocht naar het aanbrengen van nadere focus in het thema en is gestart met het ontwikkelen van een netwerk. Met Dialogic en CIBIT is een strategie uitgewerkt om de thematiek voor de tuinbouw verder uit te werken.

Het thema is opgebouwd in 3 fasen:

1. Identificeren van de tekortkomingen in het innovatiesysteem van de tuinbouw en de urgentie voor een ingrijpende oplossing hiervoor
2. Het ontwikkelen van concepten voor baanbrekende oplossingen voor het innovatiesysteem van de tuinbouw als geheel of voor onderdelen daarvan.
3. Het (doen) invoeren van die baanbrekende ideeën (en het vormen van de juiste allianties daartoe)

In opdracht van InnovatieNetwerk geven CIBIT en Dialogic uitvoering aan de eerste fase. Inmiddels is duidelijk, dat er al veel materiaal voor handen is, deels ook gebaseerd op interviews met ondernemers. Het is daarom vermoedelijk niet nodig om opnieuw een serie interviews uit te voeren. Momenteel wordt het beschikbare materiaal geanalyseerd, waarbij er met name een diepteslag op systeemniveau gemaakt moet worden. De vele studies geven weliswaar aan waar de schoen knelt en er worden aanbevelingen gegeven, maar er verandert niet wezenlijk iets. Onze inschatting is dat dit komt omdat in deze studies onvoldoende wordt doorgepakkt naar de belemmeringen op systeemniveau, die de noodzakelijke veranderingen in het systeemniveau bewust of onbewust blokkeren. Daar zal de focus van InnovatieNetwerk op liggen.

In 2006 zijn ook eerste verbindingen gelegd met activiteiten van anderen, die in deze context relevant zijn. Het gaat hierbij o.a. om:

- Transforum, dat eveneens een thema InnovatieStimulerende Omgevingen heeft. In eerste aanleg werd dit sterk op een analyserende en wetenschappelijke manier ingevuld. Daar lijkt nu een verschuiving plaats te vinden, meer gericht op het ontwikkelen van ideeën op basis van de analyse van lopende of afgeronde innovatie-projecten. Hiermee komt dit mogelijk dichterbij onze lijn aan te zitten. De onderlinge communicatie hierover is goed, zodat ook tijdige afstemming kan plaats vinden.
- Naast Transforum is in het overleg met de Bsik-programma's Leven met Water en Habiforum de problematiek van de niet-innovatiegerichte incentives in de Kennis Infrastructuur ter discussie gesteld. Dit heeft er toe geleid, dat in het kader van 8 voor Ruimte deze discussie is voortgezet.
- Ministerie van LNV, m.n. de directie kennis en de Taskforce Economie. Vooral de Taskforce Economie is voor ons interessant, omdat zij zich richten op economie en ondernemerschap. Er zijn afspraken gemaakt over afstemming. InnovatieNetwerk zit in de klankbordgroep voor hun Porter-analyse van een aantal sectoren.
- SIGN, dat zich bezig houdt met grensverleggende innovaties in de

tuinbouw. SIGN zal nauw betrokken worden in ons traject. Mede in het verlengde daarvan zijn er ook contacten met de Stichting Flowers en Food en met de Tuinbouwclusteracademie.

Daarnaast wordt nog gezocht naar relevante en vergelijkbare activiteiten in andere sectoren.

Activiteiten 2007

Na afronding van de analysefase (begin 2007) worden de elementen geselecteerd, waarvoor grensverleggende concepten nodig zijn om hardnekkige knelpunten op te lossen. Daarmee wordt de ontwerpfase gestart, die betrekking kan hebben op meerdere concepten. Hierbij zullen ook ondernemers worden ingeschakeld en zal lering worden getrokken uit succesvolle voorbeelden in het buitenland. Tevens zal de netwerk- cq. coalitievorming rond dit thema in 2007 worden voortgezet, want op voorhand is duidelijk, dat ingrijpende voorstellen binnen dit thema voor de nodige tegendruk vanuit het bestaande systeem zullen leiden. Daarom zal ook worden bezien op welke wijze onderwerpen ook op de politieke agenda kunnen komen. Hiervoor zijn eind 2006 al voorbereidende activiteiten gestart, o.a. richting de wetenschappelijke bureaus van enkele politieke partijen.

Fase en inzet

Fase: oriëntatie in 2007 overgaand in concept-ontwikkeling.

Inzet: Hoog (nieuw thema dat van de grond getrokken moet worden).

Professionaliseren door Leren

1. Doel/ambitie van het thema 'Professionaliseren door leren'

In dit nieuwe thema zal specifiekere dan voorheen in het thema 'Lerende Netwerken' het versterken van de competenties (o.a. kennis, vaardigheden en houding) van de staffleden van InnovatieNetwerk en daarmee het vergroten van hun professionaliteit centraal staan. Het ontwikkelen en in de praktijk doen brengen van grensverleggende vernieuwingen blijft pionierswerk, waarin voortdurend leren essentieel is om onze competenties op dit vlak te vergroten.

2. Stand van zaken

Intern leren

A. Afronding MEP-project

De beschrijving van de ervaringen van InnovatieNetwerk zal in boekvorm bij uitgeverij Van Gorcum in het najaar van 2006 verschijnen. Het is voor InnovatieNetwerk een belangrijk middel om anderen te informeren over en laten leren van onze ervaringen.

B. Verdieping van het thema 'Verankering van systeeminnovatieve dynamiek'

In het jaar 2006 stond het thema 'Verankering van systeeminnovatieve dynamiek' centraal. Een aantal concepten uit de eerste fase van

InnovatieNetwerk komen mogelijk in een fase van realisatie, één van de duidelijkste vormen van verankering, anderen zijn nog niet zo ver. De vraag is dan hoe ver je gaat in een proces van realisatie, of dat je ook met andere vormen van 'Verankering' van het grensverleggende concept tevreden bent. In het najaar van 2006 start een project, waarin aan de hand van learning histories de aanpak van InnovatieNetwerk rond een groot aantal concepten op het thema 'verankering' in beeld is gebracht. Deze learning-histories vormen de input voor het interne leerproces, op individueel en op collectief niveau.

C. Organisatie van themastaven

Het interne leerproces werd verder gevoed door zogenaamde themastaven. Ervaringen uit externe of interne projecten waren aanleiding voor zo'n themastaf. Maar ook het elkaar adviseren over een op te starten nieuw project was een onderwerp van gesprek.

D. Opstellen van lijst met relevante competenties

Het CCT heeft mede op grond van de ervaringen van InnovatieNetwerk in een zogenaamd competentiecahier een overzicht gemaakt van relevante competenties voor een projectleider grensverleggend vernieuwen (of zoals CCT hem noemt 'transitieprofessional'). Dit overzicht neemt InnovatieNetwerk als uitgangspunt voor intern gebruik (bij competentie-ontwikkelingsactiviteiten, functioneringsgesprekken). Deze lijst zullen we in de loop der tijd verder aanvullen en aanscherpen.

Projecten gericht op het leren met en gericht op andere organisaties

A. Organisatie 'Netwerkdag grensverleggend vernieuwen' over repertoire aanpakken systeeminnovaties

In november 2006 wordt als vervolg op de leerconferentie van november 2004 en 2005 in samenwerking met CCT en vele andere intermediaire organisaties een netwerkdag 'grensverleggend vernieuwen' georganiseerd. Ook tijdens deze netwerkdag is het de bedoeling dat aanjagers van systeeminnovaties op grond van elkaars ervaringen, leren over een nog betere aanpak om tot systeeminnovaties voor duurzame ontwikkeling te komen. Het centrale thema van de dag is 'Verankering van de dynamiek', hetzelfde thema als voor het interne leertraject centraal staat.

3. Nieuwe activiteiten in 2007

Zoals in de inleiding reeds aangekondigd zal het leren over grensverleggende vernieuwingen vooral in het teken staan van het verder professionaliseren van de staf van InnovatieNetwerk door het vergroten van haar competenties (kennis, vaardigheden en attitude).

De uitkomsten van het MEP-project vroeg aandacht voor 4 elementen die in onze toekomstige aanpak 'systematischer' kunnen worden geïntegreerd:

1. Het identificeren van mogelijke systeeminnovaties: naar een probleemdefinitie en een systeeminnovatief kernidee;
2. Van systeeminnovatief kernidee naar een grensverleggend concept: definiëren en managen van een interactief project;
3. Het concept lerend ontwikkelen;
4. Verankering van systeeminnovatieve dynamiek. Wisselwerking van systeeminnovatieve projecten en regimeprojecten.

De bepleite systematische aanpak rond deze vier thema's zal leiden tot het ontwikkelen van nieuwe soorten van activiteiten die op zich weer om bepaalde, mogelijke voor ons nieuwe competenties kunnen vragen.

In 2007 zullen we naast het thema 'Verankering van systeeminnovatieve dynamiek' ook het thema 'het concept lerend ontwikkelen' op de interne leeragenda te zetten. Voor grensverleggende vernieuwingen is altijd een proces nodig waarin diverse partijen participeren. Dit proces heeft de kenmerken van een leerproces. Partijen leren in dit proces over verschillende aspecten bijvoorbeeld over de grensverleggende kern van het idee en het concept en de achterliggende problematiek, over wat er nodig is om het concept stappen verder te krijgen en in hoeverre men de eigen denkbeelden, belangen, etcetera hiertoe moet aanpassen. Het proces inrichten als een leerproces is daarom een interessant item om ons verder in te verdiepen.

Actie

- Verdere verdieping van het thema 'Dynamische Verankering' (vervolg op activiteiten van 2006).
- Leertraject rond het thema 'concept lerend ontwikkelen' opstarten.

Leren met externen

1. Organisatie- en sectoroverstijgend leren

InnovatieNetwerk kan in potentie veel leren van ervaringen van andere organisaties of personen. Dat organiseren we in de toekomst zoveel mogelijk in het kader van ons interne leerproces, gericht op het vergroten van onze competenties. Het organiseren van het organisatie-of sectoroverstijgende leren ziet InnovatieNetwerk in de toekomst niet als een primaire taak. InnovatieNetwerk zal hier geen initiërende rol vervullen, maar welk actief bijdragen aan o.a. door CCT ontwikkelde activiteiten. Daarnaast zullen op verzoek presentaties worden gegeven over de werkwijze van InnovatieNetwerk, mede gericht op het leerproces.

Voor het organisatie-overstijgende leren zal InnovatieNetwerk veelal de samenwerking zoeken met het in 1 januari 2005 opgerichte Competentie Centrum Transitie in Utrecht. Via dit centrum, waarin het onderzoeksnetwerk KSI participeert, zal het ook mogelijk zijn om de koppeling tussen praktijk en de theorie over systeeminnovaties sterker te maken.

Het organiseren van netwerkdagen en het actief participeren in een masterclass voor aanjagers van systeeminnovatie zijn 2 activiteiten die we samen verder zullen ontwikkelen en uitvoeren.

2. Koppeling leggen met initiatieven die gericht zijn op het 'leren innoveren' bij specifieke doelgroepen

Er zijn diverse organisaties die zich richten op het 'leren innoveren' bij specifieke doelgroepen. Zo hebben CCT en het programma Leren voor Duurzame Ontwikkeling o.a. een specifiek programma gericht op Rijksambtenaren, heeft de glastuinbouw een TuinbouwCluster-Academie, is er een Space Academy in oprichting voor de 'Groene Ruimte' (zie thema 'Ruimte Creëren') en een Masterclass 'leren Innoveren' gericht op primaire ondernemers in de melkveesector (i.s.m. de Melkvee Academie en het NAJK). Er zal een koppeling gelegd gaan worden tussen het leren bij intermediaire organisaties en deze op specifieke doelgroepen gerichte initiatieven. Ervaringen die we opdoen in onze projecten kunnen aan de ene kant interessant input zijn voor deze doelgroepgerichte leertrajecten, aan de andere kant kunnen wij van deze leertrajecten profiteren door ze actief in onze projecten te gebruiken.

Monitoring en evaluatie

Monitoring en evaluatie zijn gericht op het op structurele wijze in kaart brengen van de uitkomsten van ons werk en het inventariseren van reacties daarop van mensen uit onze netwerken. Naast de primaire functie van 'verantwoording' hebben de uitkomsten van deze activiteiten ook een functie in de verdere ontwikkeling van de organisatie.

Stand van zaken

Mede in het kader van de evaluatie in 2005 is in de jaren ervoor veel geïnvesteerd in het creëren van een format voor die evaluatie en het in beeld brengen van de opvattingen van externe partijen over InnovatieNetwerk. In 2006 is het format voor het vastleggen van onze concepten verder verfijnd. Tevens is een begin gemaakt met de opzet van een kwalitatief onderzoek om reacties van mensen uit ons netwerk op ons werk te verkrijgen. Een inhoudelijke verdieping op specifieke onderdelen. Uitgangspunt hierbij is dat we het belangrijk vinden dat we de waardering en het imago van InnovatieNetwerk bij onze relaties blijven volgen, maar dat we dat niet meer doen middels een jaarlijks kwantitatief onderzoek.

Activiteiten 2007

A. Nieuwe rapportage over concepten

In de loop van 2007 zullen de definitieve beschrijvingen van de ontwikkelde concepten en van nieuwe concepten beschikbaar komen. Discussies in het bestuur kunnen leiden tot aanpassing van de formats met de succescriteria per concept.

B. Waardering en imago blijven meten

Beoogd wordt in 2007 een kwalitatief onderzoek uit te voeren en in

2008 weer een kwantitatief. Het kwalitatieve onderzoek onder een beperkt aantal leden van ons netwerk moet een meer diepgaand beeld geven van de opinies over ons werk. De uitkomsten zullen primair een functie hebben in het verantwoorden van het werk van InnovatieNetwerk, maar zullen zeker ook een functie hebben in de doorontwikkeling van de organisatie.. De uitkomsten kunnen uiteindelijk ook in het evaluatierapport worden gebruikt, dat InnovatieNetwerk in 2010 voor de Minister van LNV moet maken.

InnovatieNetwerk wil grensverleggende vernieuwingen binnen agro en groen mogelijk maken. Dit gebeurt door het ontwikkelen van concepten, die deze vernieuwingen in gang zetten. Deze vernieuwingen moeten tot realisatie worden gebracht, zo is de ambitie. Wil dit mogelijk zijn, dan is het belangrijk dat InnovatieNetwerk toegankelijk en aantrekkelijk communiceert. Aantrekkelijke verbeelding van concepten en toegankelijk geschreven teksten kunnen daarbij zeer helpen. InnovatieNetwerk moet het hebben van betrokkenheid en inzet van mensen uit allerlei partijen en gremia. Zij moeten (kunnen) begrijpen wat het netwerk doet en wil bereiken. Ze moeten zich aangetrokken voelen tot InnovatieNetwerk en uitgedaagd worden om een concept mee te helpen realiseren of erover te berichten (in het geval van de media).

Op een aantal manieren probeert Innovatienetwerk haar communicatie effectiever te maken. Niet alleen door aantrekkelijk beeldmateriaal te ontwikkelen en toegankelijke teksten te schrijven, maar ook door de aanwezigheid in de media te stimuleren door het publiceren van artikelen en het onderhouden van contacten met journalisten. En last but not least: door resultaten op een verrassende manier te presenteren.

Communicatiedoelen, doelgroepen en voornaamste communicatiemiddelen

1. Bekendheid v.w.b. identiteit organisatie, expertises en inhoud van belangrijkste activiteiten

Doelgroep: sleutelfiguren voor InnovatieNetwerk, belangrijkste bestaande netwerkcontacten uit de vierhoek bedrijfsleven, overheid, maatschappelijke organisaties en wetenschap.

Middelen: nieuwsbrieven, flyers, website, rapporten, vrije publiciteit (artikelen in de pers, van en over ons), rapporten, organisatiebrochure en rapport over opbrengsten InnovatieNetwerk 2000-2005.

2. Naamsbekendheid en bekendheid met identiteit van de organisatie

Doelgroep: personen uit de vierhoek bedrijfsleven, overheid, maatschappelijke organisaties en wetenschap die betrokken zijn bij grensverleggende vernieuwingen in agro en groen, andere (potentiële) partners in ons netwerk, vakpers en (in mindere mate) landelijke pers. Middelen: nieuwsbrieven, flyers, website, vrije publiciteit, persberichten, rapporten, organisatiebrochure en rapport over opbrengsten InnovatieNetwerk 2000-2005.

3. Publieke/maatschappelijke aandacht voor het werk van InnovatieNetwerk en het entameren van/deelnemen aan maatschappelijke discussie waar gewenst

Doelgroep: beleidsmakers, journalisten (met name landelijke media), algemeen publiek.

Middelen: vrije publiciteit, optredens in audiovisuele media (radio, tv), films, deelname aan publieke debatten.

Stand van zaken

- Het logo van InnovatieNetwerk is vanwege de naamsverandering (van 'InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster in 'InnovatieNetwerk') aangepast. Uiteraard is dit doorgevoerd in de hele huisstijl.
- Er is weer een toprapport gemaakt, een over de Kas als Energiebron, en een over Nieuwe Dorpen is op het moment van schrijven in de maak. Deze komen ook integraal in het Engels uit. Samen met de rapporten over Agroparken en de algemene opbrengsten van InnovatieNetwerk vormen deze toprapporten een fraaie weerslag van het werk van InnovatieNetwerk gedurende de eerste periode (2000-2005).
- De website wordt volledig vernieuwd. Het ontwerp past binnen de nieuwe huisstijl, die met het nieuwe ontwerp voor de rapporten is ingezet. Er is veel meer ruimte gemaakt voor verbeelding van wat InnovatieNetwerk doet, en de website is gemakkelijker te onderhouden. Bezoekers kunnen nu makkelijker en sneller de informatie vinden die ze zoeken, en InnovatieNetwerk kan makkelijker gegevens over de belangstelling van bezoekers registreren.
- Ook het ontwerp van de nieuwsbrieven en de flyers wordt aangepast. Hiermee is de huisstijl volledig vernieuwd.
- Er wordt een nieuwe organisatiebrochure uitgebracht.
- In alle rapporten wordt nu standaard naast een Nederlandse een Engelse samenvatting opgenomen.
- De aandacht in de pers voor concepten van InnovatieNetwerk nam wederom fors toe. Ten opzichte van 2005 is het aantal artikelen over concepten van InnovatieNetwerk in 2006 met 50% gestegen. Dit is deels het gevolg van het feit dat de resultaten van InnovatieNetwerk concretere vormen aannemen. Ook het gebruik van originele, goede namen voor de concepten speelt een positieve rol. Daarnaast zijn persberichten verspreid en artikelen in kranten geplaatst, waardoor de bekendheid van InnovatieNetwerk en hetgeen het netwerk doet toegenomen is.
- De productie van onze rapporten en nieuwsbrieven/flyers is in het najaar van 2006 uitbesteed aan een extern bedrijf. Dit moet de kwaliteit van de uitvoering ten goede komen.

- Voor een aantal activiteiten die gepland waren voor 2006 is door andere prioriteiten (bijvoorbeeld de geheel vernieuwde website) geen tijd geweest. Het gaat dan om het publiceren van een goede journalistieke samenvatting voor in rapporten, het aandacht geven aan hoe communicatie meer op vrouwen, jongeren en allochtonen is af te stemmen, het gericht contact zoeken met media, interactief gebruik van de website en extra aandacht voor naamgeving van projecten. Daarom komen deze punten onder de plannen voor 2007 terug.

Activiteiten 2007

Doorlopende activiteiten:

- Bijhouden van de website. Omdat onderhoud minder tijd kost kunnen we vaker actualiseren.
- Bijhouden van de beeldbank. De beeldbank maakt het voor de medewerkers veel gemakkelijker hun werk een aansprekender karakter te geven, doordat ze gemakkelijk kunnen beschikken over allerlei afbeeldingen om bijvoorbeeld in powerpoints op te nemen, of flyers en nieuwsbrieven. Niet alleen de aantrekkelijkheid maar ook de herkenbaarheid van InnovatieNetwerk neemt hierdoor toe; mensen onthouden immers gemakkelijker een beeld dan tekst.
- Het maken van nieuwsbrieven (4) en flyers. De nieuwsbrieven leveren informatie aan geheel ons netwerk, de flyers worden in toenemende mate gemaakt om een bepaald onderwerp in de spotlights te zetten of de voortgang ervan te communiceren. Deze flyers worden gericht verspreid.
- Het publiceren van artikelen in kranten. InnovatieNetwerk publiceert inmiddels vrij geregeld opinieartikelen in de landelijke pers. Het verleent de organisatie een open uitstraling. Artikelen moeten aansluiten aan de actualiteit, willen ze worden geplaatst. Als InnovatieNetwerk een artikel publiceert laat ze zien dat ze in open dialoog met de maatschappij stelling durft te nemen en dat komt de bekendheid van de organisatie ten goede.
- Korte intensieve communicatietraining voor medewerkers.

Nieuwe activiteiten:

- Rapporten voorzien van een journalistiek geschreven samenvatting, die niet alleen snel een goed kijkje in de keuken biedt, maar ook bouwstenen biedt voor een artikel. Deze samenvatting wordt ook in het Engels vertaald. Op deze manier kunnen twee vliegen in een klap worden geslagen: lezers kunnen snel een goed beeld te vormen van een rapport, en voor de auteurs/projectleiders is het gemakkelijk uit deze samenvatting van de inhoud een artikel te destilleren, waarmee de inhoud van het rapport grotere bekendheid kan worden gegeven.
- Meer aandacht voor interactief gebruik van de website. De website is een adequaat communicatiemiddel, zeker voor netwerkorganisaties. De mogelijkheden zijn uitgebreider te benutten dan we tot nu toe doen.
- Er zal meer aandacht gegeven worden aan gericht de publiciteit zoeken en samenwerking met media.
- Er zal gezocht worden naar manieren van communiceren die speciaal jongeren en allochtonen aanspreken.
- Extra aandacht voor naamgeving van projecten. We hebben gemerkt dat een goede, opvallende naam voor een concept helpt om de aan-

dacht te trekken, niet alleen van media. Een goed naam beklijft makkelijker in het geheugen van mensen, zodat de eraan verbonden activiteit ook gemakkelijker bekendheid verwerft.

Het contract met communicatieadviseur en tekstschrijver Claudi Hulshof, die de afgelopen jaren verantwoordelijk is geweest voor de (corporate) communicatie van InnovatieNetwerk, loopt per 1 april 2007 ten einde. InnovatieNetwerk bezint zich nog op de organisatie van de communicatiefunctie voor de komende jaren.

Totale Begroting 2007

In 2007 bedraagt het totaal door LNV toegezegde budget van InnovatieNetwerk 4.872 k€. Hiervan is 3.798 voor projecten en 1.074 k€ voor de apparaatskosten (personele en materiële kosten). Als gevolg van de verhuizing was het budget in 2005 voor de materiële uitgaven door LNV reeds enigszins opgehoogd. In 2006 is het budget voor de apparaatskosten eenmalig opgehoogd tot het door ons gevraagde budget van 1.331 k€.

Voor 2007 is het verzoek tot ophoging van de apparaatskosten nog niet gehonoreerd. In het najaar van 2006 zal met het Ministerie worden overlegd hoe dit budget structureel te verhogen.

Overzicht apparaatskosten

	Door LNV toegezegde bedragen in 2006	Door LNV toegezegde bedragen voor 2007	Inschatting voor 2007 (nog niet gehonoreerd)
Ambtelijk personeel (525)	862	860	860
Overig Personeel (625)	29	22	22
Materieel (825)			
• Personeelsgerelateerd	300		300
• Kantoor	120		130
• Overig	20		20
Subtotaal Materieel	440	192	450
Totaal	1.331	1.074	1.332

Het programmabudget voor projecten is t.o.v. 2006 iets verhoogd (van 3.761 naar 3.798 k€) en is als volgt over de thema's verdeeld:

Overzicht programmabudget

Omschrijving	Bedrag (in k€)
Ruimte creëren (*)	925
Duurzaam Ondernemen (*)	1.391
Gezonde Samenleving (*)	660
Innovatie Stimulerende Omgeving	250
Professionaliseren door Leren	110
Monitoring & Evaluatie	30
Communicatie (*)	332
Thema-overstijgende activiteiten	100
Totaal	3.798

(*) *inclusief themagebonden personele kosten en kosten trekker.*